

POLITIČKI AKTIVIZAM ŽENA U CRNOJ GORI

POLITIČKI AKTIVIZAM ŽENA U CRNOJ GORI

Izdavač:

Centar za monitoring i istraživanje
Tel/fax: +382 (0) 20 511 424
E-mail: cemi@t-com.me
www.cemi.org.me

Za izdavača:

mr Zlatko Vujović

Urednik:

mr Nikoleta Tomović

Pokrovitelj:

Fondacija Friedrich Ebert Stiftung

Autori i priređivači:

mr Nikoleta Tomović
mr Ana Selić
Ivana Vujović
Dubravka Popović
Mina Mijanović
mr Vlado Dedović
mr Zlatko Vujović

Dizajn i produkcija:

Studio Mouse, Podgorica

Štampa:

Studio Mouse, Podgorica

NAPOMENA: Studija je izrađena u oviru projekta "Politički aktivizam žena u Crnoj Gori" koji je finansiran od strane Fondacije Friedrich Ebert Stiftung.

Misljenja i stavovi u ovoj studiji predstavljaju stavove autora i ne odražavaju neophodno i zvanicne stavove Fondacije Fridrih Ebert.

POLITIČKI AKTIVIZAM ŽENA U CRNOJ GORI

Decembar, 2014. godine

Sadržaj:

Uvod	3
I Rodna ravnopravnost u Crnoj Gori	4
II Politička predstavljenost žena u Crnoj Gori - analiza postojećeg stanja.....	8
2.1. Analiza pravnog okvira - osnovni elementi rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori.....	8
2.2 Analiza institucionalnog okvira	12
2.2.1 Nacionalni institucionalni okvir za pitanja rodne ravnopravnosti	12
2.2.2 Lokalni institucionalni okvir za pitanja rodne ravnopravnosti	14
2.3. Institucionalni faktori od uticaja na predstavljanost žena.....	15
2.3.1. Izborni sistem.....	15
2.3.2 Posebne mjere	19
2.3.3 Stranačke posebne mjere.....	23
2.3.4 Preporuke.....	29
2.4 Ključne prepreke ka većoj participaciji žena u politici u Crnoj Gori	30
2.4.1 Preporuke.....	33
III Dobra praksa u komparativnoj perspektivi političkog predstavljanja žena.....	35
3.1 Međunarodne preporuke i standardi za političko predstavljanje žena.....	35
3.1.1. Međunarodne obaveze i preporuke	35
3.1.2 Primjeri dobre međunarodne prakse i primjene preporuka i obaveza.....	37
3.2 Različiti modeli i iskustva zemalja Zapadnog Balkana u političkom predstavljanju žena ...	38
3.2.1 Republika Srbija.....	38
3.2.2 Republika Hrvatska.....	42
3.2.3 Bosna i Hercegovina.....	44
3.2.4 Republika Kosovo	46
IV Ključni nalazi istraživanja javnog mnjenja o političkoj predstavljenosti žena u Crnoj Gori	48
4.1 Stavovi građana o političkoj participaciji žena u Crnoj Gori.....	48

4.2 Zaključne ocjene o percepciji građana sa preporukama.....	60
V Zaključak - Da li su žene u Crnoj Gori diskriminisane?	61
Literatura:.....	64
akon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor, NN 120/11	68

Uvod

Jednakost između žena i muškaraca koja podrazumijeva i jednaku zastupljenost žena i muškaraca u političkom životu i odlučivanju je osnovni kriterijum demokratije svake države. Iako naizgled živimo u demokratskom društvu, gde je obim ljudskih prava i stepen njihove zaštite treba da budu na zadovoljavajućem nivou, istovremeno smo često svjedoci brutalnih povreda tih istih prava i sloboda.

Nažalost, Crna Gora je još uvijek država patrijhalne političke kulture čijim političkim prostorom dominiraju muškarci, dok se žene u crnogorskom društvu nalaze na političkim marginama. Iako je posljednjih godina napravljen pomak u osvješćivanju žena o potrebi da budu više uključene u političkom životu, Crna Gora je i dalje veoma daleko od ispunjavanja međunarodnih standarda koji se tiču ravnopravne zastupljenosti polova u politici. Budući da izgradnja demokratskog društva nije moguća ukoliko je iz procesa političkog odlučivanja sistemski odsutna ili nezastupljena neka društvena grupacija, ispunjavanje međunarodnih standarda i preporuka međunarodnih organizacija u pogledu rodne ravnopravnosti u kreiranju i sprovođenju politike, neophodan je uslov dalje demokratizacije crnogorskog društva.

Politička participacija žena u Crnoj Gori nema tradiciju, što je nesumnjivo otežavajuća okolnost za pokretanje većih promjena i onemogućavanje dalje diskriminacije žena. Promjene u oblasti veće participacije žena dešavaju se veoma sporo, pri čemu i danas bilježimo najlošiji rezultat po učešću žena u predstavničkim tijelima i organima izvršne vlasti u odnosu na sve zemlje u regionu. U svim parlamentarnim strankama, muškarci brojčano nadmašuju žene, oni su neuporedivo aktivniji u radu stranke, češće predlažu određena rješenja koja bivaju usvojena, što konstantno slabi uticaj žena u strankama i politici generalno. O tome govori i činjenica da su, kako u nacionalnom tako i u lokalnim parlamentima, kao i u izvršnoj vlasti, muškarci neuporedivo zastupljeniji, kako na najodgovornojim mjestima odlučivanja, tako i na nižim pozicijama. Zato se položaj žena u politici u Crnoj Gori ocjenjuje kao marginalan. Uz gotovo nekoliko izuzetaka žena koje zauzimaju visoke položaje u društvu, generalno su žene daleko od pozicija donosilaca odluka i važnih činilaca koji usmjeravaju razvoj državnog sistema i društvenih vrijednosti.

Projekat "Politički aktivizam žena u Crnoj Gori", čiji je proizvod ova studija praktične javne politike, realizovan u periodu od septembra do decembra 2014. godine uz finansijsku podršku Fondacije Friedrich Ebert Stiftung, usmjeren je prvenstveno na pružanje doprinosa za ohrabrvanje i osvješćivanje žena u Crnoj Gori da u većoj mjeri participiraju u političkim procesima, da više budu zastupljene u upravljačkim organima političkih partija, i na taj način budu aktivnije u procesima donošenja odluka, što dovodi do afirmacije žena kao političarki, aktivistkinja ili državnih funkcijerki. Ujedno, projekat je usmjeren i na same donosioce odluka u partiskim i državnim vlastima, kako

bi se na nivou cjelokupnog društva vodilo više računa o potrebi ohrabriranja žena da budu u većoj mjeri zastupljene u politici, te na taj način negiraju tradicionalno shvatanje rodnih razlika i stereotipe tradicionalne partijalne crnogorske kulture.

U okviru ovog projekta, političkim aktivizmom žena, Centar za monitoring i istraživanje se bavio kroz istraživanje o ženama u politici u kojem su ispitane percepcije građana o političkoj participaciji žena i njihovo ulozi u društvu, ali i stavovi samih političkih partija, tj. donosilaca odluka, zatim žena članica političkih partija, poslanica, odbornica, aktivistkinja nevladinog sektora. Ova studija daje sveobuhvatan presjek stanja u Crnoj Gori o političkoj predstavljenosti žena, analizu pravnog i institucionalnog okvira, analizu postojećeg stanja, uključujući definisanje ključnih prepreka, stereotipa o rodnim ulogama i očekivanja crnogorskog stanovništva kada je u pitanju povećanje učešća žena u politici. U studiji su takođe analizirani ključni razlozi zbog kojih se žene ne uključuju u proces donošenja odluka, zatim pravne, institucionalne i društvene prepreke, uz konkretne preporuke istraživačkog tima za povećanje političke participacije u Crnoj Gori.

I Rodna ravnopravnost u Crnoj Gori

Uspostavljanje rodne ravnopravnosti je jedan od ključnih preduslova postizanja demokratskog društva kojeg poznaje Evropa XXI vijeka. Nažalost, razlike u participaciji žena i muškaraca na najvišim nivoima političkog odlučivanja prisutne su i u najrazvijenijim djelovima Europe i svijeta.¹ Politička predstavljenost žena i njihovo učešće u političkom odlučivanju najznačajniji je indikator položaja žena u društvu, ali i stepena razvoja društvene svijesti kada je društvena jednakost u pitanju. Danas, kada Crna Gora napreduje u procesima pregovaranja za punopravno članstvo sa Evropskom unijom, postavlja se pitanje koliko je Crna Gora blizu evropskoj praksi kada je u pitanju društveni položaj žena. U Crnoj Gori ne postoji tradicija političkog aktivizma žena.²

¹ I među samim državama članica EU postoje značajne razlike kada je u pitanju politička predstavljenost

² "Ženski politički aktivizam na prostoru Crne Gore korespondirao je sa regionalnim dinamikama, a skladu sa fazama razvoja feminizma na prostoru Balkana, ali i cijelog svijeta. Žene na prostorima cijele bivše SFR Jugoslavije su se i prije II Svjetskog rata borile za mir i protiv fašizma, mada zasebnih revolucionarnih organizacija žena nije bilo. Oko 50.000 žena Crne Gore bilo je aktivno uključeno u Narodnooslobodilačkom pokretu. Preko 12.000 žena je za nepunu godinu dana prošlo kroz zatvore i logore Crne Gore. Kongres AFŽ Crne Gore i Boke Kotorske održan je 5. decembra 1943. godine čime je objedinjen rad svih odbora žena ovih krajeva. Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 13. i 14. Jula 1944. godine – Izjavom o pravima građana, ustanovljava temelj Ustava NRCG iz 1946. godine kojim se izjednačavaju sva građanska i politička prava žena i muškaraca.

Istorija žena Crne Gore bilježi i svoje prve političarke - Linu i Kosu Radović i Mara Marušić (bile su na strani klubaša), prve učesnice izbora bile su Hristina Nedić i Mileva Kastratović, a prva žena u vlasti Andelka Anduš, dok su prve narodne poslanice Draginja Vušović, Lidija Jovanović i Dobrila Ojdanić. Prva ministarka je Vukosava Mićunović, a prva ambasadorka Stana Tomašević – Arnesen." Vidjeti više u: Đuričković Kaća, „Ženski politički aktivizam i žene u političkim partijama u Crnoj Gori“ u „Žene u politici: Žene i politička participacija“, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, 2013. godina, str. 15-20.

Oblast politike je dominantno muško zanimanje, a imajući u vidu koliki značaj u Crnoj Gori politika ima, žene se nalaze na marginama političkog života. Iako je posljednjih godina napravljen pomak u osvješćivanju žena o potrebi da budu više uključene u političkom životu, Crna Gora je i dalje veoma daleko od ispunjavanja međunarodnih standarda koji se tiču ravnopravne zastupljenosti polova u politici. "O ženama se najčešće politički govori u kontekstu porodice, brige o djeci i starima, dok teme moći i politike ostaju isključivo u okviru "muških zamimanja".

Jedan od prvih značajnih koraka ka uspostavljanju rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori bilo je usvajanje Ustava, odnosno sprovođenje ustavnih promjena, kojima se članom 8. zabranjuje diskriminacija, a članom 18. garantuje rodna ravnopravnost i politika jednakih mogućnosti.³ Izuzev ustavnih odredbi kojima se garantuje rodna ravnopravnost, Zakon o rodnoj ravnopravnosti, usvojen 2007. godine, predstavlja prvi antidiskriminacioni zakon u Crnoj Gori, dok je tri godine kasnije usvojen Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Kada je riječ o institucionalnom okviru, 2001. godine je osnovan Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine Crne Gore sa nadležnostima da prati primjenu zakona i unaprjeđivanje principa rodne ravnopravnosti, posebno u oblasti prava djeteta, porodičnih odnosa, zapošljavanja, preduzetništva, obrazovanja, zdravstva, socijalne politike i informisanja. Nakon dvije godine, Vlada Crne Gore je osnovala Kancelariju za ravnopravnost polova u sklopu Generalnog sekretarijata Vlade, a 2009. je preimenovano u Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnosti pri Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava. Proporcionalni izborni sistem i zatvorene liste koje u Crnoj Gori postoje od 2011. godine, predstavljaju povoljan izborni okvir za afirmativnu mjeru za žene. Izborni zakon danas obavezuje političke partije da prilikom podnošenja izbornih lista imaju najmanje 30% kandidatkinja, mada Zakon ne garantuje ravnomjernu zastupljenost oba pola na listi. Na izbornoj listi među svaka 4 kandidata mora biti najmanje jedna kandidatkinja, što je po prvi put da se u Crnoj Gori uvodi modifikovani zip sistem, odnosno garantovano mjesto žena na izbornim listama.

Bez obzira na mnogobrojna zakonska i institucionalna rješenja usvojena u posljednjih desetak godina, stepen političkog aktivizma žena u Crnoj Gori je i dalje veoma nizak. Ukoliko u tom cilju analiziramo brojke, stanje je gotovo zabrinjavajuće.

Parlamentarna struktura u Crnoj Gori, nakon Drugog svjetskog rata nema značajan kontinuitet. Najniža zastupljenost žena u tom tijelu bila je upravo od 1946. do 1947. godine (2,8 %). Danas je taj broj najviši - 17,7% ali to ne znači da je konstantno rastao broj žena u Parlamentu. Od 1950., pa do početka 60-ih godina taj broj je bio negdje između 4 i 5 procenata. Tokom 60-ih učešće je poraslo na 10 do 15 procenata, ali početkom 70-ih broj opada na ispod 4 %. Od sredine sedamdesetih, pa sve do 90-ih godina učešće žena u crnogorskem parlamentu kretalo se između 8 i 13 odsto, da bi tokom 90-ih ponovo doživjelo pad i bilo ispod 10 odsto. Od 2001. godine kreće napredak

³ Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, broj 1/2007, od 25.10.2007. godine

na tom polju uz konstantno prisustvo u svim sazivima iznad 10 procenata, da bi danas taj broj bio, iako veoma skroman, najviši u istoriji.

Skupština predstavlja najviši zakonodavni organ u državi i kao takav morao bi biti primjer tretiranja ženske populacije na vodećim funkcijama. Međutim, predsjednik i oba potpredsjednika, kao i generalni sekretar su muškarci. Od 81 poslanika koliko broji sadašnji saziv, 14 pozicija zauzimaju žene, što je ispod 20 odsto. U radnim tijelima čak zauzimaju još niži procenat, koji se kreće negdje iznad 15 odsto. Jedino u Odboru za rodnu ravnopravnost osobe ženskog pola čine većinu sa 63.6 procenata, dok su u onim najznačajnijim, Odboru za ekonomiju, finansije i budžet i Odboru za bezbjednost i odbranu, kao i u Administrativnom odboru izostavljene. U ostalim radnim tijelima prisutne su u procentu ne većem od 20%.

Prema procentualnoj zastupljenosti žena u Skupštini Crna Gora se nalazi na 95. mjestu među zemljama svijeta. U poređenju sa svjetskim prosjekom procentualne zastupljenosti žena u parlamentima (19.6%) Crna Gora sa 17.28% poslanica u Parlamentu se nalazi ispod svjetskog prosjeka. Ukoliko upoređujemo Crnu Goru sa državama regiona, ona se nalazi na posljednjem mjestu i to iza Bosne i Hercegovine (21.4%), Hrvatske (23.8%), Makedonije (30.9%), Slovenije (32.2%) i Srbije (32.4%).

Podaci pokazuju i nizak stepen zastupljenosti žena u skupštinama opština. I to, participacija žena u lokalnim parlamentima značajno opada kada se krećemo od juga ka sjeveru Crne Gore. Tako je najveći procenat odbornica u opštinama Tivat i Budva (21.8%), dok u opštini Andrijevica žene čine 3.2% ukupnog broja odbornika. Ukupno, na nivou Crne Gore, one čine 12.7% odbornika u skupštinama opština. Slična situacija je i kada se posmatraju odlučujući položaji u jedinicama lokalne samouprave, gotovo svi predsjednici opština su muškarci, kao i njihovi zamjenici. Izuzetak je jedino Prijestonica Cetinje, gdje osoba ženskog pola obavlja funkciju zamjenice predsjednika.

U Vladi Crne Gore situacija je prilično slična. Predsjednik i potpredsjednici Vlade, kao i generalni sekretar, takođe su muškarci. Od ukupno 17 ministarstava, funkciju ministarke obavljaju samo 3 žene (Ministarstvo odbrane, Ministarstvo nauke i ministar bez portfelja).

Međutim, kako je Vlada organ u državnom sistemu koji se suočava sa najvećim brojem obaveza, što na dnevnoj, što na godišnjoj osnovi, tako i kada piridalno krenemo sa vrha ka dnu sistema, prisutnost žena postaje sve veća. Tako je zastupljenost žena na mjestu pomoćnica ministra: 41%. Ukoliko se posmatra sastav Vlade u cjelini, žene čine 34.9% sastava Vlade i to prvenstveno zbog broja žena koje se nalaze na mjestu pomoćnice ministra.

Žene, nosioci funkcija u pravosuđu znatno bolje su se izborile za svoj položaj. Skoro 60 odsto žena je u tužilačkom sistemu, uključujući i najviše tužilačke funkcije. Slična slika je

i u sudstvu: ukupan broj sudija u Crnoj Gori je 260, od čega su 143 žene, odnosno 55%, uključujući i neke od najviših funkcija.

Slika u medijima je nalik učešću žena u vlasti. U blizu 150 pisanih i elektronskih medija u Crnoj Gori samo je nešto iznad 26% žena na menadžerskim pozicijama i to na položajima koji su uglavnom niži u hijerarhiji funkcija. To je veoma zabrinjavajući podatak, ako znamo da je participacija žena u novinarskoj profesiji značajno veća.

Neminovno je da je do sada je učinjen značajan napredak u osnaživanju političkog aktivizma žena u Crnoj Gori, koji se u najvećoj mjeri zasnivao na aktivnom i zajedničkom radu "političarki, ženskog nevladinog sektora, regionalnih sestrinskih organizacija i međunarodnih organizacija".⁴ Međutim, bez obzira na napredak u oblasti političke predstavljenosti žena u Crnoj Gori, njihov položaj se i dalje ocjenjuje kao marginalan. I pored značajnog učešća žena u oblastima društva, nauke, kulture, ekonomije, postoji veliki nesklad između društvene uloge i stvarnog društvenog položaja žene.⁵ Žene u Crnoj Gori su nedovoljno zastupljene u vodećim institucijama, kako kulture, tako i politike, ekonomije i drugih društvenih oblasti. One uglavnom zauzimaju manje uticajne administrativne uloge. Ključni razlog tome jesu niz kulturoloških, organizacionih i društvenih prepreka za napredak žena do liderских pozicija. Za savremenu ženu postoji mnoštvo iskušenja i prepreka njenoj slobodi, emancipaciji i afirmaciji u društvu. Na jednoj strani se stalno potvrđuje uloga žene kao stuba porodičnog i društvenog života, a na drugoj strani postoje brojni pokušaji da se žena potisne iz glavnih tokova društvenog života i da se ospori njen značaj, uloga i uticaj u društvu.⁶

Veoma značajan faktor takvog stanja u Crnoj Gori je njena politička kultura koju mnogi autori definišu kao "mješovitu – participativno – podaničku".⁷ Ovdje se prije svega misli na slabo razvijenu svijest građana prema vlasti kroz artikulisane političke zahtjeve i nedostatak participativne političke komunikacije na nivou partija/vlast-građani. Ovakva politička kultura u potpunosti odgovara tradicionalnim rodnim režimima, jer preslikava odnose u tradicionalnoj porodici, sa mikro nivoa, na opšte društveni – makro nivo.⁸ Uz takvu političku kulturu, polne predrasude, uslovljene patrijalnom kulturom, običajima i tradicijom, još uvijek određuju položaj i ulogu žene u crnogorskom društvu. Uprkos mnogim izmjenama zakonske regulative, uvođenja programa za osnaživanje žena i njihovo ravnopravno uključivanje u zajednicu, i dalje crnogorskim društvom vladaju predrasude. U daljem dijelu je dat detaljan opis svih ključnih prepreka većoj političkoj participaciji žena u Crnoj Gori.

⁴ Đuričković Kaća, „Ženski politički aktivizam i žene u političkim partijama u Crnoj Gori“ u „Žene u politici: Žene i politička participacija“, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, 2013. godina, str. 23

⁵ Vidaković Mira i Šćepanović Vesna, Prepreke na putu ženskog ekspertskega delovanja u kulturi, Fakultet za menadžment – Odsek za menadžment u medijima, Novi Sad, str. 1

⁶ Ibid, str. 288.

⁷ Đuričković Kaća, „Ženski politički aktivizam i žene u političkim partijama u Crnoj Gori“ u „Žene u politici: Žene i politička participacija“, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, 2013. godina, str. 24

⁸ Ibid, str. 24

II Politička predstavljenost žena u Crnoj Gori - analiza postojećeg stanja

2.1. Analiza pravnog okvira - osnovni elementi rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori

Rodna ravnopravnost kao ustavni princip u pravnom sistemu Crne Gore po prvi put je proglašena Ustavom iz 2007. godine. Ustavno određenje rodne ravnopravnosti kao jednog od ključnih principa na kome se baziraju osnovna prava i slobode, ide u prilog tvrdnji da se u Crnoj Gori u prethodnim godinama napravio značajan korak kada je riječ o stvaranju pravnih i političkih pretpostavki primjene međunarodnih standarda u ovoj oblasti. Ustav Crne Gore je predviđao da je država dužna da obezbijedi rodnu ravnopravnost, razvija politiku jednakih mogućnosti i proglašuje zabranu i sprečavanje diskriminacije po osnovu pola, sve to kroz uspostavljanjem adekvatnog zakonodavnog i institucionalnog okvira za ostvarivanje zaštite prava. U užem smislu, navedeno ustavno određenje rodne ravnopravnosti podrazumijeva jednakost polova u ostvarivanju temeljnih prava i sloboda poput državljanstva, biračkog prava, prava na ravnopravno učešće u javnom životu i vršenju vlasti, prava na obrazovanje, prava na rad, prava na zdravstveno i penzijsko osiguranje itd. Dakle, Ustavom je na nivo pravnog imperativa izdignut princip rodne ravnopravnosti, koji kao konstanta i univerzalna pravna vrijednost prožima cijelokupan ustavni sistem, dajući smisao jednakosti faktičkog ostvarivanja i uživanja osnovnih prava i sloboda žena i muškaraca u pravnom poretku Crne Gore.

U ovom dijelu studije bi se trebalo kratko osvrnuti na osnovne konceptualne elemente u ustavno-pravnom sistemu Crne Gore, bez kojih se princip rodne ravnopravnosti ne bi mogao biti primjenjiv u punom kapacitetu. Prvi element je bez sumnje ustavni princip zabrane diskriminacije, pod kojim se podrazumijeva zabranu svake neposredne ili posredne diskriminacije – po osnovu pola, u svim oblastima društvenog života. Nadalje, za ostvarivanje rodne ravnopravnosti je od posebnog značaja i ustavni princip jednakosti shodno kome su svi pred zakonom jednakci, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo. Konačno, Ustav na nivou principa zabranjuje i izazivanje i podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu, pa i po osnovu pola. Navedene tri komponente predstavljaju ustavne elemente kroz koje princip rodne ravnopravnosti dobija svoje utemeljenje kao princip kroz kojim se uspostavlja pravičan odnos među polovima u pogledu njihovog tretmana pri ostvarivanju ili zaštiti prava a koji bi se u svojoj ukupnosti morao smatrati jednakim.

Ustavom proglašeni princip rodne ravnopravnosti i elementi koji prožimaju princip rodne ravnopravnosti se posebnim zakonima na detaljan način neposredno razrađuju i uređuju ovu izuzetno složenu oblast. Osnovni zakon - Zakon o rodnoj ravnopravnosti,⁹ koji je usvojen je tokom 2007. godine, uređuje način obezbjeđivanja i ostvarivanja prava po osnovu rodne ravnopravnosti, u skladu sa međunarodnim aktima i opšte prihvaćenim

⁹ Službeni list Crne Gore, br. 46/07

pravilima međunarodnog prava, kao i mjere za eliminisanje diskriminacije po osnovu pola i stvaranje jednakih mogućnosti za učešće žena i muškaraca u svim oblastima društvenog života. Zakon definiše rodnu ravnopravnost kao ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim oblastima javnog i privatnog sektora, jednak položaj i jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava i sloboda i korišćenje ličnih znanja i sposobnosti za razvoj društva, kao i ostvarivanje jednakih koristi od rezultata rada. Zakonom je definisana diskriminacija po osnovu pola kao svako pravno ili faktičko, neposredno ili posredno razlikovanje, privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na polu zbog kojeg se nekom licu otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkom, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, sportskom, građanskom i drugim područjima javnog života. Zakon predviđa da državni organi, organi državne uprave i lokalne samouprave, javne ustanove, javna preduzeća su dužna da, radi postizanja rodne ravnopravnosti, u svim fazama planiranja, donošenja i sprovođenja odluka, kao i preuzimanja aktivnosti iz svoje nadležnosti ocjenjuju i vrednuju uticaj tih odluka i aktivnosti na položaj žena i muškaraca.

Shodno odredbama Zakona o rodnoj ravnopravnosti, preuzimanje opštih i posebnih mjera koje se donose ili preuzimaju radi otklanjanja i sprječavanja nejednakog tretmana žena i muškaraca, odnosno, radi otklanjanja posljedica nejednakog tretmana žena i muškaraca i promovisanja rodne ravnopravnosti, neće se smatrati diskriminacijom. Pod opštim mjerama podrazumijevaju se zakonske mјere kojima se u određenoj oblasti zabranjuje diskriminacija po osnovu pola ili naređuje odgovarajuće ponašanje u određenim uslovima, radi postizanja rodne ravnopravnosti, i propisuju sankcije za slučaj povrede propisanih zabrana odnosno naredbi. Pored zakona, opšte mјere mјere mogu biti utvrđene i drugim aktima (deklaracijama, rezolucijama, podzakonskim aktima) čiji je cilj usmјeren ka ostvarivanju rodne ravnopravnosti. Sa druge strane, Zakon predviđa da se posebne mјere za obezbjeđivanje i unapređivanje rodne ravnopravnosti preuzimaju u onim oblastima društvenog života, u kojima je utvrđena nejednaka zastupljenost žena i muškaraca, odnosno nejednak tretman lica jednog pola u odnosu na lica drugog pola. Nejednaka zastupljenost, shodno odredbama Zakona postoji u slučajevima kada je zastupljenost lica jednog pola u određenoj društvenoj oblasti odnosno dijelu te oblasti manja od procenta zastupljenosti lica tog pola u ukupnoj populaciji. U tom kontekstu, veoma je važno naglasiti da je svrha primjene posebnih mјera u otklanjanju postojećih ograničenja koja objektivno dovode ili mogu dovesti do nejednake zastupljenosti žena i muškaraca, odnosno nejednakog položaja lica jednog pola u odnosu na lica drugog pola. Zakon pravi razliku između sljedeće tri vrste posebnih mјera koje mogu biti preuzete:

- Pozitivne mјere - koje, pod jednakim uslovima, daju prednost licima manje zastupljenog pola odnosno licima koja se nalaze u izrazito neravnopravnom položaju po osnovu pola, dok se ne postigne jednakost zastupljenosti odnosno utvrđeni ciljevi za uvođenje ovih mјera;

- Podsticajne mjere - koje daju posebne pogodnosti ili uvode posebne podsticaje u cilju ukidanja nejednakosti zastupljenosti žena ili muškaraca, odnosno nejednakog tretmana po osnovu pola;
- Programske mjere - koje podrazumijevaju aktivnosti na edukaciji odnosno na podsticanju i uspostavljanju rodne ravnopravnosti.

Pored Zakona o rodnoj ravnopravnosti, posebno važno je pomenuti odredbe nekoliko zakona koji na neposredan način uređuju pojedine aspekte rodne ravnopravnosti u pravnom sistemu Crne Gore. U tom kontekstu, treba analizirati odredbe Zakona o zabrani diskriminacije, Krivičnog zakonika, Zakona o radu i Zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

Zakonom o zabrani diskriminacije¹⁰ razrađuje se ustavni princip zabrane diskriminacije i zaštita od diskriminacije. Diskriminacija, shodno oredbama ovog zakona, predstavlja svako neopravdano, pravno ili fakticko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, vjeri ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnoj dobi, imovnom stanju, bracnom ili porodicnom stanju, pripadnosti grupi ili prepostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim licnim svojstvima. Zakon pravi razliku između neposredne i posredne diskriminacije, predviđajući da neposredna diskriminacija postoji onda kada se aktom, radnjom ili nečinjenjem lice ili grupa lica, u istoj ili sličnoj situaciji, dovode ili su dovedeni, odnosno mogu biti dovedeni u nejednak položaj u odnosu na drugo lice ili grupu lica po nekom od gore navednih osnova. Sa druge strane, posredna diskriminacija postoji ako prividno neutralna odredba propisa ili opštег akta, kriterijum ili praksa dovodi ili bi mogla dovesti lice ili grupu lica u nejednak položaj u odnosu na druga lica ili grupu lica, po nekom od osnova koji su pomenuti u okviru opštег zakonskog određenja pojma diskriminacije. U zakonu su definisani posebni oblici diskriminacije – uznemiravanje, mobing, segregacija, diskriminacija u pružanju javnih usluga, diskriminacija po osnovu starosne dobi, politička diskriminacija, diskriminacija u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja, diskriminacija u oblasti rada, diskriminacija po osnovu vjere i uvjerenja i diskriminacija lica sa invaliditetom. Zakon kao poseban oblik diskriminacije prepoznaje i diskriminacija po osnovu rodnog identiteta i seksualne orijentacije – pod kojom se podrazumijeva svako pravljenje razlike, nejednako postupanje ili dovođenje u nejednak položaj lica po osnovu rodnog identiteta ili seksualne orijentacije.

¹⁰ Službeni list Crne Gore, br. 46/10

Zakonom o radu¹¹ uređuju se prava i obaveze zaposlenih po osnovu rada, način i postupak njihovog ostvarivanja, podsticanje zapošljavanja i olakšavanje fleksibilnosti na tržištu rada uređuju se ovim zakonom, kolektivnim ugovorom i ugovorom o radu. Obzirom na definiciju diskriminacije po osnovu pola iz Zakona o rodnoj ravnopravnosti koja podrazumijeva i seksualno uznenemiravanje ili podsticanje drugog lica na diskriminaciju, kao i korišćenje riječi u muškom rodu kao generički neutralne forme za muški i ženski rod, u Zakonu o radu je uvedena zabrana uznenemiravanja i seksualnog uznenemiravanja na radu i u vezi sa radom, kao i zabrana drugih oblika diskriminacije lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih.

Krivični zakonik Crne Gore¹² u čl. 159 predviđa krivično djelo povrede ravnopravnosti, shodno kome će kaznom zatvora do tri godine biti kažnjen svako ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjedjenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orientacije, rodnog identiteta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskrati ili ograniči ljudska prava i slobode utvrđena Ustavom, zakonima ili drugim propisima ili opštim aktima ili potvrđenim međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti. Na ovaj način se kroz krivično-pravni sistem štiti ustavom garantovani princip rodne ravnopravnosti.

Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici¹³ regulisana je oblast zaštite od nasilja u porodici i predviđene detaljnije zaštitne mjere žrtvama nasilja u porodici. Ovaj zakon je od posebne važnosti za zaštitu žena, jer se kao žrtve nasilja u porodici i porodičnoj zajednici često javljaju žene, pa se i nasilje u porodici nerijetko naziva nasilje nad ženama odn. rođno zasnovano nasilje. Naravno, to ne isključuje i druge pojavnne oblike, prvenstveno međugeneracijskog nasilja u porodici koje je takođe prisutno u našem društvenom ambijentu. Zakon određuje nasilje u porodici kao činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno. Nasilje se manifestuje kroz oblike fizičkog, emocionalnog i seksualnog zlostavljanja i zanemarivanja. Žrtvi nasilja se u skladu sa zakonom obezbjeđuje pravo na psihosocijalnu i pravnu pomoć i socijalnu i medicinsku zaštitu, u skladu sa zakonom. Shodno odredbama Zakona, posebnu pomoć i zaštitu uživa žrtva koja je dijete, starije lice, lice sa invaliditetom i lice koje nije sposobno da se stara o sebi. Zakonom je propisana dužnost prijavljivanja nasilja u porodici, kako za odgovorno lice u državnom organu, drugom organu ili službi, medicinskoj, obrazovnoj i drugoj ustanovi, tako i za zdrastvenog i socijalnog radnika, nastavnika, vaspitača i drugo lice, kad za učinjeno nasilje sazna u vršenju svoje dužnosti, odnosno poslova. Zakonom je takođe propisana obaveza policije, organa za prekršaje, državnog tužilaštva, centra za socijalni rad ili druge ustanove socijalne i dječije zaštite, zdravstvene ustanove, kao i drugih organa i ustanova koje se bave zaštitom, da pružaju potpunu i koordiniranu zaštitu žrtvi nasilja u porodici.

¹¹ Službeni list Crne Gore, br. 49/08, 59/2011

¹² Službeni list Crne Gore, br. 70/03

¹³ Službeni list Crne Gore, br. 46/10

2.2 Analiza institucionalnog okvira

Vlada Crne Gore je 2013. godine usvojila Nacionalni akcioni plan za postizanje rodne ravnopravnosti (eng. National Action Plan for Achieving the Gender Equality – APAGE). Ovaj dokument predstavlja skup razvojnih aktivnosti koje će se u periodu od 1. januara 2013 – 2017. godine preduzeti na polju postizanja rodne ravnopravnosti, a u nadležnosti je većeg broja institucija. Naime, iako je plan usvojila Vlada, uspješna primjena zavisi od saradnje i koordinacije između Ministarstva za ljudska i manjinska prava, te Odjeljenja za poslove rodne ravnopravnosti u okviru njega, relevantnih ministarstava, administrativnih tijela, poslanika/ca, javnih institucija, te lokalnih samouprava i civilnog sektora.¹⁴

U praksi, manji broj institucija učestvuje u rješavanju problema političke zastupljenosti žena, nego što je predviđeno planom. To su: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava (uključujući Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnosti), Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine Crne Gore i Zaštitnik za ljudska prava i slobode – Ombudsman. Osim navedenih institucija, za proces postizanja rodne ravnopravnosti značajan je i Savjet za zaštitu od diskriminacije, kao i sudska grana vlasti sa kojom je neophodno unaprijediti saradnju. Važnu ulogu u implementaciji Akcionog plana imaju u nevladine organizacije, na prvom mjestu kroz participaciju u Komisiji za praćenje implementacije, zatim i kroz saradnju sa ostalim djelovima sistema na planu postizanja ravnopravnosti među rodovima.

Sadašnji institucionalni okvir je postavljen dobro i u skladu sa međunarodnim preporukama u vezi sa pitanjem rodne ravnopravnosti.¹⁵ Ipak, pojedine institucije nemaju kapacitet da djeluju u skladu sa svojim nadležnostima iz razloga zakonskih, finansijskih, administrativnih ili drugih barijera. Drugi važan problem je slaba koordinacija između institucija. Naime, iako postoji jasna razlika između njihovih nadležnosti, u smislu da se pojedine staraju o implementaciji politike, druge o evaluaciji, donošenju zakona ili konkretnim pritužbama na problem diskriminacije po osnovu roda, protok informacija između ovih institucija nije na zadovoljavajućem nivou i čini kompletan sistem manje efikasnim u rješavanju problema.

2.2.1 Nacionalni institucionalni okvir za pitanja rodne ravnopravnosti

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je institucija kojoj pripada nadležnost implementacije i evaluacije Akcionog plana za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2013 - 2017. Iako Ministarstvo preduzima korake ka postizanju ravnopravnosti,

¹⁴ Nacionalni plan za postizanje rodne ravnopravnosti, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, 1. januar 2013. godine; dostupno na:

¹⁵ Izvjesna odstupanja postoje u lokalnom institucionalnom, koji nije u skladu sa preporukama koje proizlaze iz Istanbulske konvencije, vidjeti OEBS/ODIHR Mišljenje o uticaju ratifikacije Konvencije Savjeta Evrope za sprječavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici na zakonske propise u Crnoj Gori, septembar 2014.

kroz radionice, edukativne treninge i javne nastupe (okrugli stolovi, konferencije, debate), u okviru ove institucije postoji tijelo specijalizovano za pitanje rodne ravnopravnosti i konkretnih mjera vezanih za sprovođenje Akcionog plana.

Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnosti osnovano je 2003. godine, a nalazi se u sastavu Ministarstva za ljudska i manjinska prava od 2009. godine. Shodno Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Ministarstva, u nadležnosti ovog odjeljenja - između ostalog – spadaju: priprema, kreiranje i koordinacija aktivnosti aktivnosti i istraživanja o različitim aspektima rodne ravnopravnosti, postupanje po predstavkama građana/ki, jačanje administrativnih kapaciteta za ispunjavanje obaveza koje proističu iz članstva u Savjetu Evrope i Ujedinjenim nacijama. Ova institucija je efikasna u promociji rodne ravnopravnosti koju ostvaruje organizacijom okruglih stolova i edukativnih radionica za različite društvene strukture, najčešće na temu političke participacije žena. Takođe je primjetna dobra saradnja sa nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti i imaju priliku da učestvuju na sastancima sa predstavnicima međunarodnih organizacija i stranim ekspertima za ova pitanja. Kada je u pitanju priprema, kreiranje i koordinacija istraživanja, Akcionim planom je predviđeno da monitoring nad primjenom aktivnosti bude u nadležnosti *Komisije za praćenje implementacije Akcionog plana*. O radu Komisije postoji vrlo malo javnih podataka, te je, u tom smislu, nedostatak ove institucije je primjetan u oblasti prikupljanja i objavljuvanja podataka o zastupljenosti žena u političkom životu, na različitim nivoima vlasti. Eliminacija ovog nedostatka bi potencijalno dovела do većeg stepena saradnje sa drugim institucijama kojima su podaci potrebni radi efikasnijeg sprovođenja njihovih nadležnosti.

Odbor za rodnu ravnopravnost je radno tijelo Skupštine Crne Gore čija se uloga prvenstveno ogleda u razmatranju zakona, te usklađivanju prijedloga sa načelima rodne ravnopravnosti. Tijelo broji deset članova, a u trenutnom sastavu se nalazi osam poslanica i dva poslanika. Ovo tijelo ima solidne administrativne i materijalne kapacitete, kao i uspostavljenu saradnju sa međunarodnim organizacijama u oblasti rodne ravnopravnosti.

Zaštitnik ljudskih i manjinskih prava je institucija uspostavljena Zakonom o zaštitniku ljudskih i manjinskih prava, iz 2003 i 2011. godine. Uz zaštitu od diskriminacije u drugim oblastima, Zaštitnik u svojoj nadležnosti ima i pitanje diskriminacije po osnovu roda. Zaštitnik ima pravo da inicira disciplinske postupke po prijavi diskriminacije za koju je utvrđeno postojanje dokaza, ali se njegova osnovna uloga sastoji u davanju preporuka koje treba da budu realizovane od strane subjekta na kojeg se odnose u određenom roku. U slučaju neispunjavanja preporuka, Zaštitnik može obavijestiti neposredno viši organ, podnijeti poseban izvještaj ili obavijestiti javnost.¹⁶ Prema Izvještaju za 2013. godinu, podaci koji se navode u vezi sa političkom zastupljeničku žena na različitim nivoima vlasti i stanju rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori, izvorno

¹⁶ Zakon o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda, Službeni list Crne Gore

nisu podaci nijedne od institucija zaduženih za implementaciju i monitoring Akcionog plana, već potiču iz međunarodnih vladinih organizacija i nacionalnih nevladinih organizacija koje se bave ovim pitanjem. To ukazuje na nedostatak finansijskih i administrativnih kapaciteta institucija koje bi trebalo da se bave prikupljanjem ovih podataka, kakva je Komisija za praćenje primjene Akcionog plana, odnosno Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnosti. Sa druge strane, upotreba ovih podataka pokazuje da postoji saradnja sa civilnim sektorom koja je neophodna da bi se sistemski radilo na rješavanju problema. Ipak, Zaštitnik je u datoј godini primio svega tri pritužbe u vezi sa diskriminacijom na osnovu pola, što čini 0,49 % ukupnog broja primljenih prijava po kojima je Zaštitnik postupio u 2013. godini. Ovaj podatak pokazuje da, uprkos normativnoj nadležnosti ove institucije za pitanje rodne ravnopravnosti, u praksi ona nema kapacitet da značajno doprinese rješavanju ovog problema u crnogorskom društvu. To je prepoznato i u Savjetu Evrope, te se u Izvještaju Komesara za ljudska prava preporučuje jačanje ove institucije.¹⁷

2.2.2 Lokalni institucionalni okvir za pitanja rodne ravnopravnosti

Kada je u pitanju lokalni institucionalni okvir, u većem broju opština je formirano radno tijelo koje se bavi pitanjem rodne ravnopravnosti¹⁸, a zove se, zavisno od opštine, Savjet za ravnopravnost polova ili *Savjet za rodnu ravnopravnost*. Nadležnosti ovog tijela utvrđene su Odlukom o obrazovanju radnih tijela i iste su u svakoj od opština. U članu 23. Odluke o obrazovanju Savjeta za ravnopravnosti polova Skupštine opštine Budva, kaže se da Savjet:

- razmatra, predlaže i utvrđuje stavove o predlozima odluka i opštih akata iz nadležnosti lokalne samouprave sa stanovišta usklađenosti sa načelima rodne ravnopravnosti;
- podstiče primjenu načela rodne ravnopravnosti u javnom i političkom životu;
- sarađuje sa drugim radnim tijelima Skupštine u cilju postozanja rodne ravnopravnosti.¹⁹

U tom smislu, Savjet nema kapacitet da značajno utiče na usvajanje propisa iz oblasti rodne ravnopravnosti, niti mu na raspolaganju stoje mehanizmi za praćenje procesa uspostavljanja rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou, na osnovu kojih bi trebalo da daje predloge u cilju upostavljanja ravnopravnosti. Takođe je primjetna slaba koordinacija sa institucijama koje djeluju u ovoj oblasti na nacionalnom nivou, te nedostatak ekspertize u bavljenju ovom tematikom. Kao posljedica toga, aktivnosti usmjerene ka podizanju svijesti na lokalnom nivou su manje efikasne u poređenju sa nacionalnim institucijama.

¹⁷ 2nd Quaterly Activity Report 2014, Commissioner for Human Rights, Council of Europe, 17. septembar 2014

¹⁸ Prema podacima iz Nacionalnog Akcionog plana za postizanje rodne ravnopravnosti 2013 – 2017, Savjet kao radno tijelo funkcioniše u 14 opština u Crnoj Gori.

¹⁹ Odluka o obrazovanju radnih tijela, Skupština opštine Budva, 5. jul 2005. godine

2.3. Institucionalni faktori od uticaja na predstavljanost žena

U ovom dijelu studije ćemo tretirati pitanje institucionalnih faktora koji su od uticaja na pitanje predstavljenosti žena u predstavničkim tijelima u Crnoj Gori. Ovdje prije svega govorimo o izbornom sistemu i posebnim mjerama koje se preduzimaju u tom cilju. Kod posebnih mjera razlikujemo: (1) pravne posebne mjere i (2) stranačke posebne mjere.

2.3.1. Izborni sistem

Izborni sistem predstavlja jedan od ključnih institucionalnih faktora koji opredjeljuje učešće žena u predstavničkim tijelima. Istraživači ove teme polaze od osnovne teze da proporcionalni sistemi pogoduju institucionalnim mjerama za povećanje učešće žena, dok većinski isto destimulišu. U većinskim izbornim sistemima kandidati muškog pola imaju veće šanse da privuku veću podršku birača, pa im se samim time daje prednost u odnosu na kandidate suprotnog pola. S druge strane, kada je riječ o proporcionalnim sistemima, a posebno sistemima partijskih lista oni daju veći manevarski prostor za uključivanje žena, odnosno balansiranje manjeg ili većeg obima. Globalno istraživanje koje je obavljeno 2000.²⁰ godine pokazuje i u brojkama da recimo u proporcionalnim sistemima 15.4% predstavlja prosječno učešće žena/poslanica u nacionalnim parlamentima, dok je taj procenat u slučaju mješovitih 11.3%, a u slučaju većinskih svega 8.5%. Znači ne ukazuju samo kvalitativni nalazi, već i kvantitativne studije da proporcionalni sistemi daju veći prostor za bolju predstavljenost žena.

2.3.1.1 Izborni sistem u Crnoj Gori

U Crnoj Gori se koristi proporcionalni sistem partijskih lista. Riječ je jednom od dvije osnovne vrste proporcionalnih sistema, široko raspostranjenom u svijetu, a posebno u Evropi. Za razliku od drugih zemalja nastalih raspadom SFRJ, Crna Gora se od početka obnavljanja višestranačja, opredijelila za proporcionalni izborni sistem. Sve vrijeme je ostao u upotrebi isti izborni sistem, iako su bile evidentirane određene izmjene. U tabeli 2 su predstavljeni osnovni strukturni elementi izbornog sistema organizovani prema izbornim ciklusima. Tokom prva tri izborna ciklusa uočljive su korekcije kojima je značajno mijenjan broj i veličina izbornih jedinica.²¹ Zamjenom jedne, nacionalne,

²⁰ Vidi više Noris, Pipa 2004:187

²¹ Crnogorski zakonodavac se, kada uporedimo zakonske okvire za svih osam izbornih ciklusa, najčešće odlučivao za rješenje da Crna Gora bude jedna izborna jedinica. Dva izborna ciklusa predstavljaju izuzetak. Riječ je o izborima održanim 1990. i 1996. godine. Na drugim parlamentarnim, a prvim vanrednim izborima Crna Gora je pretvorena u jedinstvenu izbornu jedinicu, da bi već na narednim izborima, došlo do radikalne promjene koja je imala za rezultat pretvaranje Crne Gore u 14 izbornih jedinica. Promjene sprovedene 1996. godine, nakon raspisivanja izbora, imale su za cilj da dodatno ojačaju šanse vladajućeg DPS-a, u odnosu na novoformiranu koaliciju »Narodna slogan«, koja je naišla na značajno snažniju podršku birača u odnosu na samostalne nastupe partija koje su činile tu koaliciju.

višemandatne izborne jedinice sa 14 izbornih jedinica čija je veličina varirala od 1 do 17 mandata favorizovana je tada vladajuća DPS (1996). Efekat koji proizvodi proporcionalni sistem partijskih lista u jednomandatnoj izbirnoj jedinici se izjednačava sa upotrebom sistema relativne većine, s tim da je izabran prvi sa kandidatske liste partije koja je osvojila relativnu većinu glasova.

Za dizajn veličine i broja izbornih jedinica mogu se vezati takođe i mjere „afirmativne akcije“ odnosno uvođenje mehanizama za bolju predstavljenost manjina, odnosno u ovom slučaju samo jedne manjinske zajednice - albanske. Za izbore održane 1998. godine uvedena je „posebna izborna jedinica“ u kojoj se biralo 5 poslanika. Međutim, korijen „rezervisanja“ mandata za albanske predstavnike, te određena njihova favorizacija u odnosu na pripadnike drugih manjinskih zajednica uvedena je na prethodnim izborima 1996. godine, kada su stvorene dvije izborne jedinice koje nijesu pratile administrativne granice opština, već su obuhvatile biračka mjesta na kojima Albanci predstavljaju većinu, bez obzira u kojim opštinama se nalaze. Na taj način su četiri mandata rezervisana za predstavnike albanske zajednice u izbornim jedinicama 8 i 9. Međutim, u njima su pravo isticanja kandidatura imale i građanske partije.

Takođe, od izbora 1998. postoje specifičnosti koje se odnose na zastupljenost manjinskih naroda (tačnije-albanskog naroda) u parlamentu, tzv. afirmativna akcija, koja je pretrpjela značajne izmjene 2011. godine. Zvanično Crna Gora je predstavlja jednu, jedinstvenu višemandatnu izbornu jedinicu (73-81). U praksi su postojale dvije faktičke izborne višemandatne jedinice između kojih je postojao dvosmjerni prenos glasova između onih lista koje su se u jednoj izbirnoj jedinici kvalifikovale za proces raspodjele mandata a u drugoj nijesu. Da se ti glasovi ne bi rasuli, odnosno propali oni bi se dodali rezultatu koji je ta lista osvojila u drugoj izbirnoj jedinici i tek nakon toga se išlo u proces alokacije mandata. Sa posebnih biračkih mjesta, određenim odlukom Skupštine Crne Gore, biralo se pet odnosno četiri poslanika. Na tim biračkim mjestima većinski su bili zastupljeni birači albanske nacionalnosti. U praksi građanske partije, odnosno koalicija predvođena DPS-om, osvajale su od 1-3 mandata. Na taj način vladajuća koalicija je na lakši način dolazila do mandata zahvaljujući ovom mehanizmu. Uticaj ovih mandata je bio posebno velik dok je veličina parlamenta bila manja (73-77) a broj mandata „rezervisanih“ za albansku manjinu bio 5.

Na narednim izborima, odnosno drugim vanrednim, održanim 1998.godine, zakonodavac je vratio staro rješenje da Crna Gora predstavlja jedinstvenu izbornu jedinicu. Promjeni izbornog rješenja je prethodio raspodjeljanje vlasti epartije i stvaranje »antimiloševičevskog bloka« od strane dijela DPS-a, koji je vodio Milo Đukanović, i demokratskih opozicionih partija, zahvaljujući čijoj podršci je lider DPS-a trijumfovao na predsjedničkim izborima 1997. godine. (Vujović, Tomović, 2010:16)

Tabela 1: Pregled izbornih jedinica – Parlamentarni izbori 1996.

Izborna jedinica	Teritorija opština	Bira se poslanika
1	Bar (bez teritorije mjesne zajednice: Ostros - biračka mjesta za izbore 1992. godine Ckla, Arbneš, Ostros, Veliki Ostros, Koštanjica, Bobovište i Tejani)	4
2	Andrijevica, Berane	5
3	Bijelo Polje	6
4	Danilovgrad	2
5	Nikšić, Plužine	9
6	Pjevlja, Žabljak	5
7	Cetinje	3
8	Podgorica I (bez teritorije mjesnih zajednica: Tuzi, Mileš, Dinoše, Vuksanlekići-Podhum, Sukuruć, Vranj, Hoti i Zatrijebač - "Sl. list RCG" - Opštinski propisi, br. 19/95)	17
9	Podgorica II (teritorije mjesnih zajednica: Tuzi, Mileš, Dinoše, Vuksanlekići-Podhum, Sukuruć,	1
10	Vranj, Hoti i Zatrijebač - "Sl. list RCG" - Opštinski propisi, br. 19/95) Ulcinj (sa teritorijom mjesne zajednice: Ostros iz opštine Bar - biračka mjesta za izbore 1992. godine Ckla, Arbneš, Ostros, Veliki Ostros, Koštanjica, Bobovište i Tejani)	3
11	Kolašin, Mojkovac, Šavnik	3
12	Budva, Kotor	4
13	Plav, Rožaje	4
14	Tivat, Herceg Novi	5

Izvor: Član 20. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika, "Službeni list Republike Crne Gore", br. 21/96., od 18. jula 1996. godine

I broj poslanika je prije donošenja Ustava iz 2007. varirao je od izbora do izbora. Posljednje promjene izbornog sistema su se desile 2011. odnosno 2012. godine. Promjenama iz 2011. godine uveden je diferencirani izborni cenzus, tako da pored cenzusa od 3% postoje i cenzusi za manjinske partije od 0.7% odnosno za partije koje predstavljaju hrvatsku nacionalnu zajednicu 0.35%. Za cenzus određen za manjinske zajednice se može reći da predstavlja jednu vrstu rezervisanog mandata, jer prelazak cenzusa garantuje osvajanje prvog mandata za svaku od manjina bez obzira na veličinu D'Ontovog količnika i njegovo djelovanje. Sve vrijeme zakonodavac se opredijelio za zatvorene blokirane liste, nedozvoljavajući biračima da imaju uticaja na izbor konkretnih predstavnika sa partijske liste. U periodu 1996. do 2011. Crna Gora je, zajedno sa Srbijom, bila karakteristična po korišćenju modifikovane zatvorene blokirane liste. Riječ je o rješenju koje je dozvoljavalo političkim partijama da nakon održanih izbora imaju pravo da promijene redoslijed u drugoj polovini liste kandidata, dok je prvi dio bio blokiran. U Srbiji su partije mogle da promijene kompletan redoslijed. Promjenama iz 2011. ovo rješenje je ukinuto ali uz zadržavanje upotrebe zatvorenih blokiranih lista.

Tabela 2: Pregled osnovnih strukturnih elemenata izbornog sistema u Crnoj Gori

Izbori	Veličina parlamenta	Izborni sistem	Broj izbornih jedinica	Veličina izborne jedinice	Cenzus	Tip izborne liste	Preferencijal noglasanje	Izborna formula
1990	125	SPL	20	1 - 29	4%	Zatvorena blokirana	Ne	D'Ont
1992	85	SPL	1	85	4%	Zatvorena blokirana	Ne	D'Ont
1996	71	SPL	14	1 - 17	4%	Zatvorena modifikovana blokirana lista	Ne	D'Ont
1998	73	SPL	1	73 (5)	3%	Zatvorena modifikovana blokirana lista	Ne	D'Ont
2001	77	SPL	1	77 (5)	3%	Zatvorena modifikovana blokirana lista	Ne	D'Ont
2002	75	SPL	1	81 (4)	3%	Zatvorena modifikovana blokirana lista	Ne	D'Ont
2006	81	SPL	1	81 (5)	3%	Zatvorena modifikovana blokirana lista	Ne	D'Ont
2009	81	SPL	1	81 (5)	3%	Zatvorena modifikovana blokirana lista	Ne	D'Ont
2012	81	SPL	1	81	3% 0.7 zamanjinskeliste, odnosno 0.35% zamanjinskultuhrvatskemanjinske jednici	Zatvorena blokirana	Ne	D'Ont

Izvor: Vujović, Z. (2012). Parlamentarni izbori u Crnoj Gori 2012: Nastavak prevlasti socijalista i povratak Đukanovića. Političke analize. 13.

Postojanje prohibitivne klauzule te izborne strategije političkih partija proizvodili su značajan procenat rasutih glasova. Procenat rasutih glasova je bio značajno iznad prosjeka u prva tri izborna ciklusa, da bi ponovo, nakon pada, skočio u posljednjem. Visok stepen rasutih glasova 2009. godine bio je prevashodno posljedica izborne strategije velikih opozicionih partija koje su željele da se odreknu nekadašnjih malih koalicionalih partnera, dugoročno očekujući benefite od eliminisanja konkurenčije. Strategija iz 2009. je dala rezultate, tako da je što eliminisanjem manjih, što formiranjem DF, kao koalicije najmanje dvije dotadašnje parlamentarne partije, parlamentarni status steklo 6 kandidatskih lista, kao i 3 manjinske liste na bazi mehanizama „afirmativne akcije“. Procenat rasutih glasova je na posljednjim parlamentarnim izborima (2012) pao na veoma malu vrijednost (2.7%), gotovo jednaku najnižoj iz 2006. (2.5%).

Tabela 3: Pregled odnosa cenzusa, veličine izborne jedinice i procenata rasutih glasova

Vrijeme održavanja izbora	Veličina izborne jedinice	Prohibitivna klauzula	Procenat „rasutih“ glasova
1.	1990.	1 - 29	4% 11.2
2.	1992.	85	4% 20.8
3.	1996.	1 - 17	4% 20.3
4.	1998.	73 (5)	3% 5.8
5.	2001.	77 (5)	3% 6.7
6.	2002.	1 (4)	3% 5.3
7.	2006.	81 (5)	3% 2.5
8.	2009.	81 (5)	3% 12
9.	2012	81	3% 0.7 za manjinske liste, odnosno 0.35% za manjinsku listu hrvatske manjinske zajednice 2,7

2.3.2 Posebne mjere

Pri klasifikovanju posebnih mjera poćićemo od adaptirane klasifikacije Tripkovića koji posebne mjere dijeli na: (1) retoričke mjere – javno iskazana posvećenog ciljevima bez konkretnih akcija, (2) indirektne posebne mjere – nemaju neposredno djelovanje i nijesu usmjerene na direktno uvećanje predstavljenosti žena i (3) direktne posebne mjere – usmjerene su i imaju direktna uticaj na povećano učešće žena u predstavničkim tijelima (Tripković, 2007:334).

U Crnoj Gori je dolaskom međunarodnih organizacija otvorena priče o većem učeštu žena u politici, ali je ona dominantno bila deklarativnog karaktera, odnosno se dominantno svodila kada podjeno od gore navedene podjele na retoričke i indirektne mjere. Kada je riječ o direktnim mjerama rukovodstva političkih partija nijesu bila spremna, za njih, tako radikalne korake. Direktne mjere prvenstveno vezujemo za uvođenje propisa, odnosno procedura koje treba da dovedu do direktnog uvećanja učešća žena.

Tabela 4: Klasifikacija direktnih posebnih mjera

Akt ustanovljavanja	Faza ustanovljavanja			
	Aspiranti	Kandidati	Izabrani	
	Pravni propis	Ne postoje	Kandidatske kvote	Rezervisana mjesta
Stranački dokument	Stranački dokument	Kvote za aspirante (uži izbor)	Kandidatske kvote	Ne postoje

Izvor: Tripković, B. (2007:336).

Kao što možemo vidjeti iz gornje tabele razlikujemo pravne i stranačke posebne mjere, zavisno od toga da li su predviđene opšteobaveznim aktom ili stranačkim pravilima.

2.3.2.1 Pravne posebne mjere

Pravne posebne mjere u duhu gore navedene klasifikacije predstavljaju odredbe Ustava i zakona kojima se tretiraju mjere za povećanje predstavljenosti žena u predstavničkim tijelima. Sam termin može da izaziva oprečne komentare, jer bi se moglo pomisliti da posebne mjere sadržane u stranačkim propisima nijesu pravne. Što svakako ne bi bilo ispravno zaključiti. Razlika je „u donosiocu mjere – odnosno u aktima kojima se garantuju – pravne posebne mjere su uspostavljene zakonima i ustavima, a stranačke unutarpartijskim propisima“ (Tripković, 2007:339). Odnosno razlika je u samom karakteru tih propisa. Kada govorimo o ustavnim i zakonskim propisima oni su opšti pravni akti koji djeluju erga omnes prema svim subjektima, dok je djelstvo partijskim propisima prilično suženo.

2.3.2.2 Pravne posebne mjere u Crnoj Gori

Izmjenama u izbornom zakonu iz 2011. predviđeno je da kao uslov da bi kandidatska lista bila proglašena da na njoj mora biti najmanje 30% kandidata manje zastupljenog pola. Međutim, kao što se može vidjeti nije bila riječ o “zip” modelu, tako da se u praksi dešavalo da žene budu u onom dijelu kandidatske liste za koji je više nego jasno da sa njega neće biti izabrane. Kao što se može vidjeti, iz donje tabele, u crnogorskom parlamentu je svega 14 poslanica, što predstavlja 17.28 % ukupnog broja članova.

Prema podacima Interparlamentarne unije,²² Crna Gora zauzima 95. mjesto (decembar 2014.) na svjetskom pregledu zemalja po učešću žena u parlamentarnom sastavu. Istina tada je u crnogorskom Parlamentu bila jedna žena manje, no ni to bitno ne mijenja prilično loše stanje u Crnoj Gori. Ovaj podatak je preuzet, nakon parlamentarnih izbora 2012. kada su prvi put primijenjene već objašnjene mjere podsticaja veće zastupljenosti žena. Očigledno je da ovaj model nije dao odgovarajuće rezultate. Stoga je izmjenama Zakona o izboru odbornika i poslanika usvojenom u prvoj polovini 2014. godine ova odredba izmijenjena. Prema novoj odredbi “u cilju ostvarivanja principa rodne ravnopravnosti, na izbornoj listi biće najmanje 30% kandidata manje zastupljenog pola. Na izbornoj listi među svaka četiri kandidata prema redoslijedu na listi (prva četiri mjesta, druga tetiri mjesta i tako do kraja liske) mora biti najmanje po jedan kandidat pripadnik manje zastupljenog pola”²³. Ovo predstavlja značaj iskorak naprijed. No, to ipak nije ono za što su se zalagali zagovornici bolje predstavljenosti žena u politici. Vladajuće elite i dalje ne prihvataju model da svako treće mjesto zauzima predstavnik manje zastupljenog pola. Ipak, treba pohvaliti što je u posljednjim zakonskim izmjenama iz 2014. godine predviđeno: u članu 104 poslije stava 2 dodaju se dva nova stava koji glase „... ako mandat prestane odborniku, odnosno poslaniku iz reda manje zastupljenog pola, umjesto njega izabraće se prvi sljedeći kandidat na izbornoj listi iz reda manje

²² Interparlamentarna unija – www.ipu.org, uvid ostvaren 28.12.2014.

²³ Zakon o izboru odbornika i poslanika, član 39a prečišćenog teksta.

zastupljenog pola. Ako na izbornoj listi sa koje je odbornik, odnosno poslanik izabran nema više kandidata manje zastupljenog pola, izabraće se onaj kandidat koji je sljedeći prema redoslijedu na listi.“ Ovo rješenje je na dobrom tragu da spriječi eventualne zloupotrebe. Da bi se u potpunosti sagledao njegov efekat važno je sačekati nove parlamentarne izbore, te kako će se ove odredbe upotrebljavati tokom mandata poslanika tog saziva. **Tabela 5:** Pregled sastava skupština opština/grada i Skupštine Crne Gore prije izmjena u izbornom zakonu 2011. i 2014.

Opština	Ukupno	Muškarci	Žene	Zastupljenost žena u procentima
Andrijevica	31	30	1	3,20%
Bar	36	31	5	13,88%
Berane	35	33	2	5,71%
Bijelo Polje	38	34	4	10,53%
Budva	32	25	7	21,88%
Danilovgrad	33	27	6	18,18%
Žabljak	31	25	6	19,35%
Kolašin	31	25	6	19,35%
Kotor	33	26	7	21,21%
Mojkovac	31	27	4	12,90%
Nikšić	41	37	4	9,75%
Plužine	31	27	4	12,90%
Pljevlja	35	33	2	5,71%
Podgorice	55	47	8	14,55%
Rožaje	33	30	3	9,00%
Tivat	32	25	7	21,88%
Ulcinj	33	31	2	6,00%
Cetinje	33	29	4	12,12%
Herceg Novi	35	28	7	20,00%
Plav	32	29	3	9,38%
Ukupno	724	632	92	12,71%
Ukupno		Muškarci	Žene	Zastupljenost žena u procentima
Skupština Crne Gore	81	70	11	13,60%

Kao što se može vidjeti učešće žena u lokalnim skupštinama opština prije izmjena Zakona o izboru odbornika i poslanika 2011. odnosno 2014. je bilo veoma nisko. Projek na nivou svih opština je iznosio 12,71%. U nekim opštinama kao što je recimo Andrijevica bio je nepristojno nizak, svega 3,2%.

S obzirom, da su oba rješenja primjenjena samo na lokalnom nivou, dok su parlamentarni izbori održani samo po zakonu iz 2011. godine uporedili smo efekte dva rješenja na lokalnom nivou. Po zakonu iz 2011. godine održani su izbori u 8 opština (Andrijevica, Berane, Budva, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Tivat i Ulcinj). Prosječna predstavljenost žena nakon održanih izbora u ovih 9 opština iznosi 23,46%. Moramo reći da je ovaj podatak zaista ohrabrujući. No, na primjerima pojedinih opština vidimo

da je problem i dalje značajno prisutan. To se najbolje oslikava u slučaju opštine Ulcinj gdje odbornice čine samo 12,5% ukupnog sastava skupštine opštine, odnosno Petnjica 16,13%. U 14 opština²⁴ u kojima su se održali izbori po zakonu iz 2014. godine prosječna predstavljenost žena je iznosila 26,52%, odnosno za 3% veća nego u slučaju primjene prethodnog zakonskog rješenja. Slučaj sličan Ulcinju predstavlja Bijelo Polje, u kojoj su se izbori održali po izmijenjenom izbornom zakonu iz 2014. godine, a učešće žena je esktremno nisko i iznosi 10,53%, odnosno od 38 odbornika samo su 4 odbornice.

Iz gore iznesenog vidljivo je da uvođenje institucionalnih mehanizama za podsticaj učešća žena daje rezultate. Sastavi lokalnih parlamenta nam omogućavaju da sagledamo efekte, s obzirom da tako nešto nije moguće u potpunosti učiniti kada je riječ o parlamentarnim izborima. Vidljivo je da je prosječno procentualno učešće žena u lokalnim parlamentima sa 12,71%, nakon usvojenih zakonskih promjena iz 2011. godine povećano na 23,46%, da bi nakon usvojenih novih promjena 2014. godine bilo dodatno povećano na 26,52%.

Očigledno primjer Bijelog Polja ukazuje da ni posljednje usvojene promjene, i pored toga što su donijele napredak, nijesu dovoljne te moraju biti unaprijedene. Potrebno je uvesti obavezu da svaki treći, a ne jedan od četiri kandidata, mora biti iz manje zastupljenog pola. Takođe je potrebno uvesti obavezu da poslanik/odbornik kome prestane mandat mora biti zamijenjen kandidatom istog pola.

Tabela 6: Pregled sastava skupština opština/grada i Skupštine Crne Gore nakon izmjena u izbornom zakonu 2011. i 2014.

Opština	Ukupno	Muškarci	Žene	Zastupljenost žena u procentima
Andrijevica	31	22	9	29,03%
Bar	37	27	10	27,03%
Berane	35	24	11	31,43%
Bijelo Polje	38	34	4	10,53%
Budva	32	25	7	21,88%
Danilovgrad	33	21	12	36,36%
Žabljak	31	23	8	25,81%
Kolašin	31	20	11	35,48%
Kotor	33	24	9	27,27%
Mojkovac	32	26	6	18,75%
Nikšić	31	21	10	32,26%
Plužine	30	23	7	23,33%
Pljevlja	31	24	7	22,58%
Podgorice	63	45	18	28,57%
Rožaje	34	26	8	23,53%
Tivat	32	25	7	21,88%
Ulcinj	32	28	4	12,50%

²⁴ U tabeli nijesu uključeni podaci za HN jer nakon održanih izbora u decembru 2014. prije zaključenja studije nije utvrđen sastav skupštine ove opštine. Za Tuzi podaci nijesu bili dostupni.

Cetinje	33	24	9	27,27%
Šavnik	30	22	8	26,67%
Herceg Novi	/	/	/	/
Petnjica	31	26	5	16,13%
Golubovci	22	15	7	31,82%
Plav	31	22	9	29,03%
Gusinje	30	23	7	23,33%
Tuzi	/	/	/	/
Ukupno	763		193	25,29%
	Ukupano	Muškarci	Žene	Zastupljenost žena u procentima
Skupština Crne Gore	81	68	13	16,05%

2.3.3 Stranačke posebne mjere

Osim mjera koje se u pravnom sistemu uvode da bi obezbijedile pravnu jednakost žena i muškaraca, u politici se uspostavljaju se i mjere preferencijalnog tretmana za žene, kao što su na primer sistemi kvota i druge unutarpartijske mjere. Unutarpartijske mjere, različite po svom modelu primjene, imaju za cilj da se unutrašnjim aktima i radnjama političkih partija obezbijede organizacioni, edukativni i logistički podsticaji koji će rezultirati unaprjeđenjem stepena realizacije prava žena na političko reprezentovanje u okviru političkih partija. Od unutarpartijskih mjer za bolju predstavljenost žena u ovoj studiji ćemo pomenuti upravo one koje se prepoznaju kroz navedene tri vrste podsticaja za bolju predstavljenost žena.

Međutim, prije nego što pređemo na analizu pojedinih podsticajnih mjer za bolju predstavljenosti žena unutar političkih partija, treba naglasiti da i država može definisati slične podsticajne mjeru koje su često opšteg karaktera. Ovdje treba istaći da proglašivanje principa ravnopravnosti polova u ustavno-pravnim sistemima, ne označava samo formalno obavezivanje države da djeluje u pravcu otklanjanja nejednakosti između muškaraca i žena u društvu. Naprotiv, po uzoru na rješenja iz njemačkog Osnovnog zakona (Grundgesetz) država može, pored otklanjanja nejednakosti, da definiše podsticajne mjeru i obezbjedi uslove za efektivno ostvarivanje ravnopravnosti polova i tako pruži doprinos ostvarivanju faktičke, stvarne ravnopravnosti u društvu. U tom kontekstu, država može preduzimati pojedine mjeru koje mogu izlaziti i izvan okvira zabrane razlikovanja po osnovu pola, ali koje moraju imati uporište u posebnim zakonima. Kao primjer ovakvog "uplitanja" države u regulisanje položaja žena u društvenom životu, i donekle insistiranja na pravljenju razlika po osnovu pola, sa ciljem stimulacije većeg učešća žena u društveno-političkim procesima, može se navesti primjer hrvatskog Zakona o financiranju političkih aktivnosti i izborne promidžbe (Narodne Novine 24/11, 61/11, 27/13, 02/14) koji uvodi posebne mjeru kojima se podstiče učešće žena u političkom životu Hrvatske. U čl. 6 Zakona predviđeno je da će se za svakog izabranog poslanika manje zastupljenog pola, dnosno člana predstavničkog tijela na nivou lokalne i regionalne samouprave, političkim

partijama pripasti pravo na naknadu u visini od 10% iznosa predviđenog po svakom izabranom poslaniku, odnosno članu predstavničkog tijela na nivou lokalne i regionalne samouprave. Na ovaj način se neposredno, kroz finansijske podsticajne mjere, utiče na povećanje zastupljenosti žena u političkom životu Hrvatske na svim nivoima.

U okviru organizacionih podsticaja koji unutar političkih partija obezbjeđuju veće učešće žena u procesima, najčešći oblici su unutarpartijske kvote za žene i osnivanje/funkcionisanje unutarpartijskih ženskih foruma. Untarpartijske kvote predstavljaju posebne mjere koje se definišu internim aktima političkih partija i čijim uvođenjem se neposredno utiče na otklanjanje neravnopravnosti žena i muškaraca u unutarpartijskim procesima. U više od 50 zemalja političke partije uvele su kvote za svoje izborne liste. Od zemalja u kojima postoje partijske kvote i u kojima se efekti koje su kvote imale na povećanje ukupne zastupljenosti žena u parlamentima treba istaći: Švedsku, Norvešku, Dansku, Holandiju, Njemačku, Poljsku i Češku.²⁵ U studiji ćemo analizirati unutarpartijske kvote u Švedskoj, Norveškoj i Njemačkoj.

U Švedskoj, u kojoj žene u kompoziciji parlamenta učestvuju sa oko 45%, učep unutarpartijske kvote simbolizuju dominantno partie lijeve orijentacije. Kroz primjere Zelene partie (Miljöpartiet de Gröna) i Socijaldemokratske laburističke partie (Socialdemokraterna) pokušaćemo da prikažemo smisao uvođenja sistema kvota u unutarpartijskim procesima, koji u Švedskoj funkcioniše besprekorno a oslanja se na unutarpartijska pravila i procedure koje obezbjeđuju punu ravnopravnost u reprezentovanju polova u političkom životu. Zelena partie je uvela kvote 1981. godine, propisujući da 40% bilo kojeg pola mora biti zastupljeno u svim partijskim tijelima. Tokom 1987. godine navedena kvota je sa partijskih tijela proširena i na izborne liste. Kasnije, 1997. godine Zelena partie je sve kvote uvećala na 50%, čime je postigla punu ravnopravnost polova u reprezentovanju. Socijaldemokratska laburistička partie, inače, najveća partie u Švedskoj, je takođe, 1987. godine uvela kvotu od 40% kao minimum zastupljenosti oba pola na svim partijskim nivoima, uz obrazloženja da tako daje odgovor na strukturnu diskriminaciju žena. Tokom 1990. godine Socijaldemokratska partie je proširila kvotu na 50% odnosno obezbijedila paritetno političko reprezentovanje predstavnika oba pola.

U Norveškoj, od 169 mesta u Parlamentu, ženama pripada 67 mesta odnosno nešto više od 40%. Međutim, napredovanje ka gotovo rekordnom reprezentovanju žena u političkim procesima nije se odigrao odjednom. Bilo je potrebno dugo vremena prije nego što su žene uspjele da se izbore za situaciju kakva danas postoji. Pojedini autori smatraju da od kada su žene stekle biračko pravo do danas mogu izdefinisati četiri perioda u razvoju političkog reprezentovanja žena u Norveškoj. Prvi period, u kome su u procesu nominovanja uzimala partijska lojalnost i ugled u lokalnoj zajednici, kada je

²⁵ A global overview: Drude Dahlerup (ed): "Women, Quotas and Politics", routledge 2006, dostupno na www.quotaproject.org.

veoma malo žena uopšte bilo u prilici da bude nominovano. U drugom periodu, dolazi do promjene kursa, obzirom da su žene činile značajan dio članstva političkih partija i podnosile veliki dio tereta aktivnosti partija i tako davale veliki doprinos uspjehu partija na izborima. Kao posljedica toga, uslijedio je njihov logičan zahtjev da budu uvrštene na listama, što je rezultiralo promjenom koncepta nominovanja kandidata sa koji je pod pritiskom predstavnica ženskih ogranačaka partija sve više dobijao elemente grupnog kandidovanja, što u krajnjem i nije odgovaralo interesima žena. Žene su u ovom periodu bile među grupama koje se aktivno borile za svoje učešće na listama, ali činjenice govore da nijesu bile previše uticajne u procesu nominovanja. Treći period donosi promjene kada je riječ o učešću žena u kompoziciji parlamenta i u procesu selekcije/nominovanja. Zastupljenost žena u ovom periodu raste sa 15,5% na 25,8%. Ovaj period je obilježen prvim formalnim uvođenjem unutarpartijskih kvota 1975. godine od strane Socijalističke lijeve partije (Sosialistisk Venstreparti) i Liberalne partije. Autori smatraju da je uvođenje unutarpartijskih kvota u Norveškoj bilo motivisano pokušajem pridobijanja ženskih glasova u atmosferi u kojoj je položaj žena u društvu bio jedna od aktuelnijih društvenih tema. Posljednji, četvrti period, u razvoju prava na političko reprezentovanje žena u Norveškoj traje do danas. Ključni trenutak u ovom periodu je bio 1983 godine kada je Norveška laburistička partija (Det Norske Arbeiderparti) odlučila da primjeni kvotu od 40% za kandidate oba pola na izbornim listama, koja je vremenom povećan i na 50%, odnosno puni paritet među kandidatima oba pola na listama koji je danas na snazi.²⁶

U Njemačkoj se sistem unutarpartijskih kvota za žene prvi put pojavio 1980. godine kada je Partija zelenih (Die Grünen) predvidjela svojim unutarpartijskim aktima kvotu od minimum 50% zastupljenosti žena na izbornim listama i partijskim funkcijama. Po uzoru na „zelene“, socijaldemokrate (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) su svojim statutom iz 1988. godine uvele kvotu od minimum 40% zastupljenosti žena na izbornim listama i u najužim partijskim organima. Nakon toga, Ljeva partija je kroz statut uvela kvotu od 50% zastupljenosti žena na listama, predviđajući da prva dva mjesta na izornoj listi pripadaju ženama. Hrišćansko demokratska unija (Christlich-Demokratische Union) je statutom predviđela kvotu od 33% zastupljenosti žena na partijskim listama i u najužim partijskim organima, ali statut dozvoljava varijacije ukoliko se to obrazloži nedovoljnim brojem kvalifikovanih ženskih kandidata. Takođe, statut CDU-a predviđa da će ukoliko se ne ispuni ova kvota, unutarstranački izbori biti ponovljeni. Danas, sve partije u parlamentu Njemačke imaju definisane unutarpartijske kvote, kao mehanizme podsticaja učešća žena u političkim procesima.

Unutarpartijski ženski forumi predstavljaju oblik samoorganizovanja ženskih grupa u okviru političkih partija, sa ciljem njihovog daljeg osnaživanja, ostvarivanja saradnje sa drugim institucijama, organizacijama i motivisanja drugih žena da pristupe programskim opredjeljenjima političke partije koju zastupaju. Unutarpartijski forumi

²⁶ Vidjeti više: Boško Tripković: „Ravnopravnost i razlike“, CeMI 2007, str. 305-307

žena imaju svoje pravilnike, svoja programska opredjeljenja koja zagovaraju unutar partija i sredstva koja se iz budžeta partije izdvajaju za njihovo nesmetano funkcionisanje i komunikaciju sa biračima. Ono što je nesumnjivo najznačajniji osnov zbog koga forumi žena postoje unutar političkih partija je pružanje aktivne podrške članicama na unutarpartijskim izborima, pogotovo ako je riječ o kandidaturi članica za istaknuta mesta u političkim partijama. Čest je slučaj da partije unutrašnjim pravnim aktima predviđaju da predstavnice foruma žena imaju zagarantovano mjesto u najvišim organima partije, glavnim odborima i predsjedništvima, gdje su u prilici da ostvaruju. Unutarpartijski forumi žena imaju i svoju misiju uperenu ka široj javnosti i biračima koja se najčešće ogleda u promovisanju ideja rodne ravnopravnosti i unaprjeđenja položaja žena u društvenom ambijentu. Nesumnjivo da su unutarpartijski forumi žena veoma značajna podsticajna mjera koja sa jedne strane jača organizacionu strukturu žena unutar partija. Međutim, osnovni nedostatak unutarpartijskih foruma je u tome da često nemaju značajniji uticaj kada je riječ o unaprjeđenju političkog reprezentovanja žena u široj društvenoj zajednici.

Veoma značajne aktivnosti koje političke partije sprovode na nivou unaorjeđenja kapaciteta svojih članica vezuju se sa edukativne programe koji su dizajnirani da pripremaju žene za političke karijere i funkcije u partiji, ili pak funkciju poslanika. Kao primjer, treba navesti partiju Zelenih iz Njemačke, koja organizuje radionice i kongrese sa ciljem ohrabrenja žena da se kandiduju na izborima. Generalno, ove mjere su rjeđe od organizovanja unutarpartijskih ženskih foruma ili ogranaka, što ukazuje na potrebu da partije moraju više da se posvete razvoju kapaciteta i snažnijem institucionalnom podsticanju žena da aktivno učestvuju u političkim procesima.

Logistički podsticaji za bolju predstavljenost žena kroz unutarpartijske mjere političkih partija odnose se na obezbjeđenje pojedinih uslova za nesmetano obavljanje posla ženama koje su voljne aktivnije se uključiti u procese unutar partija ili zastupati interes partije u široj javnosti. Kao primjere za ovakve mjere navode se obezbjeđenje njege djece (plaćanje vrtića) za vrijeme dok žena boravi u partiji ili pak usklađivanje vremena sastanaka u partiji sa porodičnim obavezama koje žene imaju izvan partije, obezbjeđivanje fleksibilnog radnog vremena. Kao primjer partije koja je svojim internim aktima predvidjela ove mogućnosti, navodi se Austrijska narodna partija. Nažalost, ovakve vrste podsticajnih mera su se pokazale najmanje popularnim među političkim partijama, koje nažalost nijesu spremne da aktivnije zaštite ulogu žena i stvore im uslove za pozitivne rezultate na svim poljima – i u partiji i u porodici.

2.3.3.1 Stranačke posebne mjere u Crnoj Gori

Statuti političkih partija u Crnoj Gori propisuju osnovne principe kojima se zalažu za promovisanje pitanja rodne ravnopravnosti. Pored opštih principa, statuti većine političkih partija u Crnoj Gori sadrže i odredbe kojima se uvode unutarpartijske kvote –

procenti pri kandidovanju i izboru članova partijskih organa, čime se, obezbjeđuje zastupljenost žena u upravljačkim organima političkih partija. Međutim, i pored pravnih garancija sadržanih u najvišim pravnim aktima političkih partija, nije rijedak slučaj da faktičko stanje odnosno faktička zastupljenost žena u organima upravljanja nije na predviđenom nivou, odnosno da prisustvo žena u najvišim organima partija ne zadovoljava standarde predviđene pravnim aktima.

Statut Demokratske partije socijalista DPS predviđa da se u organima partije na svim nivoima obezbjeđuje adekvatna rodna zastupljenost. Statut predviđa da u postupku kandovanja i izbora članova organa Partije, treba voditi računa da se obezbijedi najmanje 30% kandidata manje zastupljenog pola. Takođe, statut DPS-a predviđa i da partija ima organizaciju žena i da se naziv organizacije, način i oblici organizovanja žena utvrđuju odlukom Glavnog odbora partije. Pored toga, predsjednice opštinskih ograna organizacija žena su po funkciji članovi opštinskih odbora DPS-a, dok je predsjednica organizacije žena na partijskom nivou po funkciji ujedno i član Glavnog odbora partije. Prema raspoloživim podacima, faktička zastupljenost žena u Glavnom odboru DPS-a i pored statutarnih odredbi kojim se garantuje zastupljenost na nivou 30%, je niža i kreće se oko 25% - odnosno 51 od 206 članova Glavnog odbora DPS-a čine žene.

Socijalistička narodna partija Crne Gore SNP je statutom iz 2010. godine uvela obavezu da u organima partije mora biti najmanje 30 posto žena. Treba naglasiti da je na Kongresu koji je održan tokom 2010. godine, pored usvajanja Statuta sa navedenim odredbama kojima se garantuje zastupljenost žena u organima partije, izabran i Glavni odbor u kome je od 109 članova 33 bilo predstavnica žena, kao i Izvršni odbor u kom su takođe 1/3 činili članice SNP-a. Uporedo sa uvođenjem unutarpartijskih kvota, u SNP-u je kontinuirano tekla „borba“ za unaprjeđenje i institucionalno osnaženje organizacije žena, koja je našla svoje mjesto i u novom Statutu partije. Statutom je predviđeno da je Asocijacija žena dobrovoljna organizacija žena, koju čine žene članice partije, i da se ista bavi se položajem i pravima žena u društvu, kao i ostvarivanjem prava žena u skladu sa evropskim standardima. Asocijacije žena funkcionišu na opštinskom nivou su, a organi asocijacije su: opštinski odbor Asocijacije žena, predsjedništvo i predsjednica.

Pokret za promjene je izmjenama statuta iz 2014. godine predvidio da se prilikom izbora organa Partije, u cilju poštovanja principa rodne ravnopravnosti, vodi računa da najmanje 30 % članova/ica bude iz redova manje zastupljenog pola. Predsjednica žena je po funkciji članica Skupštine i Predsjedništva partije. Statut među posebnim – interesnim oblicima djelovanja unutar partije prepoznaće klub - mrežu žena, koja je prepoznata kao dobrovoljna organizacija koju čine članice PzP-a. Klub žena se bavi položajem i pravima žena u društvu, ostvarivanjem prava žena u skladu sa evropskim standardima i zalaže se za aktivno učešće žena na svim nivoima i u svim aktivnostima Partije. Organizacija i djelovanje kluba žena se uređuje posebnim pravilnikom donijetim od strane Predsjedništva Partije na predlog samog kluba žena.

Statut Nove srpske demokratije NOVA nije usklađen sa Zakonom o rodnoj ravnopravnosti, jer isti ne predviđa odredbe kojim se uređuju način i mјere za postizanje rodno balansirane zastupljenosti žena i muškaraca u svojim organima, na kandidacionim listama za izbor poslanika i odbornika, u izabranim klubovima poslanika i odbornika i za izbor na javne funkcije na svim nivoima. Statut uspostavlja kao posebno unutarpartijsko tijelo Forum žena, kao dobrovoljnu organizaciju svojih članica. Shodno statutu partije, Forum aktivno učestvuje u političkom životu NOVE i ima za cilj stvaranje ambijenta za što značajnije učešće žena u politici. Opštinski odbori su, u skladu sa statutom, dužni da na osnovu odluke Izvršnog odbora, osnuju opštinske organizacije Foruma žena. Forum žena ima svoje predsjedništvo, koje čine predstavnice opštinskih ogrankova Forum-a, koje biraju predsjednicu uz saglasnost Izvršnog odbora. Predsjednica predsjedništva Forum-a žena je po funkciji član Glavnog odbora partije, a predsjednice opštinskih foruma žena su po funkciji članovi opštinskih odbora partije. Međutim, i pored navedenih statutarnih garancija, faktička zastupljenost žena u ovom političkom subjektu je na izrazito niskom nivou. Naime, prema raspoloživim podacima, u stranci ne postoji niti jedna žena u Predsjedništvu i Izvršnom odboru, dok su u Glavnom odboru stranke od ukupno 109 članova samo 11 članice partije, što je nešto oko 10% ukupnog broja članova Glavnog odbora.

Statut Pozitivne Crne Gore sadrži odredbu kojom se precizira da će se prilikom kandidovanja za sve organe partije kao i kandidovanje za predstavnička tijela lokalne uprave i Skupštine Crne Gore uvažavati, ukoliko je moguce, srazmjerna zastupljenost od najmanje 30% pripadnika/ca manje zastupljenog pola. Kao što se iz sadržine same odredbe vidi, statutom je, obuhvaćen samo postupak kandidovanja, dok ne postoje garancije u pitanju zastupljenosti žena u upravljačkim tijelima partije, zbog čega ni ovaj statut nije u potpunosti usklađen sa odredbom čl. 12 Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Statut među interesnim, unutarpartijskim oblicima organizovanja prepoznaje Forum žena, koji se opisuje uz Forum mladih, bez detaljnijih odredbi o načinu funkcionisanja i vrijednostima koje će Forum žena promovisati. Predsjednica Forum-a žena je po funkciji članica Kongresa i Predsjedništva partije. U sastav opštinskih odbora ulazi i predsjednica opštinskog ogranka Forum-a žena.

Socijaldemokratska partija Crne Gore SDP je kroz Statut predviđela da su, prilikom utvrđivanja lista kandidata za sve organe partije, zakonodavnu i izvršnu vlast na državnom i lokalnom nivou, nadležni predlagači dužni voditi računa o zastupljenosti od najmanje 30% članova svakog pola i 20% članova do 30 godina starosti. Na taj način su se stvorili pravni preduslovi za zastupljenost žena i mladih u procesima donošenja odluka. Međutim, raspoloživi podaci govore da je faktičko stanje u partiji bitno drugačije, te da je svega 16% žena članica Glavnog odbora, dok su od 16 članova Predsjedništva, svega 3 žene (18%). Statut SDP, među stalnim oblicima posebnog unutarpartijskog organizovanja prepoznaje Forum žena. Forum je oblik organizovanja članica i simpatizerki SDP-a koje se zalažu za prava žena i zaštitu tih prava, a naročito za: ravnopravnost polova; veće učešće žena u političkom i javnom životu; poboljšanja

oložaja žena u društvu i porodici; pružanje pomoći ženi i porodici. Organizacija Foruma uređena je Poslovnikom Foruma žena. Forum djeluje na teritorijalnom principu putem Lokalnih odbora koji okupljaju članice sa područja jedne opštine, odnosno putem Centralnog odbora na republičkom nivou, kojeg čine predsjednice svih Lokalnih odbora, predsjednica i potpredsjednica Foruma. Centralni odbor je najviši organ Foruma žena između dvije Konferencije.

2.3.4 Preporuke

Pravne posebne mjere

1. U Zakonu o izboru odbornika i poslanika potrebno je uvesti obavezu da svaki treći, a ne jedan od četiri kandidata, na izbornoj (kandidatskoj/partijskoj) listi mora biti iz redova manje zastupljenog pola.
.

Stranačke posebne mjere

1. Statuti političkih partija u Crnoj Gori treba, pored obaveznog propisivanja standarda o kvotama žena u upravljačkim tijelima, da sadrže i mehanizme i procedure koje u tom pogledu treba slijediti, kako bi sadržina statutarnih odredbi bila usklađena sa stvarnim stanjem i kako bi se postigao veći steopen učešća žena u unutarpartijskim procesima donošenja odluka;
2. Statute pojedinih političkih subjekata treba uskladiti sa odredbama čl. 12 Zakona o rodnoj ravnopravnosti, koji predviđa da političke partije, svojim aktima, određuju način i mjere za postizanje rodno balansirane zastupljenosti žena i muškaraca u svojim organima, na kandidacionim listama za izbor poslanika i odbornika, u izabranim klubovima poslanika i odbornika i za izbor na javne funkcije na svim nivoima;
3. Ulogu organizacija i asocijacija koje okupljaju žene unutar političkih partija treba jasnije pozicionirati u partijskim dokumentima, sa detaljnim opisom struktura i načinom donošenja odluka u okviru ženskih ograna u političkim partijama. Takođe, neophodno je obezbijediti veću funkcionalnu i finansijsku nezavisnost partijskih asocijacija žena od upravljačkih tijela političkih partija;
4. Političke partije treba da kreiraju edukativne programe za unapređenje kapaciteta članica, koji će biti finansirani iz budžeta partija, kroz koje će se uticati na povećanje liderskog potencijala i stvaranje novih liderki u političkim partijama u Crnoj Gori;
5. Političke partije treba da kreiraju održive programe pomoći članicama koje žele da se posvete radu u partiji, u pogledu obezbjeđivanja adekvatnih.

2.4 Ključne prepreke ka većoj participaciji žena u politici u Crnoj Gori

Mnoga istraživanja pokazuju da su žene nedovoljno zastupljene u vodećim institucijama, kako kulture, tako i politike, ekonomije i drugih društvenih oblasti u Crnoj Gori. Tokom istraživanja, zaključili smo da, izuzev već objašnjениh pravnih i institucionalnih rješenja, ima mnogo, veoma raznovrsnih prepreka koje onemogućavaju veću zastupljenost žena Crne Gore u politici. "Kulturološke, političke i strukturalne prepreke su kroz vjekove sputavale nastojanja da se opšteprihvati stvarna sposobnost žene kao lidera".²⁷

Iako su Zakonom o ravnopravnosti polova, ali i drugim zakonskim i strateškim dokumentima stvoreni normativni preduslovi za primjenu politike jednakih mogućnosti za sprečavanje i sankcionisanje svih vidova diskriminacije po osnovu pola, i dalje je značajno prisustvo rodne neravnopravnosti u svim oblastima društvenog života.²⁸ Uz reforme institucionalnog i pravnog okvira rodne ravnopravnosti, veoma je značajna promjena društvenog okruženja i ustaljenih shvatanja o odnosima među polovima u Crnoj Gori. Zato su među ključnim preprekama posebno izdvojeni i obrađeni patrijahalnost, mentalitet i ukorijenjeni stereotipi u crnogorskom društvu i njihov uticaj na nisku političku participaciju žena, tradicionalno shvatanje rodnih odnosa i rodnih razlika, zatim individualni činioci, odnosno lični razlozi poput nezainteresovanosti i nespremnosti žena da preuzmu veće odgovornosti u društvu, obaveza u privatnoj sferi, izostanka podrške okoline i porodice, i mnoge druge.

Patrijahalni karakter crnogorskog društva u velikoj mjeri determiniše stavove o rodnim ulogama, mjestu i položaju žena i muškaraca u Crnoj Gori. Odnosno, u Crnoj Gori postoje ukorijenjena mišljenja o rodno definisanim zanimanjima. Naime, većina crnogorskih građana, pa čak i građanki smatra da je ženama mjesto u kući, a ne u politici ili nekoj drugoj sferi društvenog života. Shodno istraživanju javnog mnjenja sprovedenog za potrebe ove studije, čak 72% ispitanika smatra da u Crnoj Gori postoje „muška“ i „ženska zanimanja“, pri čemu se politika doživljava kao „gotovo isključivo muški posao“. Posebno je interesantan podatak da preko 60% ispitanika priznaje da je patrijahalni karakter crnogorskog društva ključna prepreka koja onemogućava ženama da zauzmu ključne državne političke funkcije. Upravo je podjela na muška i ženska zanimanja rezultat tradicionalnih rodnih uloga i stereotipa koje se u Crnoj Gori decenijama njeguju.

Izuvez terenskog istraživanja, za potrebe izrade ove studije, realizovano je 40 dubinskih intervju sa članicama političkih partija, poslanicama, odbornicama, aktivistkinjama nevladinog sektora ali i donosiocima odluka, koju su nerijetko odgovorni za nezadovoljavajuće učešće žena u političkom životu. Veoma je interesantno da preko 80% ispitanica koje su politički i društveno afirmisane u Crnoj Gori smatraju da su žene diskriminisane te da su diskriminacija žena i diskriminaciona ponašanja prema ženama

²⁷ Vidaković Mira i Šćepanović Vesna, *Prepreke na putu ženskog eksperetskog delovanja u kulturi*, Fakultet za menadžment – Odsek za menadžment u medijima, Novi Sad, str. 1

²⁸ Tatjana Đurić Kuzmanović, *Regulativa vs. Stvarnost u Srbiji – Rodna ravnopravnost, ekonomija i država*, Beograd.

svakodnevna pojava. Suprotno, većina ispitanih donosilaca odluka smatra da žene u Crnoj Gori imaju jednake mogućnosti napredovanja u karijeri, te da nijesu diskriminisane ni po jednom osnovu.

Uz sistemski faktor koji podrazumijeva tradicionalno shvatanje rodnih odnosa i rodnih razlika, psihološki faktor je takođe izražen. Naime, iako ne postoje formalne prepreke da se žene javno i politički angažuju, one same imaju psihološke barijere da aktivno participiraju u politici. Žene u Crnoj Gori su veoma često žrtve stereotipa o tome čime treba da se bave. Ujedno, tradicionalni patrijalni obrazac utiče pa čak i vaspitava žene da budu u drugom planu, da budu prije saradnice nego saveznice muškarцу. To je razlog zašto se i one žene koje žele da se bave politikom, suočavaju sa teškoćama kada se nalaze u situaciji da zauzmu neko značajno mjesto u stranci ili državnim organima. Odsustvo žena sa najviših pozicija na crnogorskoj političkoj sceni može biti protumačeno kao njihova nesposobnost ili nezainteresovanost za obavljanje odgovornih dužnosti ali i kao sistemsko onemogućavanje pripadnica ženskog roda da zauzmu više nivo stranačke i državne hijerarhije.

Lični razlozi za neulazak u politiku veoma često predstavljaju prepreku za ostvarivanje veće zastupljenosti žena u politici. Nije rijetko mišljenje kod žena da muškarci mnogo bolje obavljaju posao političara (posebno kada je u pitanju funkcija ministra, predsjednika, premijera ili neka druga važna politička funkcija). Ono što dominantno sprečava žene ka većoj političkoj participaciji, shodno rezultatima pomenutog istraživanja, jesu obaveze u porodičnoj sferi (57%), evidentna rodna diskriminacija (27%), kao i mentalitet i tradicija crnogorskog društva i ukorijenjeni stereotipi (22%).

Kada su u pitanju obaveze u privatnoj i porodičnoj sferi, rodna podjela rada u Crnoj Gori je toliko izražena da ona izaziva veliku opterećnost žena, što dalje negativno utiče na njihovu političku ili društvenu participaciju. Mnogobrojne obaveze, kao što su briga o djeci i drugim članovima porodice, kućni poslovi, briga o domaćinstvu, predstavljaju značajno opterećenje za sve žene, bez obzira da li i u kojoj mjeri su društveno angažovane. Zato nije slučajno što preko 60% ispitanika i ispitanica smatra da više šansi za zauzimanjem upravljačkih pozicija u društvu (predsjednica stranke, gradonačelnica, predsjednica Vlade...) imaju mlade žene (očigledno je da se radi o ženama koje nemaju većih porodičnih obaveza), dok čak 57% ispitanika i ispitanica smatra da više šansi za zauzimanjem upravljačkih pozicija u društvu imaju upravo neudate žene. Tome treba dodati i podatak koji ukazuje na to da je čak 83% ispitanih nekada imalo negativno iskustvo na poslu zbog svog pola, što upućuje na zaključak da muškarci mnogo lakše napreduju na poslu, odnosno da žene nemaju institucionalnu podršku kada je u pitanju napredovanje u javnom životu.

Upravo briga o drugima predstavlja jednu od najstarijih i najeksplicitnijih tradicionalnih rodnih uloga kojima su žene izložene još u najranijem djetinjstvu, a koje imaju „ozbiljne posljedice na rodnu segregaciju zanimanja, ali i na vertikalnu i horizontalnu segregaciju na tržištu rada“. Međutim, uloge po rodu su kulturalno, a ne biološki određene. Podaci iz

niza različitih društava pokazuju da ne postoje poslovi (osim rađanja djece) koje obavljaju isključivo žene. Biološka svojstva ne isključuju žene iz pojedinih zanimanja. Uloga majke jeste isključivo kulturna konstrukcija.²⁹ „Rodne uloge čuvarki porodičnih veza, domaćica, onih koje imaju obavezu i dužnost neprekidne brige za potomstvo, zarobljenica privatne sfere i privatnih odnosa samo su dio kostimografskog spektra u kojem se konstruiše položaj i pozicija većine ženske populacije u savremenim društvima. Ovakve uloge žena kreirane su u odnosu na uloge muškaraca i predstavljaju identitet zasnovan na rodu.“³⁰

Ipak, ne treba zanemariti činjenicu da iako nezainteresovanost, nespremnost, lična slabost ili neki drugi razlog lične prirode predstavljaju veoma česte prepreke kod žena, ključni faktori koji im onemogućavaju veću političku participaciju ipak dolaze iz sistemskih ili institucionalnih prepreka, društva ili čak porodice.

Podrška okoline predstavlja značajan motiv koji često nedostaje kao vid motivacije ženama u Crnoj Gori. Imajući u vidu osjetljivost politike kao zanimanja, posebno u odnosu na stereotipe koje u crnogorskom društvu postoje, podrška porodice je ključna, ali zato veoma rijetka kada su žene koje žele da se bave politikom u pitanju. Uz nedostatak podrške okoline, ekonomska zavisnost predstavlja takođe čestu prepreku ka afirmaciji žena u javnom životu. Sa druge strane, crnogorsko društvo je u velikoj mjeri „podijeljeno po pitanju spremnosti da prihvati ženu na najodgovornijim državnim funkcijama. Na ličnom nivou, deklarativno, građani su spremni da prihvate ženu predsjednicu ili ženu premijerku, ali ne vjeruju da je crnogorska javnost spremna da napravi takav iskorak.“³¹

Kada se analiziraju prepreke ka većoj političkoj participaciji žena, važno je osvrnuti se i na same političke partije koje često nose najveću odgovornost za zabrinjavajuće stanje u Crnoj Gori. Veoma je važna spremnost samih političkih partija da jačaju položaj žena i približavaju svoje programe politici rodne ravnopravnosti. Međutim, politika rodne ravnopravnosti mnogim parlamentarnim političkim partijama ne predstavlja prioritet u programskom razvoju unutrašnjih politika. Političke partije se pitanjima rodne ravnopravnosti bave „deklarativno i vrlo konzervativno, najčešće ograničavajući žene na njihovu reproduktivnu ulogu.“³² Shodno ranije realizovanom istraživanju, gotovo polovina parlamentarnih političkih partija ne pominje princip rodne ravnopravnosti u svojim statutima, ne određuje minimalan procenat žena u partijskim organima odlučivanja i ne predviđa određena mjesta rezervisana za žene koje bi zauzele rukovodeća mjesta u partijskim organima odlučivanja.

²⁹ Vidaković Mira i Šćepanović Vesna, *Prepreke na putu ženskog ekspertskega delovanja u kulturi*, Fakultet za menadžment – Odsek za menadžment u medijima, Novi Sad, str. 279.

³⁰ Mršević Zorica, *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011.

³¹ Đuričković Kaća, „*Ženski politički aktivizam i žene u političkim partijama u Crnoj Gori*“ u „*Žene u politici: Žene i politička participacija*“, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, 2013. godina, str. 39.

³² *Ibid*, 2013. godina

Kao još jedan važan razlog niske zastupljenosti žena u politici navodi se i slaba zastupljenost žena u medijima. „Žene su čak u medijima zastupljene proporcionalno njihovoj zastupljenosti u politici“. Upravo je slaba zastupljenost žena u izvještavanju jedan od razloga zašto su političarke u Crnoj Gori slabo prepoznate, te je samim tim i njihov uticaj među građanima mnogo manji od uticaja muškaraca.

2.4.1 Preporuke

Uspostavljanje demokratske vladavine, zasnovane na jednakim šansama i mogućnostima svih građana i građanki, ne smije biti rezultat moranja u vidu pritiska međunarodne zajednice na organe vlasti ili formalnog ispunjavanja međunarodnih standarda i preporuka, već dokaz zrelosti društva, potrebe i svijesti cjelokupnog društva za veće uključivanje žena u političkom i javnom životu. Zato je potrebno, kako na nacionalnom tako i na lokalnom, ali i na nivou partijskih organizacija, inicirati usvajanje strateških dokumenata kojima će se osnaživati svijest žena za većom partijskom participacijom. Uz usvajanje strateških dokumenata i akcionalih planova za njihovu realizaciju, ništa manje važne nijesu ni radionice o ravnopravnosti polova za predstavnike vlasti i partijske činovnike kojima bi se podizala svijest o značaju veće participacije žena u politici. S tim u vezi, veoma je značajna institucionalna podrška u cilju jačanja sistemskih mehanizama za rodnu ravnopravnost i kreiranja rodno odgovornih politika.

Kada je u pitanju rad političkih partija, izborne kampanje je potrebno sprovoditi na rodno korektan način, u okviru kojih je neophodno izbjegavati stereotipno prikazivanje žena. Isti slučaj treba da bude i sa unutarpartijskim političkim programom stranaka koji treba da bude rodno osjetljiv, posebno imajući u vidu da one nose gotovo primarnu odgovornost za povećanje političke participacije žena.

Uz reforme institucionalnog i pravnog okvira rodne ravnopravnosti, veoma je značajna promjena društvenog okruženja i ustaljenih shvatanja o odnosima među polovima u Crnoj Gori.

Imajući u vidu patrijahalnost crnogorskog društva koja u velikoj mjeri determiniše stavove o rodnim ulogama, kao i rodno definisanim zanimanjima, od presudnog značaja je onemogućiti dalje definisanje položaja i uloge žena predrasudama i stereotipima što i danas ima za posljedicu diskriminaciju po osnovu pola, neravnopravnu raspodjelu porodičnih obaveza, nejednake šanse za zapošljavanje i napredovanje na poslu. Dakle, uporedno sa formalnim sistemskim promjenama, potrebno je sprovoditi i aktivnosti

koje će voditi postepenoj izmjeni „dominantne neparticipativne tradicionalne političke kulture kako bi se postigli održivi rezultati“³³

Veoma je potrebno inicirati preuzimanje više odgovornosti od strane muškaraca za porodične obaveze i podizanje djece. Na taj način će se pozitivno uticati na ravnopraviju podijeljenost privatnih odgovornosti i obaveza između muškaraca i žena, odnosno na stvaranje većih šansi za povećanje političke participacije žena, uslijed lakšeg usklađivanja poslovnih i privatnih obaveza.

Posebnu pažnju treba usmjeriti na pokretanje niza obrazovanih i vaspitnih programa i aktivnosti koje bi bile usmjerene na podizanje svijesti mlađih ljudi o ravnopravnosti polova.³⁴ Budući da same žene moraju biti aktivnije po pitanju uključivanja u politiku, ovakve aktivnosti treba usmjeriti posebno prema samim ženama. Veoma je važno dalje napredovanje žena, njihovo sve veće i intenzivnije usavršavanje, specijaliziranje odgovarajućih oblasti kako bi bile spremne da preuzmu nove odgovornosti i poslove koji su u Crnoj Gori uvijek bili tradicionalno „muški“. S tim u vezi, pažnju treba posvetiti i promociji političarki kao sposobnih, stručnih, autonomnih, samostalnih žena, spremnih da se odupru izazovima i stereotipnim modelima majki, sestara, supruga i domaćica i tako donesu važne odluke koje će im omogućiti veću prisutnost na ključnim i odgovornim mjestima u državi i društvu. Zato treba insistirati da forumi žena političkih stranaka i ženske nevladine organizacije svojim angažovanjem i radom omoguće ženama više samopouzdanja, odlučnosti, kao i da podstaknu političku borbenost u cilju da glasove dobiju žene koje će najbolje zastupati i ostvarivati politiku rodne ravnopravnosti.

Ne treba zanemariti činjenicu da pored svih prava za koja su se tokom proteklih decenija izborile, ženinu najveću prepreku predstavljaju i dalje predrasude o njihovim sposobnostima i spremnosti da preuzmu odgovornost i rizike koje sa sobom nose visoke liderske funkcije. Zbog ovoga je, prije svega, neophodno napraviti velike promjene na polju psiholoških barijera koje se pred žene postavljaju. Trebalo bi što više povjerenja staviti u ruke žena, i kako one budu imale veću ulogu, tako će i društvo sve više prihvataći njihovu ulogu kao lidera savremenog svijeta.³⁵

Zatim, kontinuirano sprovodenje aktivnosti nevladinog sektora u ovoj oblasti će imati veliki značaj za podizanje svijesti žena o potrebi da preuzmu veće odgovornosti u oblasti javnog i političkog života i u narednom periodu. Od značaja će ujedno biti i nastavak međusobne saradnje i podrške između političarki, predstavnica civilnog društva, predstavnica akademske zajednice i međunarodne zajednice u cilju razmjene znanja i iskustva u pronalaženju najboljih rješenja za povećanje političke predstavljenosti. Kroz nacionalne i međunarodne fondove je potrebno podržati programe i aktivnosti

³³ Vidjeti više u: Đuričković Kaća, „Ženski politički aktivizam i žene u političkim partijama u Crnoj Gori“ u „Žene u poltici: Žene i politička participacija“, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, 2013. godina

³⁴ *Ibid*, str. 41.

³⁵ Vidaković Mira i Šćepanović Vesna, *Prepreke na putu ženskog ekspertskega delovanja u kulturi*, Fakultet za menadžment – Odsek za menadžment u medijima, Novi Sad, str. 289

nevladinih organizacija, političkih partija, akademske zajednice, medija koje bi bile usmjerene na unapređenje položaja i umrežavanje žena koje žele da se afirmišu u oblasti političkog i javnog odlučivanja. Potrebno je uticati na same medijske kuće da prepoznaju specifične potrebe žena i, baveći se specifičnim problemima i preprekama sa kojima se žene suočavaju, pomognu u njihovom rješavanju.

Na kraju, veoma je važno uticati na svijest cjelokupne javnosti o rodnoj ravnopravnosti i potrebi afirmacije žena u cilju što ujednačenje zastupljenosti oba pola u javnom i političkom životu. Isključivo oslanjanje na zaštitne mehanizme, kvote i primjena mjera afirmativne akcije nijesu dovoljni za dubinske promjene u svijesti ljudi, već je nužan moderniji pristup u socijalizaciji mladih i stalno ukazivanje na praksi neravnopravnosti. Rodna ravnopravnost, zagarantovana i Ustavom, treba da bude promovisana kao jedna od ključnih društvenih vrijednosti i demokratskih načela razvoja Crne Gore.

III Dobra praksa u komparativnoj perspektivi političkog predstavljanja žena

3.1 Međunarodne preporuke i standardi za političko predstavljanje žena

3.1.1. Međunarodne obaveze i preporuke

Legitimitet demokratije u jednoj državi, u velikoj mjeri počiva na obezbjeđenju adekvatnih mehanizama za postizanje jednakosti u pravima između muškaraca i žena. Na globalnom nivou, brojne međunarodne organizacije i udruženja su usvojili obavezujuće dokumente sa ciljem većeg uključivanja žena u procese izbora, upravljanja i odlučivanja, kao i brojne preporuke za veću političku participaciju.

Najznačajnije prve korake u ovom pravcu su učinile Unijedinjene nacije:

- Povelja Ujedinjenih nacija je svojom preambulom ustanovila princip prava na jednakost muškaraca i žena i zabranu diskriminacije.³⁶
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima takođe obuhvata pravo svih ljudi na nediskriminacioni odnos, po različitim osnovama, uključujući pol.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, kao i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u članu 2, obavezuju države potpisnice da će sva prava garantovana ovim paktovima biti ostvarivana bez diskriminacije, uključujući i rodnu.³⁷

Osnovni dokument u ovom opusu, je Konvencija o političkim pravima žena iz 1953, koja članovima 1,2 i 3 garantuje ženama pravo da biraju i budu birane na javnu funkciju, kao i pravo na vršenje javne funkcije.³⁸

³⁶ UN Charter, Preamble and Article 1, San Francisco, 1945

³⁷ International Covenant on Civil and Political Rights (1976), International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights (1976)

³⁸ Convention on Political Rights of Women, United Nations, New York, 1963 Articles I, II and III

Crna Gora je takođe potpisala i ratifikovala Konvenciju o eliminaciji svih formi diskriminacije žena (CEDAW), iz 1979, koja eksplicitno predviđa obavezu zemalja članica da preduzmu niz mera koje će zaštiti žene i promovisati njihovu pred zakonom, javnim institucijama i pojednicima. Članom 7 i 8 ove Konvencije predviđa se obaveza zemalja članica da preduzmu opšte i specijalne mере kako bi obezbijedili ženama jednako pravo glasa, pravo da budu izabrane i vrše javnu funkciju, kao i da im garantuju jednako pravo da predstavljaju svoju državu na međunarodnom nivou.³⁹ Komitet za implementaciju ove Konvencije je, u Preporuci 23 o političkom i javnom životu, jasnije definiše koje su to specijalne mере koje države članice treba da preduzmu kako bi povećali učešće žena: regrutacija, finansijska pomoć u izbornim kampanjama za žene candidate, razvoj programa podizanja javne svijesti o jednakom učešću polova u političkom životu, promjene izbornih procedura, uspostavljanje sistema kvota i imenovanje žena na javne funkcije.⁴⁰

Na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama u Pekingu 1995, usvojena je Pekinška deklaracija i platforma akcije, koja je postavila ciljni procenat od 50% žena na upravljačkim i pozicijama donosilaca odluka u Ujedinjenim nacijama do 2000. Drugi strateški cilj je povećanje kapaciteta žena da učestvuju u donošenju odluka i upravljanju.⁴¹

Neophodno je pomenuti i da je treći Milenijumski razvojni cilj, koji Crna Gora treba da dostigne do 2015. - unaprjeđenje rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena. Takođe, niz rezolucija Generalne skupštine UN, kao što su 58/142 i 66/130 ističu važnost povećavanja učešća žena u političkom životu države. Rezolucija Komiteta UN za ekonomska, socijalna i kulturna prava 1990/15 poziva vlade, političke partije, trgovinske unije, profesionalne i druge grupe da usvoje minimum od 30% predstavljenosti žena na vodećim pozicijama, težeći ka cilju jednake predstavljenosti.⁴² Pored Ujedinjenih nacija, jedna od najuticajnijih međunarodnih organizacija na ovom polju je i Savjet Evrope. U martu 2003, Savjet ministara Savjeta Evrope je usvojio Preporuku o balansiranoj predstavljenosti žena i muškaraca u donošenju odluka u javnom i političkom životu. Ovom preporukom je balansirana predstavljenost definisana kao minimalna predstavljenost od 40% oba pola u svim tijelima u kojima se donose odluke od javnog i političkog značaja.⁴³ Ovom preporukom se definiše i 8 ciljeva koje zemlje članice treba da dostignu, koji uključuju zaštitu jednakih građanskih i političkih prava reviziju zakonodavnog okvira, postavljanje ciljnih vrijednosti i ohrabrivanje žena da učestvuju u javnom i političkom životu.

³⁹ Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women, Articles 6 and 7

⁴⁰ CEDAW Committee General Recommendation #23

⁴¹ Beijing Declaration and Platform for Action – IV G „Women in power and decision-making“

⁴² The UN Economic and Social Council resolution 1990/15

⁴³ Recommendation Rec (2003) 3 to member states on balanced participation of women and men in political and public decision-making, Council of Europe

Uz ovu preporuku, Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Savjeta Evrope je izdao Preporuku br. 148 (2004) o rodnoj senzitivnosti na lokalnom i regionalnom nivou: strategija za promovisanje ravnopravnosti muškaraca i žena u gradovima i regijama.⁴⁴ Kongres zagovara nekoliko aktivnosti uključujući sakupljanje rodno klasifikovane statistike, usvajanje i monitoring politika rodne ravnopravnosti i usvajanje specifičnih metoda konsultacija za određivanje potreba muškaraca i žena pri donošenju odluka. Preporuka broj 288 Kongresa takođe predviđa odgovornost svih vlada da promovišu jednakost između muškaraca i žena, koja uključuje obavezu lokalnih i regionalnih vlasti da primjenjuju zakonodavstvo koje ohrabruje pozitivnu diskriminaciju žena, pružanje pomoći opštinama i regijama da uvedu rodno senzitivne politike, kao i da daju podsticaje ženama uključenim u politiku.

3.1.2 Primjeri dobre međunarodne prakse i primjene preporuka i obaveza

Kako bi se učešće žena u političkom životu osnažilo, a njihovo učešće u ogranicima upravljanja i donošenju odluka povećalo, neophodno je omogućiti ženama da koriste svoje pravo da biraju i budu birane na ravnopravnoj osnovi, tj. potrebno je pružiti podršku ženama u svakom aspektu izbornog procesa.

Neke od država, kao što su Australija i Njemačka, počinju sa pozitivnom diskriminacijom unutar same partije. Naime, Radnička partija Australije predviđa kvote za žene unutar upravljačkih organa partije, dok Hrišćanska demokratska partija u Njemačkoj, Statutom iz 1996 predviđa kvotu od 33% žena u upravljačkim organima partije. Ukoliko se ove kvote ne ispune, izbori za upravljačke organe partije se ponavljaju. Takođe, pozitivni su primjeri partija koje imaju svoja ženska krila, kao što je slučaj sa G17 plus u Srbiji.⁴⁵

U procesu nominacije kandidata najčešći oblik pozitivne diskriminacije su kandidatske kvote (koje se razlikuju od kvota za članove parlamenta, tzv. rezervisanih mesta). Kandidatske kvote mogu biti usvojene na dobrovoljnoj osnovi, ili uključene u zakon. Oko 50 zemalja svijeta ima zakonski definisane kvote za žene na partijskim listama, a još 30 je prihvatiло sistem dobrovoljnog partijskog određivanja kvota. Zakonom određene kvote se uglavnom kreću od 20-33% procenata žena na partijskim listama, gdje naročito dobar primjer predstavlja Španija sa obaveznih 40% žena na partijskim listama.⁴⁶

Važna stavka za političko učešće žena, a posebno za njihov izbor na upravljačke pozicije i u predstavnička tijela, predstavlja finansijska podrška za izbornu kampanju. Dokazano je da žene imaju manje mogućnosti da prikupe sredstva za političke kampanje od muškaraca. Sa jedne strane to je uzrokovan generalno lošijim ekonomskim statusom

⁴⁴ Recommendation Rec (2004) 148 on gender mainstreaming at local and regional level: a strategy to promote equality between women and men in cities and regions

⁴⁵ UNDP, NDI „Empowering women for stronger political parties: a good practices guide to promote women's participation“, 2011

⁴⁶ Ibid

žena, na globalnom nivou, a sa druge strane nedostatkom volje kako partija, tako i ekonomskih subjekata da podrže ženske kandidate. Sem ženskih mreža za prikupljanje sredstava ženama kandidatima, uspostavljanja internih partijskih fondova i subvencija za žene kandidate, postoje dobri primjeri aktivnosti država u oblasti finansiranja političkih partija, koji garantuju bolju finansijsku podršku ženama i njihovu bolju predstavljenost na partijskim listama. U Meksiku, 2% javnih sredstava opredijeljenih partiji mora biti iskorišteno za osnaživanje žena, a u Francuskoj se smanjuje procenat javnih sredstava za finansiranje partije, ukoliko 50% kandidata na partiskoj listi nisu žene.⁴⁷

Sam dizajn izbornog sistema znatno utiče na predstavljenost žena. Kako trvde IPU i International IDEA, žene u proporcionalnom izbornom sistemu imaju generalno 3-4 puta veće šanse da budu izabrane nego u većinskom sistemu. Proporcionalni sistemi ohrabruju političke partije da traže različite kandidate kako bi privukli veću podršku i generalno, imaju veliki broj pozicija kandidata na koje mogu imenovati žene.⁴⁸ Kvote u procesu nominacije kandidata, koje su već pomenute, imaju manje uticaja na države koje imaju otvorene partijske liste, kao što je Crna Gora, ukoliko nisu praćene preciznim uputstvima o pozicioniranju ženskih kandidata na partijskim listama. Kvote po sistemu „rezervisane stolice“, gdje određen broj mesta u parlamentu mora biti dodijeljen ženama, su mnogo uspešnije u obezbjeđivanju veće predstavljenosti žena. Najbolji primjeri za uspešnost ovih kvota su zemlje koje su uvele kvotu od 30% rezervisanih mesta: Ruanda, sa 64 % izabranih žena u parlamentu, Tanzanija sa 36% žena u parlamentu i Uganda sa 35% žena u parlamentu.⁴⁹

3.2 Različiti modeli i iskustva zemalja Zapadnog Balkana u političkom predstavljanju žena

3.2.1 Republika Srbija

Zakonodavni okvir

Iako prije svega Ustav,⁵⁰ a zatim i druga zakonska regulativa, kao i obavezujući dokumenti međunarodnih organizacija,⁵¹ garantuju jednaka prava muškarcima i ženama

⁴⁷ Ibid

⁴⁸ Pippa Norris, 'Increasing women's representation in government', Harvard University, JFK School of Government

⁴⁹ <http://www.quotaproject.org/>

⁵⁰Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, 98/2006

⁵¹U pitanju su dokumenta: Povelja Ujedinjenih nacija, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o političkim pravima žena, Konvenciju o eliminaciji svih formi diskriminacije žena (CEDAW), Pekinška deklaracija i platforma akcije, dokumenta Savjeta Evrope, Međunarodne organizacije rada, OEBS-a, kao i dokumenta EU, čijem članstvu Srbija stremi.

u Republici Srbiji, brojni indikatori pokazuju da to nije slučaj u praksi. Socijalno-ekonomski status žena je u znatno gorem položaju u odnosu na muškarce, a prisutni su i brojni politički faktori⁵² koji predstavljaju uzroke za nedovoljnu zastupljenost žena na svim nivoima vlasti. Politički aktivizam žena u Srbiji nije na zadovoljavajućem nivou, a to je jedan od značajnih pokazatelja demokratičnosti i emancipovanosti jednog društva.

Ustav Republike Srbije proklamuje da država jemči ravnopravnost polova i razvija politiku jednakih mogućnosti,⁵³ dok se u članu 21 definiše da su pred Ustavom i zakonom svi jednakci, kao i da je zabranjena svaka vrsta diskriminacije, po bilo kom osnovu. Ostala zakonska regulativa: Zakon o izboru narodnih poslanika,⁵⁴ Zakon o lokalnim izborima,⁵⁵ Zakon o ravnopravnosti polova,⁵⁶ Zakon o zabrani diskriminacije,⁵⁷ sadrže odredbe koje garantuju zastupljenost žena u organima vlasti Republike Srbije. Zakon o lokalnim izborima članom 20 propisuje da na izbornoj listi među svaka tri kandidata po redosledu na listi (prva tri mesta, druga tri mesta i tako do kraja liste) najmanje mora biti po jedan kandidat - pripadnik onog pola koji je manje zastupljen na listi. Ukoliko predviđeni uslovi ne budu ispunjeni smatraće se da sadrži nedostatke za proglašenje izborne liste, a predlagač liste biće pozvan u skladu sa ovim zakonom, da otkloni nedostatke liste. Zakon o izboru narodnih poslanika sadrži član 40, koji takođe propisuje da se među svaka tri kandidata na izbornoj listi mora naći najmanje po jedan kandidat - pripadnik manje zastupljenog pola. Budući da je u prethodnom zakonodavstvu na izbornim listama svako četvrto mjesto bilo rezervisano za manje zastupljeni pol, evidentan je korak naprijed u političkoj zastupljenosti žena.

Zakonom o ravnopravnosti polova uređuje se stvaranje jednakih mogućnosti ostvarivanja prava i obaveza, preduzimanje posebnih mjera za sprječavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu i rodu i postupak pravne zaštite lica izloženih diskriminaciji.⁵⁸ Ovaj zakon ima višestruko djelovanje po pitanju rodne ravnopravnosti. Član 37 propisuje da se ravnopravnost polova obezbjeđuje prilikom kandidovanja za izbore na sve funkcije i imenovanja u organe javne vlasti. Međutim, zbog širine koju ovaj član posjeduje, često se u praksi nije ni osjetio efekat ovog zakona, tako da su žene stavljane u nepovoljniji položaj prilikom izrade izbornih lista.

⁵² U političke faktore spadaju: politička prava žena, profil političkog režima (unitarni/ federalni, struktura parlamenta, broj mesta, dužina mandata, ponavljanje mandata, broj političkih partija, dominantna ideologija, način biranja žena), izborni sistem (vrsta sistema, veličina izborne jedinice, vrsta lista (zatvorena, otvorena, fleksibilna)), uloga političkih partija (uloga vođstva, standardizacija i pitanje kvota).

⁵³ Ustav Republike Srbije, član 15

⁵⁴ Zakon o izboru narodnih poslanika, Sl. glasnik RS, 35/2000, 57/2003 – odluka USRS, 72/2003 – dr. zakon, 75/2003 – ispr. dr. zakona, 18/2004, 101/2005 – dr. zakon, 85/2005 – dr. zakon, 28/2011 – odluka US i 36/2011 i 104/2009 – dr. zakon

⁵⁵ Zakon o lokalnim izborima, Sl. glasnik RS, 129/2007, 34/2010 – odluka US i 54/2011

⁵⁶ Zakon o ravnopravnosti polova Sl. glasnik RS, 104/2009

⁵⁷ Zakon o zabrani diskriminacije Sl. glasnik RS, 22/2009

⁵⁸ Zakon o rodnoj ravnopravnosti, član 1.

Takođe, revidirani su različiti relevantni zakoni (poput Porodičnog zakona⁵⁹, Krivičnog zakonika,⁶⁰ Zakona o radu,⁶¹ Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti⁶² i sl.), usvojena je krovna Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unaprjeđivanje ravnopravnosti polova (2008-2014), kao i Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima.⁶³

Institucionalni okvir

Nedovoljna zastupljenost žena u političkom i javnom životu Srbije složen je problem, koji uslovljava neophodnost njihove borbe za ostvarivanje prava garantovanih Ustavom. Učešće žena u zakonodavnoj vlasti i šire, u politici, snažno je determinisano institucionalnim okvirom, karakteristikama rodnog režima, odnosno ukupnim položajem žena u društvu, kulturnim obrascima i sl.⁶⁴

Broj žena koji je zastupljen u Narodnoj skupštini Republike Srbije i drugim organima vlasti nije proporcionalan njihovom broju u ukupnoj populaciji. Ipak, ukoliko se osvrnemo na procenat zastupljenosti žena u Narodnoj skupštini na prvim višestranačkim izborima 1992, a koji je iznosio svega 1.7%, što je bio najmanji rezultat u Evropi, primjetićemo da su se statistički podaci poboljšali, odnosno da su učinjeni pomaci po pitanju rodne ravnopravnosti.⁶⁵ Period reformi poslije 2000 bio je od presudnog značaja za poboljšanje situacije, budući da su se u periodu tranzicije i demokratizacije stekli uslovi za novu politiku izgradnje demokratskog društva, u kojem je moguće graditi institucionalne okvire za rodnu ravnopravnost.⁶⁶

Primjetan je postupan porast žena u Narodnoj skupštini, a ubrzo je uveden i sistem kvota za manje zastupljeni pol, koji podrazumijeva da se među svaka tri kandidata na izbornoj listi mora naći najmanje po jedan kandidat - pripadnik manje zastupljenog pola,

⁵⁹ Porodični zakon, Sl. glasnik RS, 18/2005 i 72/2011 - dr.zakon

⁶⁰ Krivični zakonok, Sl. glasnik RS, 85/2005, 88/2005-ispr, 107/2005-ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014

⁶¹ Zakon o radu, Sl. glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 I 75/2014

⁶² Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Sl. glasnik RS, 36/2009 i 88/2010

⁶³Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Sl. glasnik RS, 27/2011

⁶⁴ Publikacija, (2014) 'Ka otvornom parlamentu' Rodna ravnopravnost u Narodnoj skupštini Republike Srbije, Otvoreni parlament, Beograd, str. 34

⁶⁵Mršević Z, (2011) 'Ka demokratskom društvu - rodna ravnopravnost', Institut društvenih nauka, Beograd, str. 87

⁶⁶Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije, Savet za ravnopravnost polova Republike Srbije, Odbor za ravnopravnost polova Narodne Skupštine Republike Srbije, Zaštitnik građana, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova AP Vojvodine, Odbor za ravnopravnost polova Skupštine AP Vojvodine, Pokrajinski Zavod za ravnopravnost polova, Pokrajinski ombudsman, Lokalni mehanizmi za ravnopravnost polova.

odnosno podrazumijeva da će se na izbornim listama morati naći najmanje 33% kandidata - žena.

Uvođenje kvota predstavlja mjeru afirmativne akcije, koja ima za cilj obezbjeđenje određenog procenta žena u organima vlasti, kao minimuma demokratičnosti. Ustavom je uređeno da se ne smatraju diskriminacijom posebne mjere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koji su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima.⁶⁷

Prema podacima međunarodne organizacije Interparlamentarna Unija (IPU) iz 2014. godine, Srbija je na 25 mjestu na listi država sa najvećim brojem žena u parlamentu (34%),⁶⁸ ispred većine država članica Evropske unije, i ispred država iz regiona. Narodna skupština Republike Srbije ima predsjednicu i dvije podpredsjednice poslaničkih grupa. Ipak, u 20 skupštinskih odbora samo je 11% poslanica, dok postoje i odbori u kojima uopšte nema žena - Odbor za Kosovo i Metohiju i Odbor za odbranu i unutrašnje poslove. U aktuelnoj Vladi, žene se nalaze na tri ministarske pozicije.⁶⁹

Analiza stanja

Pored svega privida demokratije u Srbiji, žene nemaju realne mogućnosti i nije im pružena šansa za približno jednakо učešće u politici. Društvene, ekonomski i političke nejednakosti su i dalje prisutne. Činjenica je da muškarcima pripada piramida moći u svim sferama društva, a posebno u politici, kako zbog aktuelnih uslova, tako i zbog nasljeđa iz prošlosti. Iako su uspostavljeni zakonodavni i institucionalni okviri, kao i brojni mehanizmi za povećanje inkluzije žena Srbije u politici, njihova djelotvorna primjena i dalje predstavlja izazov.

Jednak tretman muškaraca i žena je osnovno načelo Evropske unije, od svog osnivanja, i princip rodne ravnopravnosti zauzima centralno mjesto u svim njenim aktivnostima.⁷⁰ Imajući na umu da standard EU preporučuje 40% kao proporciju koja omogućava ravnopravnost, potrebno je povećati inkluziju žena Srbije u politici, ali i njihov uticaj. Cilj nije samo porast procenata veće političke zastupljenosti žena, već i porast uticaja političkog odlučivanja koje žene treba da ostvaruju u svim sferama društvenog i javnog života u Srbiji. Jer, bez ravnopravne političke zastupljenosti polova ne može doći do ravnopravnog učešća, a kamoli do jednakog uticaja na politike i procese.

⁶⁷ Ustav Republike Srbije, član 21

⁶⁸ <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

⁶⁹ <http://www.srbija.gov.rs/vlada/sastav.php>

⁷⁰ European Commission, (2011) 'Gender equality in the European Union', Luxembourg: Publications Office of the European Union, str. 4

3.2.2 Republika Hrvatska⁷¹

Zakonodavni okvir

Ustavom Republike Hrvatske ravnopravnost polova je definisana kao jedna od najvećih vrjednosti ustavnog poretka i temelj za tumačenje Ustava, uz slobodu, jednakost, nacionalnu ravnopravnost, mirovorstvo, poštovanje prava čovjeka, socijalnu pravdu, vladavinu prava.⁷² Naravno, pored svog zakonodavnog okvira, Hrvatska je potpisnica brojnih međunarodnih dokumenata i konvencija koje proklamuju rodnu ravnopravnost.⁷³

Zakon o ravnopravnosti spolova⁷⁴ u članu 1 uređuje način zaštite od diskriminacije na osnovu pola, utvrđuje osnove za promovisanje ravnopravnosti polova, kao i za stvaranje jednakih mogućnosti za žene i muškarce. Zakonom o suzbijanju diskriminacije⁷⁵ je u članu 9 zabranjena diskriminacija u svim pojavnim oblicima. Imajući to u vidu, političke partije su u obavezi da u svom sastavu, kao i na izbornim listama za parlament i skupštine opština, imaju približno jednak broj muških i ženskih kandidata. Međutim, nijedna partija nije izgradila takav plan, što govori da same partije nemaju dovoljno interesovanja da učine pomake na ovom polju.

U Hrvatskoj su takođe uvedene posebne mjere Zakonom o ravnopravnosti spolova, kako bi se omogućila jednakost zastupljenosti u javnom životu. Zakon u članu 12, propisuje da će se sprovodenjem posebnih mjera promovisati ravnopravno učešće žena i muškaraca u tijelima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, a da neuravnoteženost polova postoji ako je zastupljenost jednog pola u tijelima političkog i javnog odlučivanja niža od 40%. Uvođenje ženskih kvota za cilj ima povećanje participacije žena u politici, u stranačkim tijelima i na izbornim listama. U pitanju je pozitivna diskriminacija, kako bi se stimulisao porast broja žena na pozicijama odlučivanja. Hrvatska je pored Zakona o suzbijanju diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti spolova, izradila i posebne antidiskriminatorske zakone poput: Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji,⁷⁶ i Zakona o istospolnim zajednicama.⁷⁷

Budući da je za postizanje uravnoteženog učestvovanja žena i muškaraca u političkom i javnom životu, u bilo kojem tijelu odlučivanja, bitno da zastupljenost žena i muškaraca

⁷¹ Iako termin Zapadnog Balkana ne obuhvata više Hrvatsku, od njenog ulaska u EU, cijenili smo da analiza stanja u Republici Hrvatskoj može biti od velikog značaja za ovu tematiku.

⁷² Ustav Republike Hrvatske, NN 85/10, član 3

⁷³ U pitanju su dokumenta: Povelja Ujedinjenih nacija, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o političkim pravima žena, Konvenciju o eliminaciji svih formi diskriminacije žena (CEDAW), Pekinška deklaracija iplatforma akcije, dokumenta Savjeta Evrope, Međunarodne organizacije rada, OEBS-a i EU.

⁷⁴ Zakon o ravnopravnosti spolova, NN 82/08

⁷⁵ Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN [85/08, 112/12](#)

⁷⁶ Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, NN 137/09, 14/10, 60/10

⁷⁷ Zakon o istospolnim zajednicama, NN 116/03

ne padne ispod 40%, u Prijedlogu izmjena i dopuna Zakona o izborima zastupnika u Hrvatski sabor⁷⁸ se sugerije da se Zakon⁷⁹ dopuni odredbom koja će ne samo propisivati potrebu kandidovanja najmanje 40% pripadnika oba pola, već će za propust predvidjeti i jasne sankcije. Takođe je predloženo da prilikom utvrđivanja i predlaganja stranačkih lista i nezavisnih lista za izbor zastupnika u Sabor, predlagači lista dužni su poštovati načelo ravnopravnosti polova i voditi računa o uravnoteženoj zastupljenosti žena i muškaraca na listama.

Institucionalni okvir

Povjerenstvo za jednakost spolova je 1996 osnovala Vlada Republike Hrvatske, kao savjetodavno tijelo Vlade, odgovorno za osmišljavanje nacionalne politike za jačanje uloge žena u društvu u skladu s mjerama Pekinške deklaracije i platforme akcije iz 1995. Radi ispunjenja tog cilja 1997 Vlada je usvojila Nacionalnu politiku za promicanje jednakosti.⁸⁰ Institucionalni mehanizmi za njeno sprovođenje su Ured Vlade RH za ravnopravnost spolova (koji sarađuje sa nevladinim organizacijama koje se bave pitanjima ravnopravnosti polova), Ured za ljudska prava, Odbor za ravnopravnost spolova Sabora, županijska/lokalna povjerenstva za ravnopravnost spolova, uključujući i Pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova.

Iako danas u većini zemalja, demokratskih i pravno uređenih, žene ostvaruju svoja politička prava, ipak je participacija žena na mjestima odlučivanja skromna u odnosu na muškarce. Ni Republika Hrvatska nije izuzetak. Na prvim višestranačkim izborima 1990. u Hrvatski Sabor je izabrano svega 4,6 % žena. Na kasnijim izborima taj se procenat postepeno povećavao, do 2003., kada je iznosio na 17,8%. Prema podacima međunarodne organizacije Interparlamentarna Unija (IPU) iz 2014. godine, Hrvatska zauzima 61 mjesto, sa 23,8% učešća žena u parlamentu.⁸¹ U sasatavu Vlade Hrvatske četiri su ministarke, od kojih su dvije ujedno i podpredsjednice.⁸²

Dakle, pored usvojenih međunarodnih dokumenata i toga što je članica Evropske unije, evropski standard od 40% učešća žena u politici Hrvatska nije dostigla. Međutim, u Evropskom parlamentu svega 31% poslanika čine žene, a 69% je rezervisano za muškarce, dok na nacionalnom nivou, samo tri članice Unije (Švedska, Holandija i Finska) imaju više od 40% žena u parlamentu. Ovi podaci svjedoče da članice Unije moraju da rade na postizanju rodne ravnopravnosti i jednake zastupljenosti žena i muškaraca u politici.

Analiza stanja

⁷⁸ <http://www.sabor.hr/prijedlog-zakona-o-izmjenama-i-dopunama-zakona0032>

⁷⁹ Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor, NN 120/11

⁸⁰Nacionalna politika za promicanje jednakosti, NN/112/2001/1853

⁸¹ <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

⁸² <https://vlada.gov.hr/clanovi-vlade/66>

Zadovoljavanje potreba različitih skupina u društvu, kao i rješavanje raznolikih problema s kojima se društva suočavaju, uključujući i sveobuhvatnost i kreativnost u djelovanju, mogući su samo ako se problematična pitanja i područja sagledaju iz različitih uglova, a to je ono što u politiku današnjice donose upravo žene.⁸³

Ipak, postojeća zakonodavna regulativa i institucionalni mehanizmi na svim nivoima u Hrvatskoj nijesu dovoljna potvrda povećanja participacije žena u odlučivanju. Kvote kao mjera afirmativne akcije predstavljaju preduslov za postizanje rodne ravnopravnosti, ali svakodnevna praksa je još uvijek u raskoraku s političkim stavovima i opredjeljenjima.

Generalno, podaci širom Evrope pokazuju da, ukoliko se kandiduje veći broj žena, veće su šanse da budu izabrane, ali muškarci još uvijek imaju veće šanse za izbor.⁸⁴ Stoga, je potrebno uložiti dodatne napore za postizanje veće inkluzije žena u političke i društvene tokove Hrvatske, u cilju ostvarenja ravnopravnosti polova.

Budući da u društvu postoji raznolikost u percepciji, iskustvu i stavovima po pitanju rodne ravnopravnosti, neophodno je konkretizovati i usmjeriti politiku ostvarivanja rodne ravnopravnosti na pojedine ciljane grupe, a posebno na mlade, upravo iz razloga što ostvarenje rodne ravnopravnosti u budućnosti najviše od njih zavisi.⁸⁵

3.2.3 Bosna i Hercegovina

Pitanje rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini regulisano je Zakonom o ravnopravnosti spolova, Gender akcionim planom za postizanje rodne ravnopravnosti (dalje u tekstu: GAP), te Zakonom o zabrani diskriminacije. Zakoni koji regulišu političku participaciju žena ili na nju utiču Izborni zakon Bosne i Hercegovine i Zakon o finansiranju političkih partija. GAP pokriva period od 2013 – 2017. godine i nalazi se u nadležnosti Agencije za ravnopravnost spolova u BiH, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH. Ovi dokumentom definisana su tri strateška cilja na kojima se baziraju aktivnosti koje treba sprovesti u navedenom periodu: 1) izrada, sprovodenje i praćenje mjera za unaprjeđenje ravnopravnosti polova u institucijama vlasti, po prioritetnim oblastima; 2) izgradnja i jačanje sistema, mehanizama i instrumenata za postizanje ravnopravnosti polova; 3) uspostavljanje i jačanje saradnje i partnerstva. Izborni zakon Bosne i Hercegovine sadrži odredbu u vezi sa neophodnom zastupljenosću žena na partijskim listama u članu 4.19, u kojemu se zahtjeva da 1/3 ukupnog broja kandidata

⁸³ Pološki Vokić Nina, Bulat Ivana, (2013) 'Što žene lideri unose u politiku -psihološka i radna obilježja, stil vođenja, interesi i perspektive', Serija članaka u nastajanju Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 13-01, str. 10

⁸⁴ European Commission, (2009) 'Women in European politics - time for action', Luxembourg: Office for Publications of the European Communities, str. 7

⁸⁵ Baranović Branislava, Leinert Novosel Smiljana, (2011) 'Zaključci i preporuke - Koliko su žene u Hrvatskoj ravnopravne?' (Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, studija o rezultatima istraživanja 'Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH'), Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, Zagreb, str. 269

stranke čine pripadnice manje zastupljenog pola.⁸⁶ Zakon o finansiranju političkih partija BiH, sa druge strane, u članu 10 predviđa da se 10% sredstava Parlamenta raspoređuje među parlamentarnim grupama srazmjerno broju poslaničkih/delegatskih mjeseta koje pripadaju manje zastupljenom polu.⁸⁷

Institucionalni okvir regulacije pitanja rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini, prati uređenje političkog sistema. Naime, na različitim nivoima vlasti postoje institucije koje se bave pitanjem rodne ravnopravnosti u sklopu svojih nadležnosti. Na nivou BiH govorimo o Agenciji za spolnu ravnopravnost i Komisiji za ostvarivanje spolne ravnopravnosti; na nivou entiteta FBiH i RS o Gender centrima i Komisijama za spolnu ravnopravnost; na nivou kantona o tijelima pri načelnicima kantona/opština ili komisijama specijalizovanim za ovo pitanje.

Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine formirana je na osnovu Zakona o ravnopravnosti spolova (Službeni glasnik BiH br. 32/10), u cilju monitoringa i koordinacije implementacije GAP-a. U tom smislu, nadležnost ove institucije obuhvata praćenje i analizu stanja ravnopravnosti spolova u BiH, koordinaciju aktivnosti na implementaciji GAP-a sa drugim relevantnim subjektima, utvrđivanje metodologije za izradu izvještaja o stanju ravnopravnosti, saradnju sa institucionalnim mehanizmima na državnom nivou, kao i saradnju sa Gender centrima na izvještavanju o usaglašenosti domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim normama. Agencija je takođe nadležna da prima molbe, žalbe i predstavke iz oblasti rodne ravnopravnosti, koje obrađuje na osnovu Jedinstvenih pravila koje je u obavezi da izradi.⁸⁸

Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova djeluje na nivou države kao radno tijelo Parlamenta Bosne i Hercegovine. U sklopu nadležnosti ove institucije nalazi se podsticanje i promocija rodne ravnopravnosti i političke participacije žena; sprovođenje Pekinške deklaracije u cijelini; saradnja sa entitetskim vladama u pitanjima rodne ravnopravnosti, kao i razmatranje prijedloga zakona i izvještaja institucija sa aspekta rodne ravnopravnosti i spriječavanja diskriminacije žena.⁸⁹

Gender centri su formirani na osnovu Zakona o ravnopravnosti spolova, a postoje u okviru dva entiteta: Federacija Bosna i Hercegovina i Republika Srpska. Nadležnosti ove dvije institucije su jednake i odnose se uglavnom na zakonske aspekte regulacije pitanja rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini. Naime, Gender centar ima zakonsko ovlašćenje da prati implementaciju domaćih i međunarodnih propisa iz oblasti rodne ravnopravnosti, nadgleda primjenu Zakona o spolnoj ravnopravnosti u BiH, učestvuje u

⁸⁶ U čl. 4.19 Izbornog zakona BiH (Službeni glasnik BiH br. 7/14) kaže se da: Kandidati spola koji je manje zastupljen raspoređuju se na kandidatskoj listi na sljedeći način: najmanje jedan kandidat manje zastupljenog spola među prva dva kandidata, dva kandidata manje zastupljenog spola među prvih pet kandidata i tri kandidata manje zastupljenog spola među prvih osam kandidata, itd.

⁸⁷ Zakon o finansiranju političkih partija BiH, Službeni glasnik BiH broj 54/10

⁸⁸ Član 26. Zakona o ravnopravnosti spolova, Službeni list BiH 32/10

⁸⁹ Preuzeto sa zvaničnog sajta Komisije za ostvarivanje spolne ravnopravnosti, url:
https://www.parlament.ba/sadrzaj/komisije/predstavnicki_dom/ravnopravnost/default.aspx?id=28446&mid=1&langTag=bs-BA&pril=b

izradi zakonskih propisa u vezi sa ravnopravnosću rodova, predlaže izmjene i dopune zakonskog okvira, te pruža stručnu pomoć i asistenciju u bilateralnim i multilateralnim odnosima, kao i u odnosima sa nacionalnim institucijama i nevladim organizacijama specijalizovanim za pitanje rodne ravnopravnosti.⁹⁰

Komisije za spolnu ravnopravnost koje djeluju na nivou entiteta, imaju istu ulogu koju Komisija za ostvarivanje spolne ravnopravnosti ima na nivou BiH – nadležnost za ispitivanje predloga zakona iz oblasti rodne ravnopravnosti. *Kantonalne i opštinske komisije* imaju slične nadležnosti koje su ograničene utoliko što se zakoni ne mogu osvajati na ovom nivou vlasti, ali ipak imaju institucionalni kapacitet da utiču na implementaciju zakonskih propisa.

U praksi, zakonski i institucionalni okvir regulacije rodne ravnopravnosti u BiH doprinose, ali ne rješavaju problem niske zastupljenosti žena u političkom životu ove države. Naime, na osnovu rezultata izbora 2010. godine, u Parlamentu BiH našlo se 19.3 % ženske populacije, dok su na nivou entitetskih vlasti žene činile 23.1 % predstavničkih tijela. U izvršnoj grani vlasti niti jedno ministarsko mjesto nije zauzimala ženska osoba.⁹¹ Uoči izbora održanih 2014. godine, političke partije su potpisale Izjavu političkih partija o rodnoj ravnopravnosti, koju je podržala kancelarija OSCE-a u BiH, kojom se obavezuju da će promovisati rodnu ravnopravnost i uključiti je u svoja programska obilježja. Na osnovu izbora održanih 2014. godine, žene su osvojile 21.4 % mandata u Predstavničkom domu parlementa BiH u periodu do 2018. godine, dok u Domu naroda žene čine 13.3 % ukupnog broja delegata.

3.2.4 Republika Kosovo

Rodna ravnopravnost u smislu političke participacije žena u političkom životu, na Kosovu je regulisana drugačije nego u prethodno navedenim primjerima iz uporedne prakse. Razlika je primjetna u zakonodavnom okviru i dokumentima na kojima se bazira politika rodne ravnopravnosti, ali i u institucionalnim mehanizmima koji su nadležni za sprovođenje ovih politika.

Kada je u pitanju zakonska regulativa, rodna ravnopravnost se zasniva na Zakonu o rodnoj ravnopravnosti koji nalaže primjenu ili promociju principa rodne ravnopravnosti u različitim društvenim sferama: u političkim partijama, civilnom društvu, ekonomiji, zapošljavanju, obrazovanju i medijima.⁹² Zakon takođe definiše institucije čije je uspostavljanje obaveza vlada na svim nivoima. To su Kancelarije za rodnu ravnopravnost na državnom i lokalnom nivou, kao i Advokat za rodnu ravnopravnost. Drugi zakon koji se tiče ravnopravne participacije žena u političkom životu je Zakon o

⁹⁰ Član 27. Zakona o ravnopravnosti spolova, Službeni list BiH 32/10

⁹¹ Podaci su preuzeti sa zvanične web stranice kancelarije Organizacije za bezbjednost i saradnju u Evropi – OSCE u Bosni i Hercegovini, url: <http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=167&lang=EN>

⁹² Zakon o rodnoj ravnopravnosti (Sl. list Republike Kosovo, br. 2004/2), članovi 10-15

zabrani diskriminacije kojim se zabranjuje diskriminacija žena po osnovu pola. Ipak, primjena ovog zakona je slaba,⁹³ te on praksi ne doprinosi značajno ovom pitanju.

Zakon koji u najvećoj mjeri utiče na političku participaciju žena u političkom životu zemlje jeste Zakon o opštim izborima u Republici Kosovo, u kojem se kaže da se sve liste kandidata političkih subjekata trebaju sastojati od najmanje trideset posto (30%) posto muškaraca i trideset (30%) posto žena, sa po jednim kandidatom svakog pola koji je uključen najmanje jednom u svakoj grupi od tri kandidata, počevši od prvog kandidata na listi.⁹⁴ Primjena ovog zakona je dovela do visoke zastupljenosti žena u Parlamentu (od 120 predstavničkih mesta, 40 je pripalo pripadnicama ženskog pola), ali je, sa druge strane, upitno predstavljanje volje birača.⁹⁵ Osim navedenih zakona, rodna ravnopravnost je regulisana i Programom Kosova za ravnopravnost polova u periodu od 2008. do 2013. godine. U 2014. godini, kancelarija UNDP Kosovo je usvojila Strategiju o rodnoj ravnopravnosti za period do 2017. godine, u kojoj se kaže da je učinjen značajan progres u ovoj oblasti, ali da je potrebno dodatno raditi na unaprijeđivanju situacije, te da je cilj ove agencije inkluzija, participacija i održiva promjena u kontekstu participacije žena u političkom životu.⁹⁶

Kada je u pitanju institucionalno rješenje za kontrolu nad primjenom zakonskog okvira, interesantno je da se rodna ravnopravnost ne nalazi u nadležnosti niti jednog ministarstva. ⁹⁷Naime, Vlada Republike Kosovo je oformila Agenciju za rodnu ravnopravnost kao samostalno tijelo, u skladu sa članom 5. Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Djelovanje ove agencije obuhvata implementaciju i monitoring nad primjenom pomenutog Zakona, predlaganje izmjena i dopuna zakona, izvještavanje o primjeni, saradnju sa različitim institucijama sistema i civilnog društva na pitanjima postizanja rodne ravnopravnosti, i slično. ⁹⁸ Ova institucija po svojim nadležnostima odgovara primjeru Agencije za spolnu ravnopravnost u Bosni i Hercegovini, ili Direktoratu za rodnu ravnopravnost u Crnoj Gori, sa osnovnom razlikom u autonomiji. Kancelarije za rodnu ravnopravnost na Kosovu postoje i na lokalnom nivou. Uz Agenciju i kancelarije, na Kosovu postoje službenici za ravnopravnost polova (eng. gender equality officers). Oni su prisutni u svim ministarstvima i u svakoj opštini, i imaju obavezu da promovišu pitanje rodne ravnopravnosti u tim strukturama vlasti.

Kao i u Crnoj Gori, na Kosovu takođe postoji Ombudsman za ljudska prava u čiju nadležnost ulazi i zabrana diskriminacije žena po osnovu pola. U okviru institucije

⁹³ Studija „Rodni profil zemlje“, Ženska mreža Kosova, april 2014, str. 4

⁹⁴ Zakon o opštim izborima u Republici Kosovo (Sl. list Republike Kosovo, br. 003/L-073), čl. 27

⁹⁵ Kosovo ima izborni sistem koji uključuje preferencijalno glasanje, što znači da – bez obriza na obavezu partija da uključe minimum 33% manje zastupljenog pola na kandidatskim listama, voljom birača žene ne moraju biti zastupljene u toj mjeri.

⁹⁶ UNDP Kosovo, Gender Equality Strategy (2014 – 2017), str. 4, dostupno na:
<http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/womenPub/Kosovo%20GES%202014-2017.pdf>

⁹⁷ Zakon o rodnoj ravnopravnosti (Sl. list Republike Kosovo, br. 2004/2), u članu 4. navodi samo da je rodna ravnopravnost pitanje na kojem treba da rade sva ministarstva, a Ženska mreža Kosova u studiji “Rodni profil zemlje” navodi pojedinačno doprinos koji svako ministarstvo može dati u cilju unaprijeđivanja pozicije žena u političkom životu i društvu u cjelini.

⁹⁸ Zakon o rodnoj ravnopravnosti (Sl. list Republike Kosovo, br. 2004/2), član 5.2

Ombudsmana, nalazi se odjeljenje za anti-diskriminaciju u kojemu su zapošljeni advokati koji se bave pitanjem rodne ravnopravnosti.

U praksi, zastupljenost žena na Kosovu je najbolja kada je u pitanju zakonodavna vlast, u kojoj procentualno zauzimaju najveći postotak u regionu. Ipak, i u slučaju zakonodavne vlasti postoji problem kada su u pitanju manjinske partije na koje se kvota ne odnosi, te osvojene mandate uglavnom zauzimaju muškarci.⁹⁹

Rodna ravnopravnost na Kosovu, kao što je već rečeno, regulisana je drugačijim zakonskim i institucionalnim mehanizmima, koji su svojim brojem ispod broja institucija i zakonskih regulativa kojima se ovo pitanje reguliše u drugim zemljama Zapadnog Balkana. Sa druge strane, njihov učinak je vrlo značajan i predstavlja solidnu osnovu za unaprijeđivanje ravnopravnosti među polovima u budućnosti.

IV Ključni nalazi istraživanja javnog mnjenja o političkoj predstavljenosti žena u Crnoj Gori

4.1 Stavovi građana o političkoj participaciji žena u Crnoj Gori

Ostvarivanje ekonomske i političke ravnopravnosti polova jedan je od ključnih izazova društava sa demokratskim uređenjem, pogotovo onih sa intezivnom dinamikom društvenih odnosa, kakvo je crnogorsko. Crnogorsko društvo karakteriše još uvijek izražena patrijalnost koja se oslikava u predominantnoj zastupljenosti muškaraca na pozicijama odlučivanja, a posebno političkim. U visokopolitizovanim društvima koja ne garantuju kompetitivnost, uz zabilježeno nižu radnu aktivnost žena u odnosu na muškarce, pretpostavljenu diskriminaciju žena na tržištu rada, nedostatak ženske solidarnosti i očitu tradicionalnu političku nezastupljenost žena, promjene u cilju veće političke zastupljenosti žena je potrebno stimulisati. Stimulansi mogu biti definisani zakonom u vidu tzv. *ženskih kvota*, mogu ih proizvoditi mediji, u vidu veće podrške ali i edukacije, vladine institucije u smislu politika i stimulativnih programa, međunarodne i nevladine organizacije u vidu nefomalne edukacije, povezivanja ključnih aktera i uticaja na donosioce odluka, kao i političke partije.

Na osnovu početne analize stanja definisali smo da je cilj istraživanja obezbijediti empirijske podatke o javnom mnjenju u Crnoj Gori po pitanju rodne ravnopravnosti u politici, odnosno ispitati vrijednosti, percepcije i znanja crnogorskih građana/nki o ženskoj političkoj participaciji, diskriminaciji žena u području javnog i političkog života kao i položaju žena u Crnoj Gori uopšte.

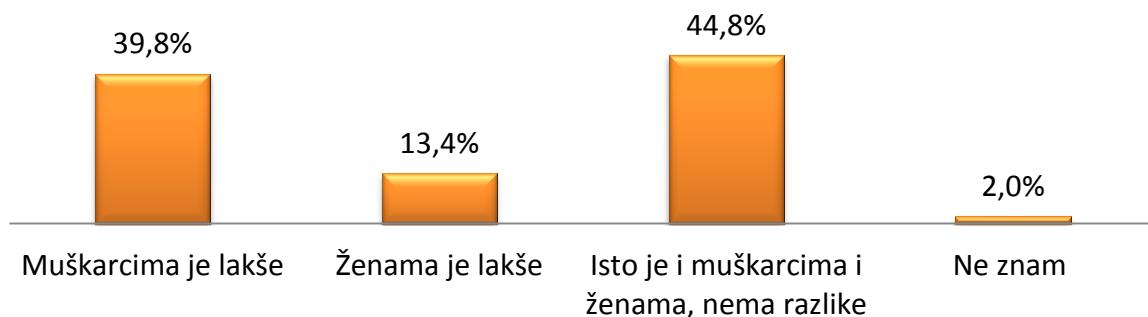
⁹⁹ Studija „Rodni profil zemlje“, Ženska mreža Kosova, april 2014, str. 14

Istraživanje¹⁰⁰ se sastoji iz nekoliko istraživačkih krugova:

1. Uticaj pola na poslovne mogućnosti i iskustva;
2. Prava i praksa nasleđivanja u odnosu na pol;
3. Pravo na privatno vlasništvo u odnosu na pol;
4. Mogućnosti za učešće žena u politici;
5. Nivo trenutnog učešća žena u politici;
6. Ključne prepreke za povećanje učešća žena u politici;
7. Mehanizmi za povećanje učešća žena u politici;

1. Uticaj pola na poslovne mogućnosti i iskustva

Ispitanici/e pokazuju visok konsenzus oko tvrdnje da ženama nije lakše doći do posla, u odnosu na muškarce. Svega 13,4% smatra da je ženama lakše. Oko 45% ispitanika/ca smatra da je isto i muškarcima i ženama, odnosno da tržište rada ne diskiminiše po rodnoj osnovi, a 40% smatra da je muškarcima lakše.

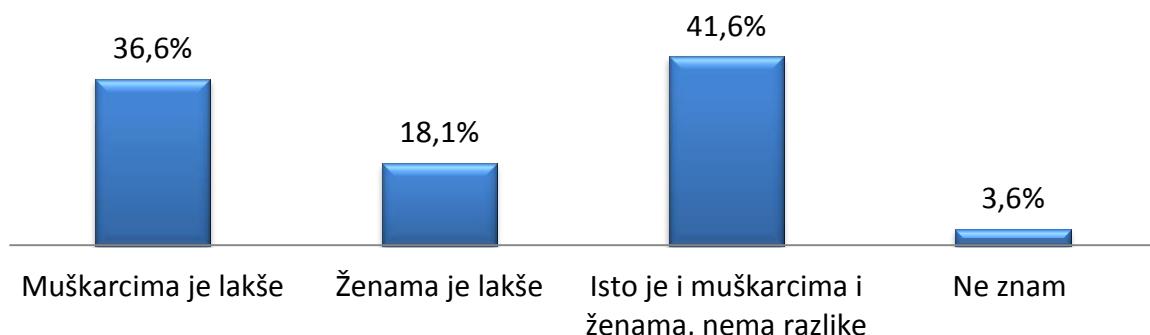

Grafik: *Kada su u pitanju polovi, kome je lakše da dođe do posla, muškarcima ili ženama?*

Kad je u pitanju napredovanje na poslu, ispitanici takođe smatraju ili da su šanse muškarcima i ženama jednake ili da je muškarcima lakše da napreduju. Postoji značajna

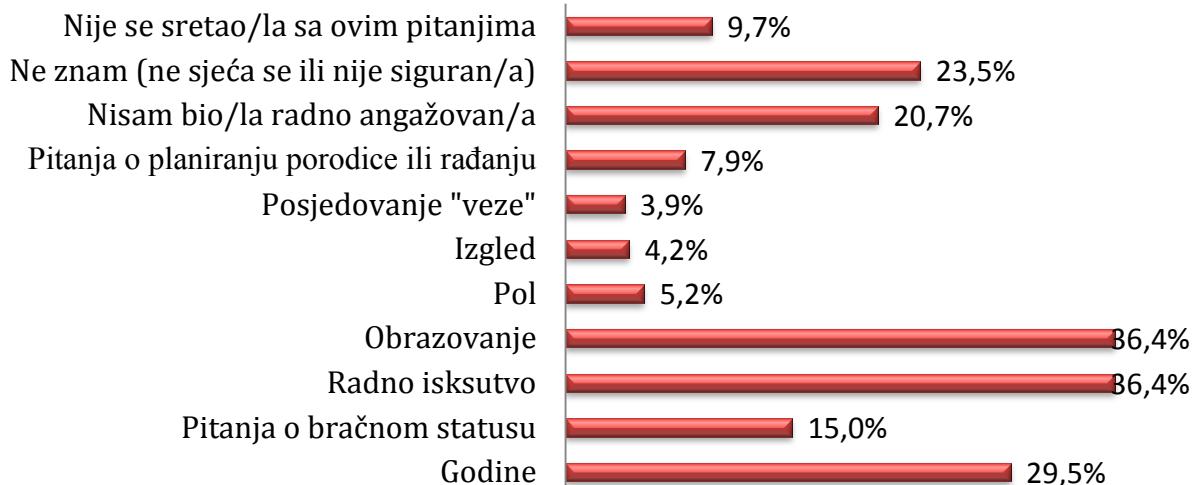
¹⁰⁰ Istraživanje o stavovima javnosti o političkoj participaciji žena u Crnoj Gori sprovedeno je CATI metodom (telefonska anketa) u periodu od 28. novembra do 13. decembra 2014. Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od 808 ispitanika/ca. Za uzorački okvir uzeta je punoljetna populacija Crne Gore. Procjena veličine populacije je izvršena na osnovu popisa stanovništva 2011 i statističkih podataka o rađanju i umiranju u periodu 2011-2013. godine. Uzorak je troetapni slučajni reprezentativni stratifikovani. Stratifikacija je vršena na osnovu tipa naselja (selo/grad), pola i starosti. Jedinica prve etape je teritorija (opština podijeljena prema tipu naselja), a veličina je proporcionalna broju stanovnika. Jedinica druge etape je domaćinstvo (izabrana slučajnim biranjem telefonskog broja). Jedinica treće etape je ispitanik/ca u okviru domaćinstva (prvi rođendan, kombinovan sa kvotama po polu i starosnim grupama). Upitnik je prosječne dužine 15 minuta. Poststratifikacija je vršena po polu, godinama i tipu naselja. Margina uzoračke greške iznosi ±3,45 % (za pojave sa incidencom od 50%, nivo povjerenja 95%).

razlika u percepciji muškaraca i žena stanja po ovom pitanju, veći je procenat žena koje misle da je muškarcima lakše da napreduju.

Grafik: ***Kada je u pitanju napredovanje na poslu kome je lakše muškarcima ili ženama?***

Potencijalni poslodavac tokom traženja posla postavljao je češće ženama uslov ili pitanje o bračnom statusu i planiranju porodice. U ukupnoj populaciji ispitanika/ca svaka peta žena (19,7%) izjavljuje da se prilikom traženja posla susrela sa pitanjem ili uslovom vezanim za bračni status, a njih 13% o planiranju porodice. Trećina, 34% ispitanika/ca izjavljuje da se susrelo sa očekivanim pitanjem o obrazovanju i prethodnom radnom iskustvu. Godine su bile uslov ili pitanje kod 30% ispitanika/ca. Pitanje godina je zaista značajno izraženje kod visokoobrazovanih, a izraženiji je i kod ispitanika/ca starosti od 25-44 godine u odnosu na druge starosne grupe. Sa pitanjem trenutnog bračnog statusa srelo se 15% ispitanika/ca, ali značajnije više žena u odnosu na muškarce. Posebno su visokobrazovane žene u reproduktivnom periodu 25-44 godine bile izložene pitanjem trenutnog bračnog statusa. Žene iz ove podkategorije su i populacija koja najčešće dobija pitanje o planiranju porodice ili rađanju. U populaciji ispitanika/ca sa iskustvom traženja posla, dakle, kad izuzmemo one koji nijesu bili radno angažovani, čak 27,3% ispitanica se susrelo sa pitanjem o bračnom statusu, a 18,3% o planiranju porodice, dok se svega 2,9% muškaraca susrelo sa pitanjem o planiranju porodice.

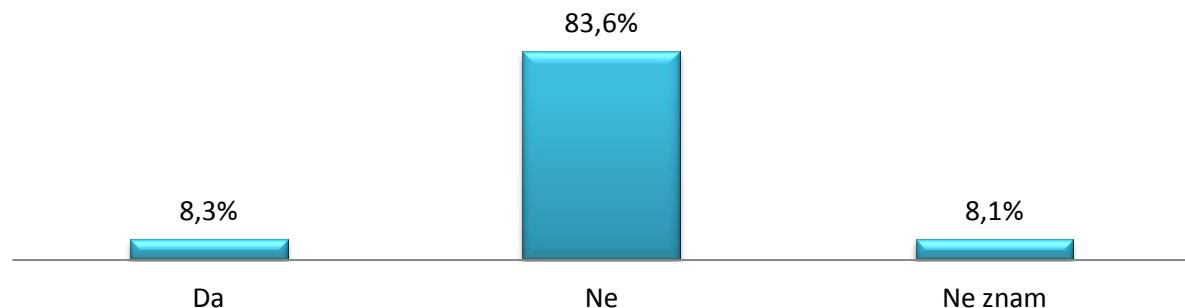
Grafik: *Da li ste se prilikom traženja posla srijetali sa sljedećim uslovima/pitanjima?, ukupna populacija*

Prilikom napredovanja na poslu, i dalje su najčešće postavljana pitanja vezana za obrazovanje i radno iskustvo, ali su važne i godine. Pitanje o bračnom statusu postavljeno je 7,5% ispitanica, a pitanje planiranja porodice za 5,5% žena, dok muškarcima gotovo da nije postavljano. Na populaciji onih koji su ikada radili, 11,3% je žena kojima je postavljeno pitanje o bračnom statusu a 8,2% kojima je postavljeno pitanje o planiranju porodice.

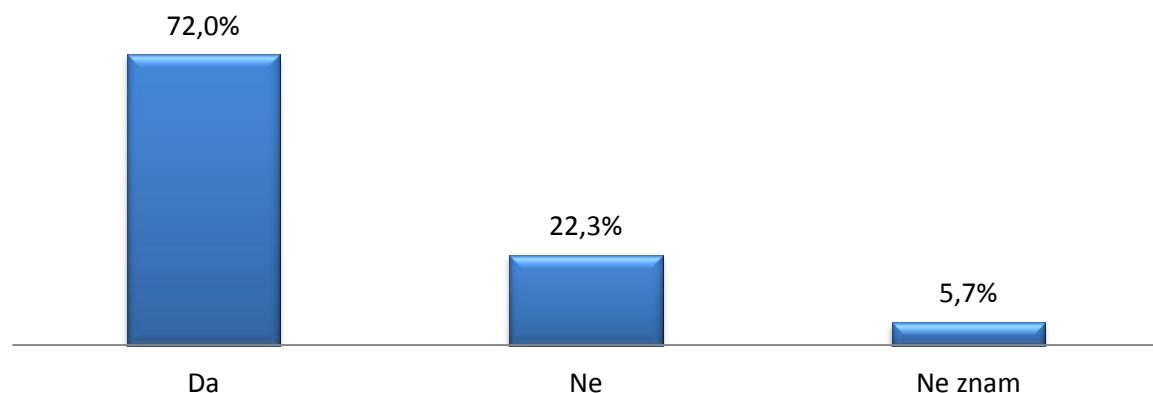
Grafik: *Prilikom napredovanja na poslu, da li ste se srijetali sa sljedećim uslovima/pitanjima?, ukupna populacija*

Najveći broj ispitanika/ca, nije se susrio sa problemima na poslu zbog pola. Ipak, među onima koji su imali negativno iskustvo u većem broju su zastupljene žene u odnosu na muškarce.

Grafik: ***Da li ste nekad imali negativno iskustvo na poslu zbog svog pola?***

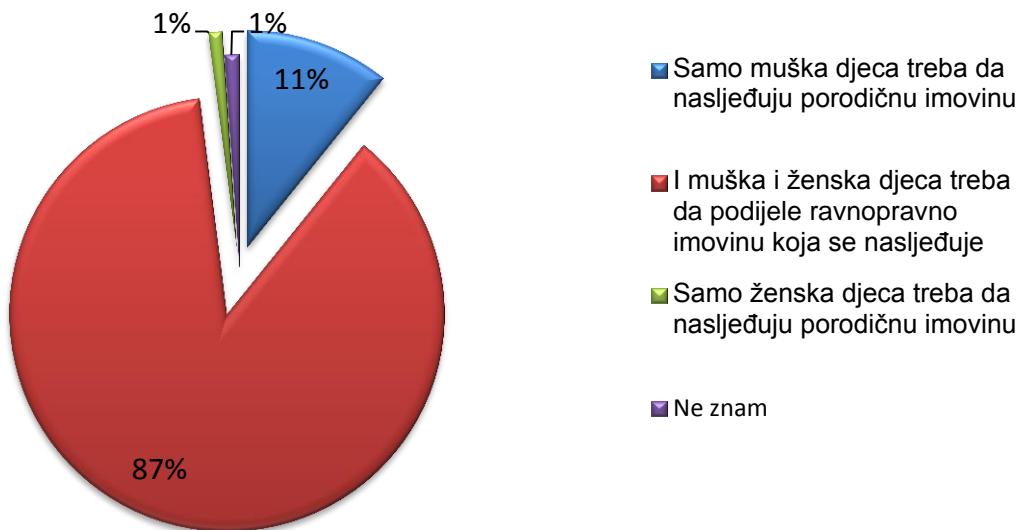
U Crnoj Gori postoje muška i ženska zanimanja, makar je to stav opšte populacije i ne razlikuje se značajno odgovor u odnosu na pol, odnosno između muškaraca i žena, pa se može zaključiti da su stereotipi vezani za rodnu komponentnu zanimanja jednako zastupljeni među polovima. U istraživanju je svaki četvrti ispitanik/ca smatrao/la da je prikladnije da se muškarci bave politikom, odnosno, da je politika “muško zanimanje”.

Grafik: ***Postoje li u Crnoj Gori „muška“ i „ženska“ zanimanja?***

2. Prava i praksa nasleđivanja u odnosu na pol

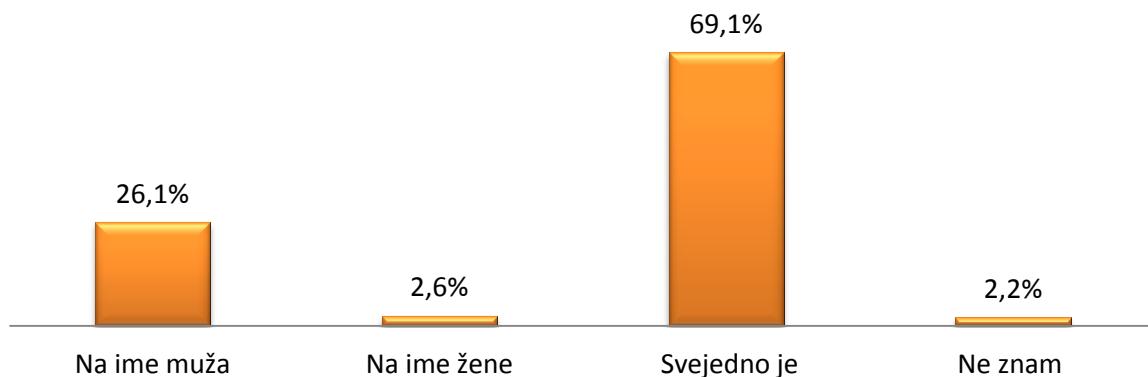
Kad je u pitanju nasljeđivanje, većinski stav je u skladu sa zakonskom regulativom, i pored značajnog odstupanja prakse od zakona. Tako svega 11% ispitanika/ca smatra da samo muška djeca treba da nasleđuju porodičnu imovinu, dok je zanemarljiv broj onih koji su izjavili da samo ženska djeca treba da nasleđuju imovinu.

Grafik: *Kada je u pitanju nasljeđivanje, koji stav je najbliži Vašem stavu?*

3. Pravo na privatno vlasništvo u odnosu na pol

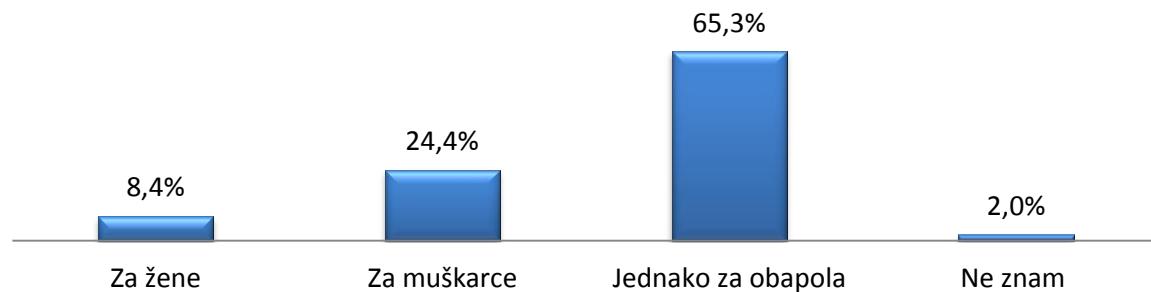
Dobra regulativa postoji i kad je u pitanju podjela imovine stečene u braku, a većina ispitanika/ca svojim stavom slijedi trenutno zakonsko rješenje. Da je svejedno na čije ime se vodi imovina stečena u braku smatra 67,7% ispitanika/ca, dok čak 26% smatra da se imovina treba voditi na ime *glave porodice*, odnosno muškarca. Odgovor se ne razlikuje u odnosu na pol, ali postoji značajna razlika u odnosu na starost i obrazovanje. Kod mlađih, koji najvjerovaljnije još uvijek nijesu stupili u brak značajno je manje uvriježen stav da se imovina treba voditi na ime muškarca, ali je kod stanovništva starijeg od 65 godina ovaj stav zauzelo više od trećine, tačnije 37%. Odgovor značajno varira i u odnosu na obrazovanje, pa što je osoba manje obrazovana sklonija je da zauzme stav da imovina treba da se vodi na ime muža, odnosno da nije svejedno.

Grafik: *A na čije ime treba da se vodi imovina stečena u braku?*

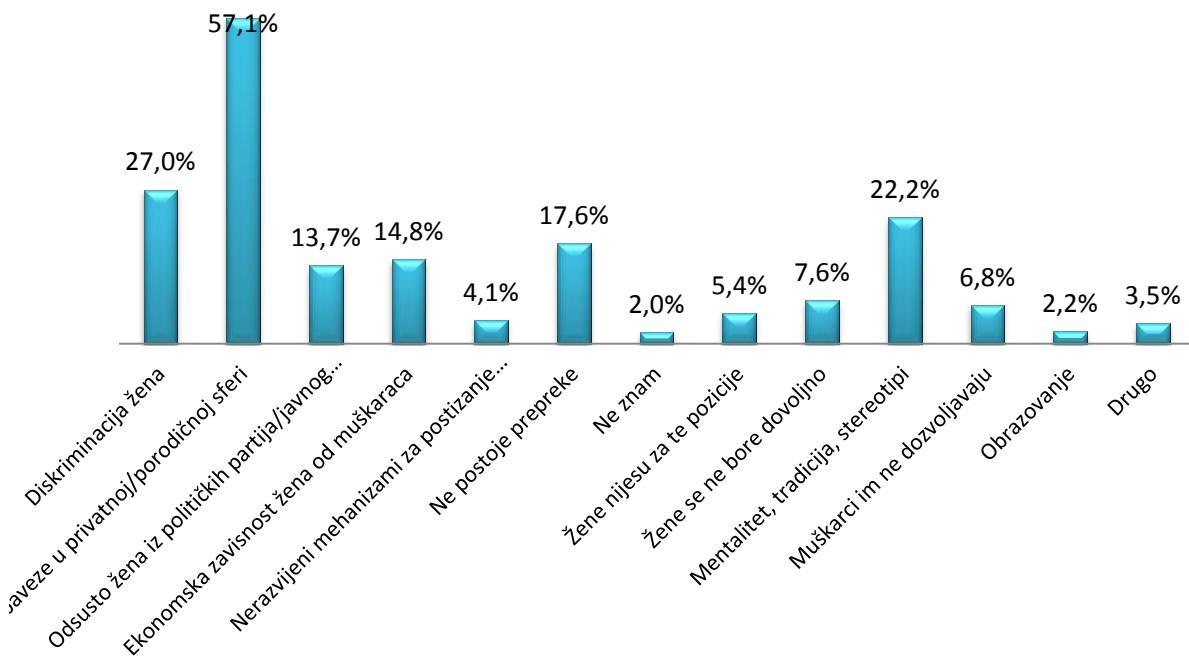
4. Mogućnosti za učešće žena u politici

Svaki četvrti ispitanik/ca smatra da je politički angažman prikladniji za muškarce, nego za žene, ali većina ispitanika/ca smatra da pol kod političkog angažmana nije vezan za prikladnost bavljenjem ovom profesijom.

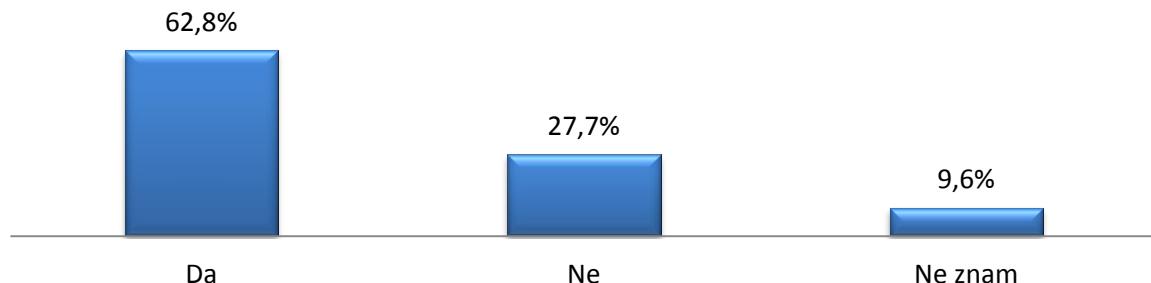
Grafik: **Koji stav je najbliži Vašem stavu – Političko djelovanje je prikladnije...**

Glavne prepreke za veći angažman žena u crnogorskom društvu su prvenstveno **dvostruka opterećenost žena**, odnosno obaveze u porodičnoj/privatnoj sferi – što smatra 57,1% ispitanih, zatim **diskriminacija** – 27%, pa **mentalitet, tradicija i stereotipi** -22,2%, zatim **ekonomska zavisnost žena od muškaraca** – 14,8%, pa **odsusto žena iz političkih partija/javnog života** 13,7%. Da nema nikakvih prepreka smatra 17,6% ispitanika/ca. Veći je procenat muškaraca koji smatraju da prepreke ne postoje.

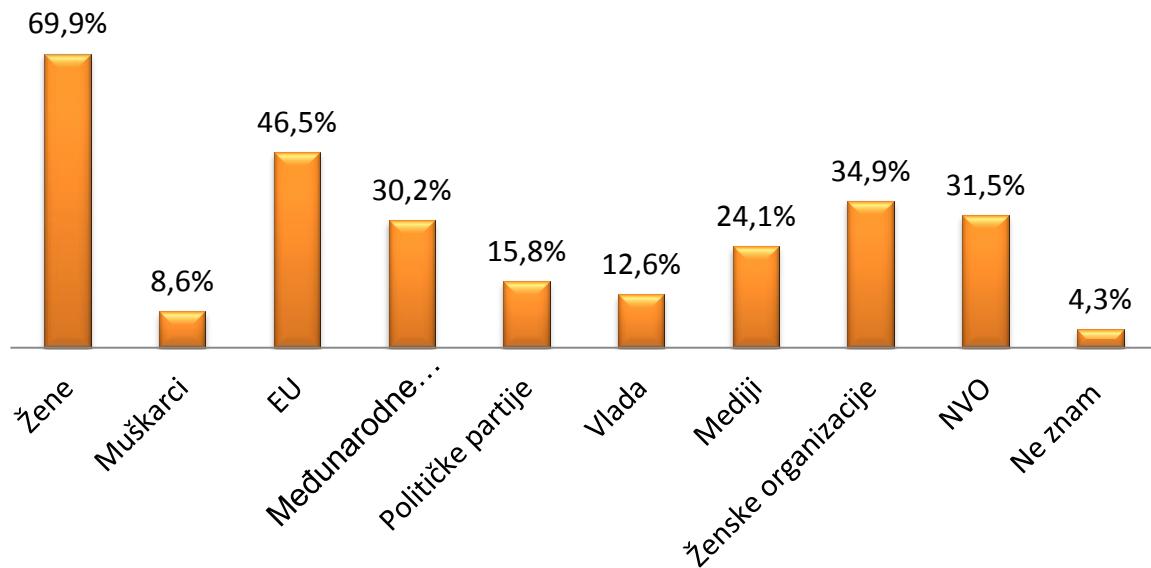
Grafik: **Šta smatrate da su 3 najveće prepreke za veće učešće žena u politici u Crnoj Gori?**

Većina, 63% ispitanika/ca smatra da postoji progres u učešću žena u politici te prepoznaće da je u posljednjih 5 godina došlo do značajnog porasta učešća žena u političkom životu Crne Gore.

Grafik: ***Da li je došlo do napretka u učešću žena u politici u posljednjih 5 godina?***

Najviše zasluga za veću zastupljenosti žena u političkom životu Crne Gore pripisuje se **samim ženama** koje treba dodatno motivisati, obučiti i podržati, u prilog čemu govore ostali nalazi istraživanja. Slijedi **Evropska unija**, koja uzma ulogu korektivnog faktora u odnosu polova na političkoj sceni, slijede drugi činioci civilnog društva - **ženske organizacije** i uopšte NVOi koje takođe daju percipirano prijeko potrebnu podršku, pa **međunarodne organizacije**, dok se političke partije i Vlada doživljavaju kao manje zaslužni. Prema mišljenju građana značajne zasluge nemaju ni muškarci, a zanimljivo je da postoji razlika u percipiranju zasluge muškaraca u odnosu na pol ispitanika/ca, pa muškarci zasluge sebi prepisuju u većem procentu nego što to čine žene.

Grafik: ***Ukoliko smatraste da je došlo do napretka u učešću žena u politici u posljednjih 5 godina, ko je odgovoran za taj napredak?***

5. Nivo trenutnog učešća žena u politici

Generalno gledano, građani, čak tri četvrtine njih, smatraju da u Crnoj Gori nema dovoljno žena uključenih u politiku.

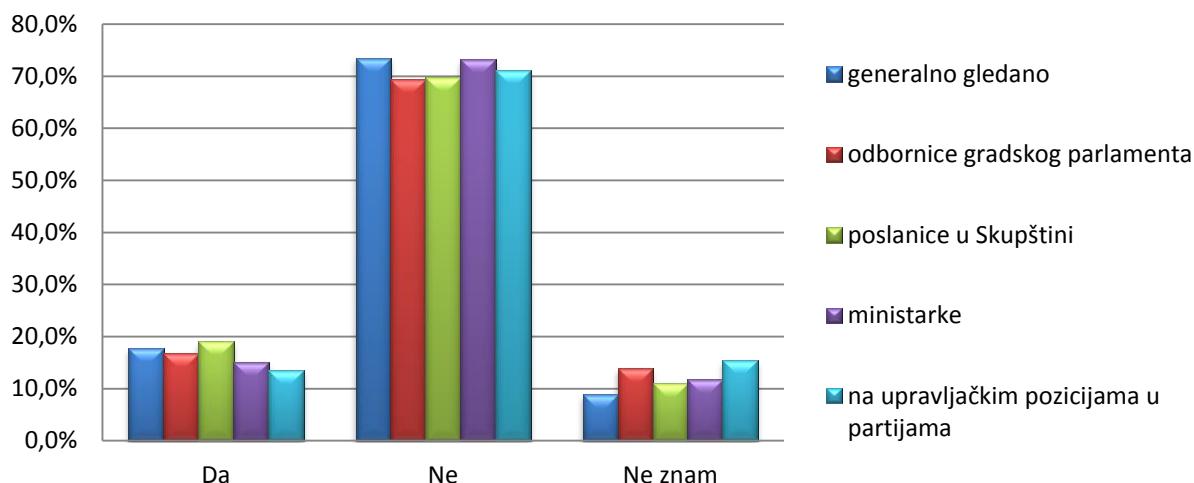
Stav ispitanih je da žena nema dovoljno ni među odbornicama lokanih parlamenta, dok zvanični podaci pokazuju da je 25,29% odbornica u lokalnim parlamentima.

U Skupštini Crne Gore učešće poslanica je 16,05% u ukupnom broju poslaničkih mesta, što većina ispitanih građana smatra nedovoljnim.

Od 17 ministarskih pozicija u Vladi Crne Gore, 3 pokrivaju ministarke, od kojih je jedna bez portfelja. Opšti stav ispitanih da nema dovoljno žena ni na ovim pozicijama.

Od 10 parlamentarnih političkih partija, samo je na čelu jedne, Hrvatska građanske incijative, žena. Žene su u niskom procentu zastupljene i na drugim upravljačkim pozicijama u partijama. Većina ispitanika/ca koji/e su uzeli učešće u istraživanju javnog mnjenja su stava da je nedovoljna zastupljenost žena i na uravlačkim pozicijama u partijama.

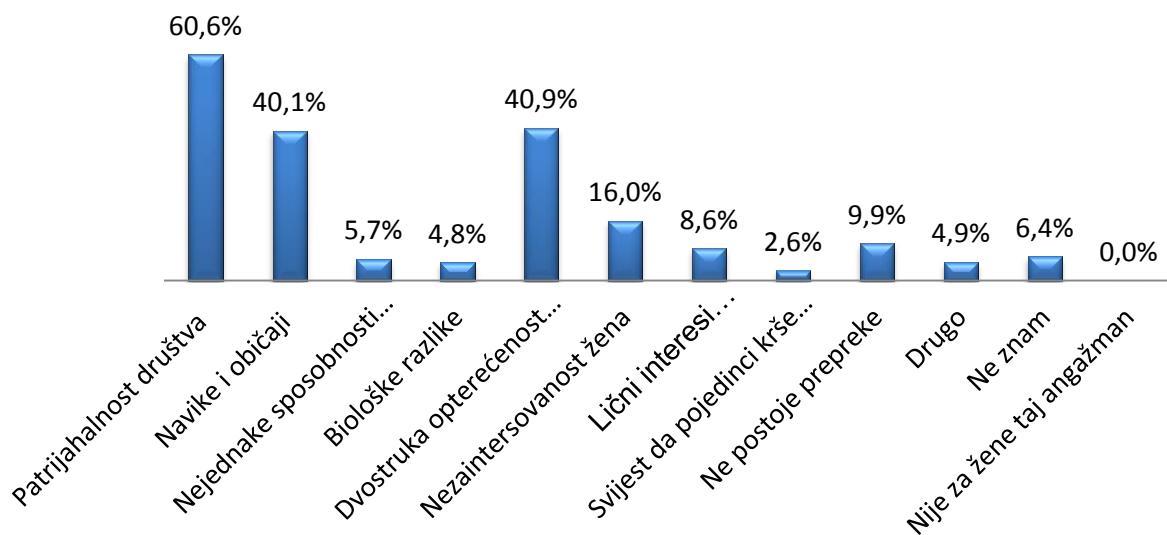
Da li smatrate da u Crnoj Gori ima dovoljno žena uključenih u politiku...

Grafik **Da li smatrate da u Crnoj Gori ima dovoljno žena uključenih u politiku...**

6. Ključne prepreke za povećanje učešća žena u politici

Prepreke za zauzimanje ključnih pozicija u državi su prije svega u našem **patrijahalnom** kodu, našim **navikama o običajima, dvostrukoj opterećenosti žena**, ali dijelom i nezainteresovanosti žena da se bave politikom. U veoma malom procentu je zastupljen stav da su po srijedi nejednake sposobnosti muškaraca i žena i biološke razlike.

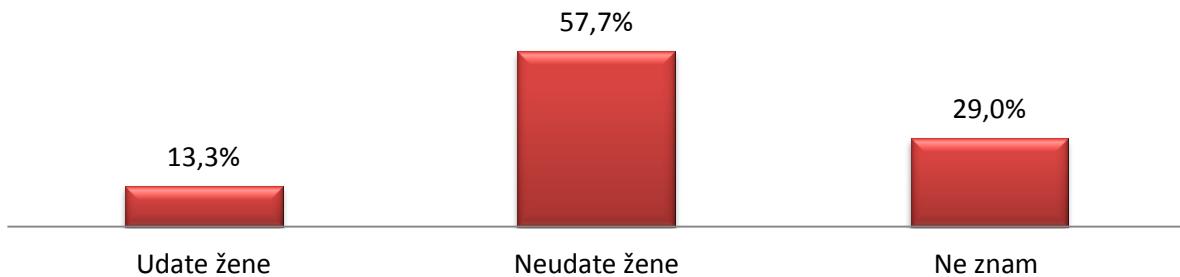
Grafik: **Šta smatrate da su 3 ključne prepreke koje onemogućavaju ženama da zauzmu značajne političke funkcije u državi?**

Zanimljivo je da ispitanici smatraju da više šansi za zauzimanjem upravljačkih pozicija u društvu (predsjednica stranke, gradonačelnica, predsjednica Vlade...) imaju mlađe žene od starijih, pa je potrebno dodatno ispitati zašto je tako – da li su mlađe žene percipirane kao obrazovanije, ambicioznije ili neopterećene porodičnim obavezama ili partijalnošću društva ili se pak smatra da su mlađe žene u prednosti zbog stereotipno percipiranih “ženskih moći”.

Grafik: **Više šansi za zauzimanjem upravljačkih pozicija u društvu (predsjednica stranke, gradonačelnica, predsjednica Vlade...) imaju...**

Dio odgovra na prethodnu dilemu daje podatak da je pretežan stav građana da više šansi za zauzimanjem upravljačkih pozicija u društvu imaju neudate žene, kao i prethodno iznijet stav da je jedna od najvećih prepreka za veće učešće žena u politici upravo opterećenost obavezama vezanim za porodicu.

Grafik: *Više šansi za zauzimanjem upravljačkih pozicija u društvu (predsjednica stranke, gradonačelnica, predsjednica Vlade...) imaju...*

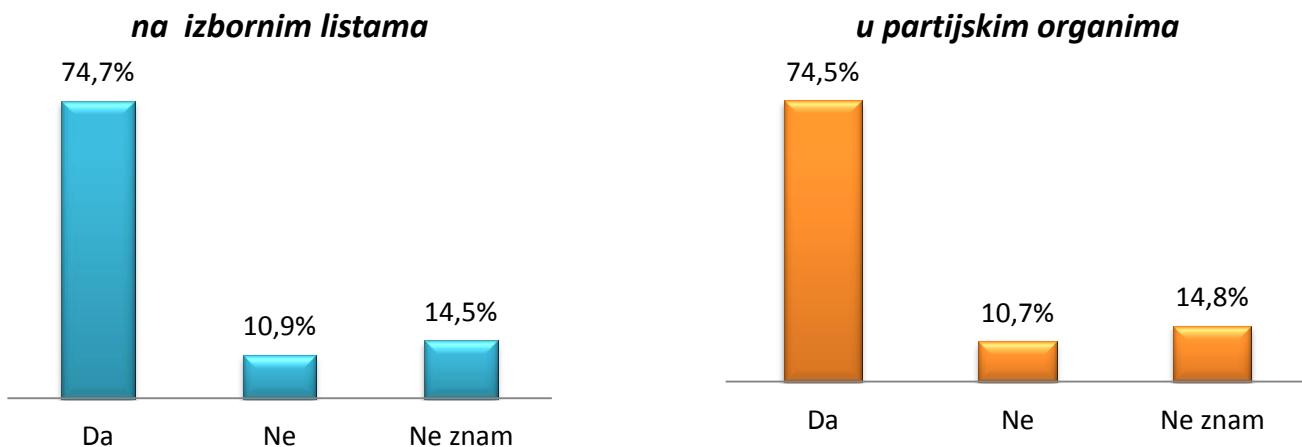
Čak trećina ispitanika/ca smatra da žene glasaju na izborima kako im odredi muškarac- i to uvijek ili često. Malo manje od trećine ispitanika/ca smatra da se to nikada ne dešava. Pravo na slobodnu participaciju u izbornom procesu je osnov svakog drugog participiranja u političkom životu, te je potrebno kreirati programe za osnaživanje žena da samostalno odlučuju.

Grafik: *Da li smatrate da u Crnoj Gori žene glasaju onako kako im kažu njihovi supruzi, očevi i braća, prije nego da donose svoje vlastite odluke?*

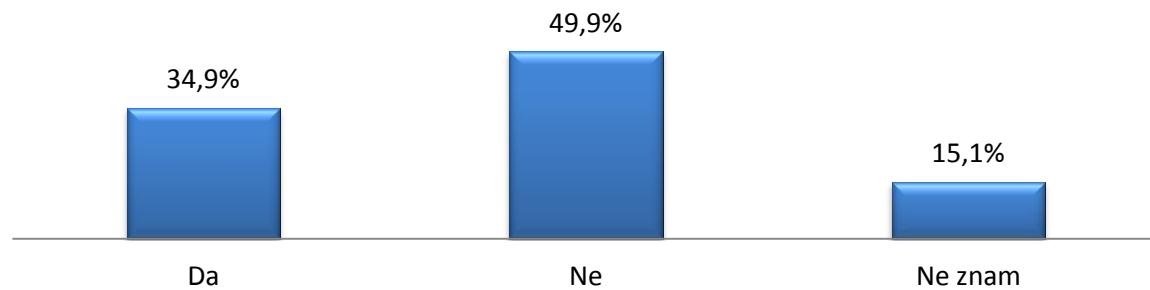
7. Mehanizmi za povećanje učešća žena u politici

Većina ispitanih smatra da je uvođenje ženskih kvota, minimalnog procenta ženskih kandidata na izbornim listama neophodno i samo je svaki deseti ispitanik/ca protiv uvođenja kvota.

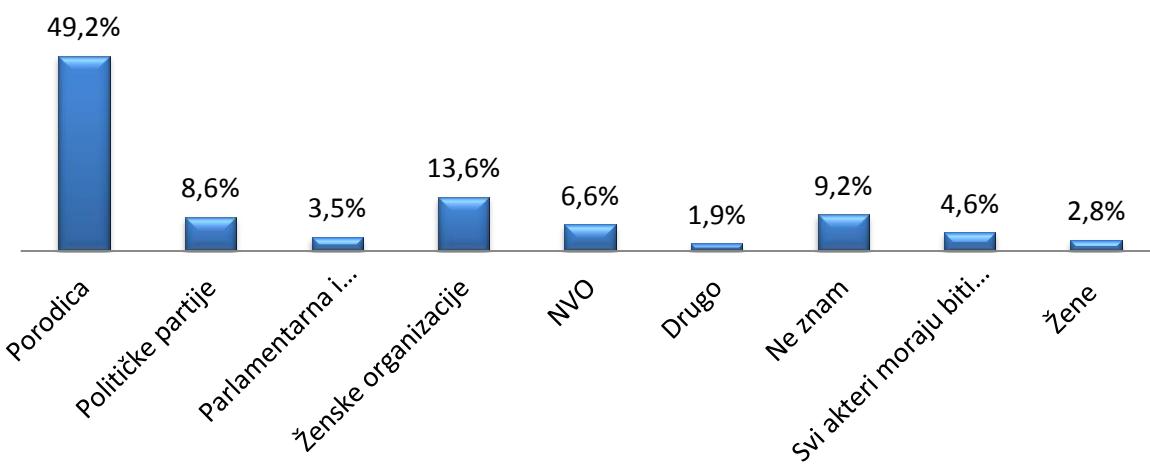
Grafik: Da li smatrate da je uvođenje ženskih kvota, minimalnog procента ženskih kandidata na a) izbornim listama; b) u partijskim organima, neophodno za unapređenju položaja žena u politici?

Da se aktivne političarke nedovoljno bore za uključivanje žena u politički život Crne Gore, smatra polovina ispitanika/ca. Veća podrška aktivnih političarki može dodatno osnažiti žene, uzimajući u obzor prethodni stav da su upravo same žene najviše odgovorne za poboljšanje sopstvenog položaja u ovoj sferi.

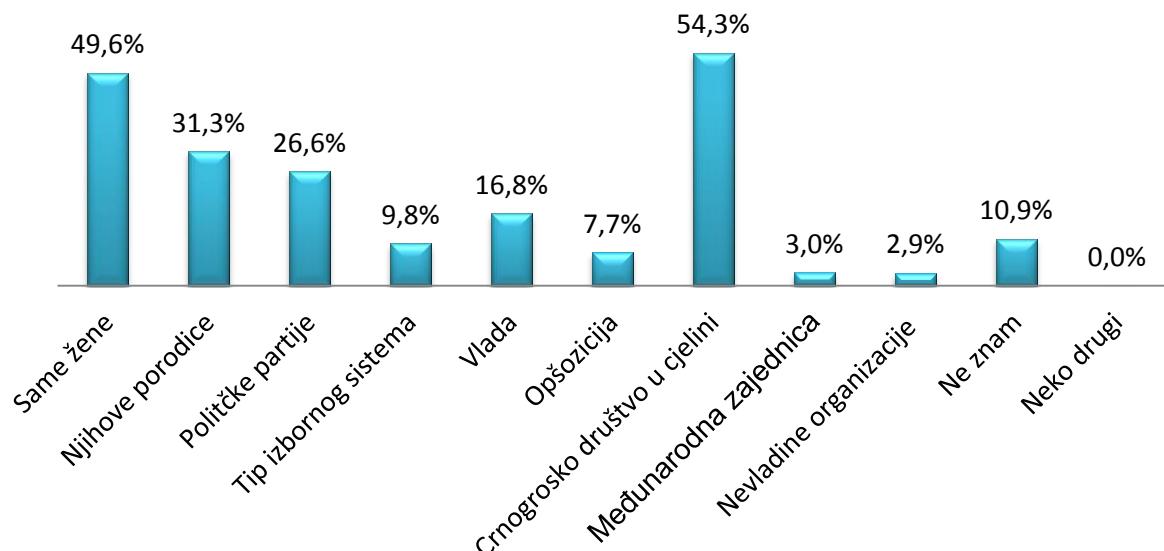
Grafik: Da li smatrate da se aktivne političarke dovoljno bore za uključivanje žena u politički život Crne Gore?

Najznačajnjom tačkom podrške ženama za aktivnije bavljenje politikom je, očekivano percipirana porodica, budući da su porodične obaveze i najveća prepreka. U značajno nižem procentu su pobrojane druge institucije među kojima se ističu ženske organizacije, političke partije i NVOi.

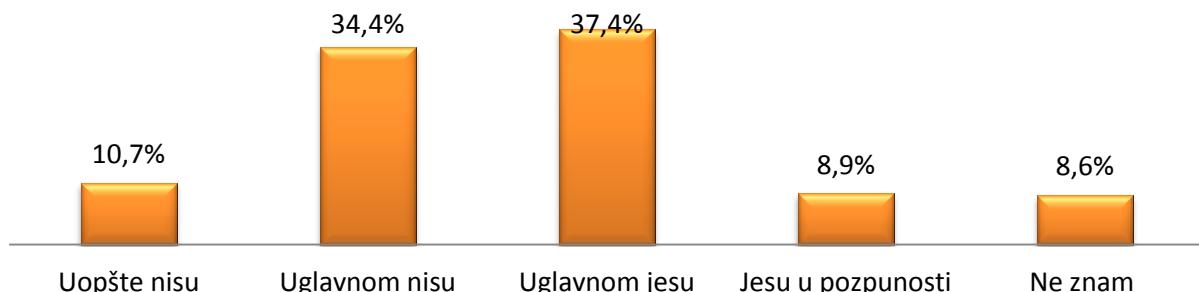

Grafik: Šta smatrate najznačajnjom tačkom podrške ženama za aktivnije bavljenje politikom?

U odnosu na prethodne odgovore, dobili smo očekivani podatak da odgovornost što žene u većoj mjeri nijesu uključene u društveni i politički život Crne Gore, prema ispitanicima snosi u najećem obimu **crnogorsko društvo u cjelini** i same **žene**, zatim **njihove porodice**, pa političke partije, koje prepoznaje kao odgovorne svaki četvrti ispitanik. Vladu prepoznaje kao odgovornu 17% ispitanika/ca a tip izbornog sistema 10%.

Grafik: **Ko snosi odgovornost što žene u većoj mjeri nijesu uključene u društveni i politički život Crne Gore?**

Grafik: **Po Vašem mišljenju, da li su u medijima u Crnoj Gori žene koje se bave politikom zastupljene u dovoljnoj mjeri?**

4.2 Zaključne ocjene o percepciji građana sa preporukama

I pored ocjene većine ispitanika/ca da je u posljednjih pet godina došlo do unapređenja učešću žena u javnom životu, politici i na mjestima odlučivanja, trenutno stanje po ovom pitanju nije dobilo zadovoljavajuću ocjenu ispitanika/ca.

Za dosadašnji napredak građani ne smatraju da zasluge nose vlada i političke partije, već građanke i civilni sektor. Ženske kvote se doživljavaju neophodnim i imaju veliku podršku ispitanika/ca.

Prepoznaće se potreba za većom podrškom ženama da se politički angažuju i zauzmu ključne položaje u državi. Podrška se prije svega očekuje od porodice, a potrebno je rušiti ustaljene partijahalne norme i dozvoliti ženi da samostalno donosi političke odluke ali i da kreira politički život u Crnoj Gori. Potrebno je dodatno jačati institucionalne mehanizme, motivisati medije da daju veću podršku, osnažiti kapacitete partija da aktivno doprinesu većem učešću žena, ojačati solidarnost među ženama.

Na osnovu dobijenih podataka istraživački tim je razvio set preporuka:

1. Kroz ciljane kampanje uticati na ustaljene partijalne norme koje ne dozvoljavaju ženi da samostalno donosi političke odluke;
2. Osnažiti trenutne političarke da zauzmu vidljive podržavajuće pozicije u odnosu na veće učešće žena u politici;
3. Motivisati medije da daju veću podršku povećanju učešća žena u politici;
4. Uvesti programe obuke predstavnika rukovodstva političkih partija sa ciljem povećanja učešća žena u politici;
5. Uvesti programe obuke podmlatka političkih partija sa ciljem povećanja učešća žena u politici;
6. Dodatno podržati nevladine organizacije koje su aktivne na ovom polju, posebno ženske organizacije, kao jednom od percipirano najznačajnijih izvora podrške ženama za aktivnije bavljenje politikom, ali i jednim od percipirano najodgovornijih aktera za zabilježen napredak u ovom polju u poslednjih 5 godina;
7. Razvijati i sprovoditi programe obuke za liderke koje su politički angažovane;
8. U Vladinim politikama za postizanje rodne ravноправnosti snažnije zagovarati povećanje učešća žena u politici;
9. Podstaći podržavajuće nestereotipne poruke sa najviših nivoa vlasti za povećanje učešća žena u politici;
10. Posticati političku edukaciju žena;
11. Posebnu pažnju pri izradi nacionalnih politika za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa posvetiti poboljšanju položaja žena na tržištu rada;
12. Utvrditi odnos poslodavaca prema ženama koje su u braku ili planiraju proširenje porodice te analizirati efekte vladinih politika zaštite položaja žena na tržištu rada u kontekstu rađanja i brige o djeci;
13. Analizirati položaj žena na tržištu rada u kontekstu prava na sticanje imovine u braku ili nasleđivanjem, a posebno u odnosu na preduzetničke mogućnosti.

V Zaključak - Da li su žene u Crnoj Gori diskriminisane?

Rodna nejednakost u oblasti političkog odlučivanja je karakteristika mnogih, čak i razvijenih zemalja Europe i svijeta. Žene su premalo zastupljene, ne samo u zemljama koje vjekovima marginalizuju ulogu žena, poput zemalja arapskog svijeta, već i u „demokratskim zemljama”, u kojima žene imaju puna građanska prava skoro čitav vijek.¹⁰¹ Crnoj Gori, danas, kada napreduje u procesima pregovaranja sa Evropskom unijom za status punopravnog člana, taj podatak i nije neka utjeha. I pored značajnog učešća žena u stvaranju nacionalnog dohotka, nauke, kulture, doprinosa žene kao majke, supruge i domaćice, postoji veliki nesklad između društvene uloge i stvarnog društvenog položaja žene.¹⁰² Iako žene bilježe velike uspjehe u pogledu školovanja, zapošljavanja i sposobnosti da postignu značajne i vidljive rezultate na poslu, one i dalje ostaju

¹⁰¹ Mira Vidaković i Vesna Šćepanović, *Prepreke na putu ženskog ekspertskega delovanja u kulturi*, Fakultet za menadžment – Odsek za menadžment u medijima, Novi Sad, str. 278.

¹⁰² *Ibid*, str. 288.

nedovoljno zastupljene u političkom i društvenom životu Crne Gore. Uprkos činjenici da su Zakonom o ravnopravnosti polova, ali i drugim zakonskim i strateškim dokumentima stvorenii normativni preduslovi za primjenu politike jednakih mogućnosti za sprečavanje i sankcionisanje svih vidova diskriminacije po osnovu pola, i dalje je značajno prisustvo rodne neravnopravnosti u svim oblastima društvenog života. To govori o jazu između normativnog i realnog ambijenta u kojem živimo, ali ukazuje i na opasnost simuliranja promjena.¹⁰³

Žene u Crnoj Gori su nedovoljno zastupljene u vodećim institucijama, kako kulture, tako i politike, ekonomije i drugih društvenih oblasti. One uglavnom zauzimaju manje uticajne, administrativne uloge. Ključni razlog tome jeste niz kulturoloških, organizacionih i društvenih prepreka za napredak žena do liderskih pozicija. Za savremenu ženu postoji mnoštvo iskušenja i prepreka njenoj slobodi, emancipaciji i afirmaciji u društvu. Na jednoj strani se stalno potvrđuje uloga žene kao stuba porodičnog i društvenog života, a na drugoj strani postoje brojni pokušaji da se žena potisne iz glavnih tokova društvenog života i da se ospori njen značaj, uloga i uticaj u društvu.¹⁰⁴

Crna Gora je veoma daleko od evropske prakse, kada je u pitanju društveni položaj žena. Ne samo što u Crnoj Gori postoji veoma nizak stepen političkog aktivizma žena, već je evidentna diskriminacija, budući da muškarci i žene nemaju jednakih šanse da zauzmu položaje političke moći, niti imaju jednak pristup procesu donošenja važnih političkih odluka. Promjene u oblasti veće participacije žena realizuju se veoma sporo, pri čemu i danas bilježimo najslabiji rezultat po pitanju učešća žena u parlamentu, u odnosu na sve zemlje u regionu.

Bez obzira na značajan napredak ostvaren na polju emancipacije žena u Crnoj Gori, do koga je došlo u drugoj polovini XX veka, ipak se može konstatovati da i dalje, ženama predstoji naporan i dug put, da bi se izborile za ravnopravan status sa muškarcima. One su i dalje potisnute iz glavnih društvenih tokova. Uzrok takvog stanja je u neravnomjernoj raspodjeli moći u društvu, a izvor, velikim dijelom se nalazi u tradicionalnoj kulturi, patrijarhalnoj svijesti i ekonomskoj nerazvijenosti društva.¹⁰⁵

U Crnoj Gori je očigledna tendencija ka tradicionalnom načinu života i tradicionalnoj podjeli rodnih uloga. Tako je prava žena ona koja ne radi, ona koja obavlja kućne poslove, odgaja djecu i na taj način se brine o porodici. Dakle, pored svih prava za koja su se tokom proteklih decenija izborile, ženinu najveću prepreku predstavljaju i dalje predrasude o njihovim sposobnostima i spremnosti da preuzmu odgovornost i rizike koje sa sobom nose visoke liderske funkcije. Zbog toga je, prije svega, neophodno

¹⁰³ Tatjana Đurić Kuzmanović, *Regulativa vs. Stvarnost u Srbiji – Rodna ravnopravnost, ekonomija i država*, Beograd.

¹⁰⁴ Mira Vidaković i Vesna Šćepanović, *Prepreke na putu ženskog ekspertskega delovanja u kulturi*, Fakultet za menadžment – Odsek za menadžment u medijima, Novi Sad, str. 288.

¹⁰⁵ *Ibid*, str. 279

napraviti korjenite promjene na polju psiholoških barijera koje se pred žene postavljuju. Trebalo bi što više povjerenja staviti u ruke žena, i kako one budu imale što veću ulogu, tako će i društvo sve više prihvati njihovu ulogu kao lidera savremenog sveta.¹⁰⁶

Uz reforme institucionalnog i pravnog okvira rodne ravnopravnosti, veoma je značajna promjena društvenog okruženja i ustaljenih shvatanja o odnosima među polovima u Crnoj Gori, jer polne predrasude, uslovljene patrijarhalnom kulturom, običajima i tradicijom, još uvijek određuju položaj i ulogu žene u crnogorskom društvu. Uprkos mnogim izmjenama zakonske regulative, uvođenju programa za osnaživanje žena i za njihovo ravnopravno uključivanje u zajednicu, i dalje društvom vladaju predrasude.

I na kraju, podsjećamo, da uspostavljanje demokratske vladavine, zasnovane na jednakim šansama i mogućnostima svih građana i građanki, ne smije biti rezultat moranja, u vidu pritiska međunarodne zajednice na organe vlasti i formalnog ispunjavanja međunarodnih standarda i preporuka, već dokaz zrelosti društva, potrebe i svijesti cjelokupnog društva za većim uključivanjem žena u politički i javni život.

---

¹⁰⁶ *Ibid*, str. 289

Literatura:

Primarni izvori:

- 'ABC of women workers' rights and gender equality, Second edition, International Labour Office Geneva, International Labour Organization, 2007
- «Women in Parliament in 2007: The Year in Perspective», 2007., Inter-Parliamentary Union, Bok G., Žena u istoriji Evrope, CLIO, Beograd 2005.
- Cameron J., Prodorna poslovna žena, PS „Grmeč”, Beograd 1995.
- Darmanović, Srđan (2002), *Demokratske tranzicije u južnoj i istočnoj Evropi: doktorska disertacija*, Pravni fakultet, Podgorica.
- Darmanović, Srđan (2006), *Crna Gora nova nezavisna država na Balkanu*. U: *Referendum u Crnoj Gori 2006. godine*, CEMI, Podgorica.
- Darmanović, Srđan (2007), *Duga tranzicija u Crnoj Gori – od polukompetitivnih izbora do izborne demokratije*. U: Darmanović, Srđan, Komar, Olivera, Vujović, Zlatko, *Izbori i izborno zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990–2006*, CEMI, Podgorica.
- Goati, Vladimir (2000), *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990. do Geneva 2000*, CONTECO, Bar.
- Goati, Vladimir (2008), *Političke partije i partijski sistemi*, Fakultet političkih nauka, Podgorica.
- Haralambos M., Uvod u sociologiju, Globus, Zagreb 1980.
- Holden J., McCarty H., Women at the top, City University, London 2007.
- Ingelhart, R. i Norris P., 2003.: «Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World», Cambridge University Press, Cambridge
- Janeway E., Between Myth and Morning, William Morrow, New York 1975.
- Klimenkov T., Žena kao kulturni fenomen, Centar za ženske studije, Beograd 2003.
- Komar, Olivera, (2011), *Birači u Crnoj Gori: Faktori izborne i partijske preferencije - doktorska disertacija*, Fakultet političkih nauka, Podgorica.
- Leinert Novosel, S., 1999.: «Žena na pragu 21. stoljeća- između majčinstva i profesije», TOD i EDAC, Zagreb
- Leinert Novosel, S., 2007.: « Politika ravnopravnosti spolova: kako do « kritične mase» žena u parlamentima?», Politička misao br.3, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Leinert Novosel, S., 2012.: "Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj" Istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“, ur. Kamenov, Ž. i Galić, B., Vlada RH Ured za ravnopravnost spolova, Biblioteka ONA, Zagreb

- Mateo, Diaz M. (2005), *Representing women? Female legislators in west European parliaments*, ECPR, Colchester.
- Mira Vidaković i Vesna Šćepanović, *Prepreke na putu ženskog ekspertskega delovanja u kulturi*, Fakultet za menadžment – Odsek za menadžment u medijima, Novi Sad
- Pippa Norris, 'Increasing women's representation in government', Harvard University, JFK School of Government
- Sartori. Giovanni (2002), *Stranke i stranački sustavi*, Zagreb: Politička kultura.
- Sociology Reference Guide, Gender & Equality, Salem Press, California, 2011
- Studija „Rodni profil zemlje“, Ženska mreža Kosova, april 2014, str. 4
- Studija „Rodni profil zemlje“, Ženska mreža Kosova, april 2014.
- Susan H. Williams, *Constituting Equality gender equality and comparative constitutional law*, Cambridge University Press, New York, 2009.
- UNDP Kosovo, *Gender Equality Strategy (2014 – 2017)*
- Vujović, Komar (2006), *Političke partije u Crnoj Gori*. U: *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Beograd, FES.
- Vukićević, Boris, Vujović, Zlatko (2012), *Ustavni i političko-pravni okvir parlamenta u Crnoj Gori 1989–2012*. U: Demokratske performance parlamenata Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore
- Zorica Mrševic, Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011.

Sekundarni:

Baranović Branislava, Leinert Novosel Smiljana, (2011) 'Zaključci i preporuke - Koliko su žene u Hrvatskoj ravnopravne?' (Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj, studija o rezultatima istraživanja 'Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH'), Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, Zagreb

Beijing Declaration and Platform for Action – IV G „Women in power and decision-making“

CEDAW Committee General Recommendation #23

Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women

Convention on Political Rights of Women, United Nations, New York, 1963 Articles I, II and III

Đuričković Kaća, „Ženski politički aktivizam i žene u političkim partijama u Crnoj Gori“, Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, 2013. godina

European Commission, (2009) 'Women in European politics - time for action', Luxembourg: Office for Publications of the European Communities, str. 7

European Commission, (2011) 'Gender equality in the European Union', Luxembourg: Publications Office of the European Union

Grupa autora, "Žene u politici: Žene i politička participacija", Centar za monitoring i istraživanje, Podgorica, 2013. godina

International Covenant on Civil and Political Rights (1976), International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights (1976)

Izborni zakon BiH (Službeni glasnik BiH br. 7/14)

Konvencija o političkim pravima žena, Konvenciju o eliminaciji svih formi diskriminaciježena (CEDAW)

Krivični zakonik Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 70/03

Krivični zakonok, Sl. glasnik RS, 85/2005, 88/2005-ispr, 107/2005-ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima

MONSTAT, Publikacija "Žene i muškarci u Crnoj Gori", 2012MONSTAT, Nosioci vlasništva nad poslovnim subjektima u Crnoj Gori u 2011. godini, po polu, 2012

Nacionalna politika za promicanje jednakosti, NN/112/2001/1853

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Sl. glasnik RS, 27/2011

Nacionalni akcioni plan za postizanje rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2013 – 2017

Odluka o obrazovanju radnih tijela, Skupština opštine Budva, 5. jul 2005. godine

OEBS/ODIHR Mišljenje o uticaju ratifikacije Konvencije Savjeta Evrope za sprječavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici na zakonske propise u Crnoj Gori, septembar 2014

Pavićević, Veselin (2007), *Analiza normativne strukture i efekata sistema*. U: Pavićević, Veselin, Darmanović, Srđan, Komar, Olivera, Vujović, Zlatko, *Izbori i izborne zakonodavstvo u Crnoj Gori od 1990 do 2006 godine*, Centar za monitoring CEMI, Podgorica.

Pekinška deklaracija i platforma akcije.

Pološki Vokić Nina, Bulat Ivana, (2013) 'Što žene lideri unose u politiku -psihološka i radna obilježja, stil vođenja, interesi i perspektive', Serija članaka u nastajanju Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 13-01

Porodični zakon, Sl. glasnik RS, 18/2005 i 72/2011 - dr.zakon

Povelja Ujedinjenih nacija

Publikacija, (2014) 'Ka otvornom parlamentu' Rodna ravnopravnost u Narodnoj skupštini Republike Srbije, Otvoreni parlament, Beograd, str. 34

Recommendation Rec (2003) 3 to member states on balanced participation of women and men in political and public decision-making, Council of Europe

Recommendation Rec (2004) 148 on gender mainstreaming at local and regional level: a strategy to promote equality between women and men in cities and regions

Second Quaterly Activity Report 2014, Commissioner for Human Rights, Council of Europe, 2014

Šijaković I., Položaj žene u društvu, Časopis TEME br.3, Niš 2005.

The UN Economic and Social Council resolution 1990/15

Trambley, M., 2006.: «Democracy, Representation and Women: A Comparative Analysis», paper delivered at the 20th IPSA World Congress, Fukuoka, Japan

Tripković, Boško (2007), Ravnopravnost i razlike, Podgorica, Stylos i CeMI.

UN Charter, Preamble and Article 1, San Francisco, 1945

UNDP, NDI „Empowering women for stronger political parties: a good practices guide to promote women's participation“, 2011

Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, broj 1/2007, od 25.10.2007. godine

Ustav Republike Hrvatske, NN 85/10, član 3

Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, 98/2006

Vujović Zlatko, Komar Olivera (2008), Impact of the Europeanization process on the transformation of the party system of Montenegro, Journal of Southern Europe and the Balkans, 10(02),str. 223 - 241. 2008, Routledge, ISSN: 1469-963X (elektronsko izdanje) 1461-3190 (štampano izdanje).

Vujović, Zlatko (2013), *Parlamentarni izbori u Crnoj Gori 2012: Nastavak dominacije socijalista i povratak Đukanovića*. U Političke analize: časopis za analizu hrvatske i međunarodne politike, br. 13 (ožujak), Centar za cjeloživotno obrazovanje Fakulteta političkih znanosti Zagreb, Zagreb.

Vujović, Zlatko, Tomović Nikoleta (2010), *Održivi institucionalni mehanizmi za poboljšanje predstavljenosti manjina u crnogorskom parlamentu*, Podgorica, CeMI.

Zakon o finansiranju političkih partija BiH, Službeni glasnik BiH broj 54/10

Zakon o istospolnim zajednicama Republike Hrvatske, NN 116/03

Zakon o izboru narodnih poslanika, Sl. glasnik RS, 35/2000, 57/2003 – odluka USRS, 72/2003 – dr. zakon, 75/2003 – ispr. dr. zakona, 18/2004,101/2005 – dr. zakon, 85/2005 – dr. zakon, 28/2011 – odluka US i 36/2011 i 104/2009 – dr. zakon

Zakon o lokalnim izborima, Sl. glasnik RS, 129/2007, 34/2010 – odluka US i 54/2011

Zakon o opštim izborima u Republici Kosovo (Sl. list Republike Kosovo, br. 003/L-073)

Zakon o radu, Sl. glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014 Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Sl. glasnik RS, 36/2009 i 88/2010

Zakon o radu, Službeni list Crne Gore, br. 49/08, 59/2011

Zakon o ravnopravnosti polova Sl. glasnik RS, 104/2009

Zakon o ravnopravnosti spolova Republike Hrvatske , NN 82/08

Zakon o rodnoj ravnopravnosti (Sl. list Republike Kosovo, br. 2004/2)

Zakon o rodnoj ravnopravnosti Republike Kosova

Zakon o suzbijanju diskriminacije Republike Hrvatske , NN 85/08, 112/12

Zakon o zabrani diskriminacije Sl. glasnik RS, 22/2009

Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 46/10

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni list Crne Gore, br. 46/10

Zakon o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda, Službeni list Crne Gore

Zakona o ravnopravnosti spolova, Službeni list BiH 32/10

Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji Republike Hrvatske , NN 137/09, 14/10, 60/10

Internet izvori:

www.skupstina.me

www.cedem.org

www.dps.me

www.snp.co.me

www.sdp.co.me

www.nova.org.me

www.promjene.org

www.bsrg.me

www.hgi.co.me

<http://www.quotaproject.org/>

<http://www.sabor.hr/prijedlog-zakona-o-izmjenama-i-dopunama-zakona0032>

akon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor, NN 120/11

<http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

<https://vlada.gov.hr/clanovi-vlade/66>

Korišćene skraćenice:

DF – Demokratski front

DPS – Demokratska partija socijalista

LP – Liberalna partija

LSCG – Liberalni savez Crne Gore

NOVA – Nova srpska demokratija

NS – Narodna stranka

PCG – Pozitivna Crna Gora

PzP – Pokret za promjene

SDP – Socijaldemokratska partija

SNP – Socijalistička narodna partija

SNS – Srpska narodna stranka

